

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ІВАНА ОГІЄНКА

Газін Володимир Володимирович

**ІСТОРІЯ УКРАЇНИ СЕРЕДИНИ XVI – XVIII СТ.
(Навчально-методичний посібник)**

Кам'янець-Подільський, 2023

УДК 94(477) «17-18»

ББК 63.3 (4Укр)

Г

Рецензенти:

Філінюк А. Г., доктор історичних наук, професор

Боровець І. І., кандидат історичних наук, доцент

Колесник В. Ф., доктор історичних наук, професор

Затверджено на засіданні вченої ради історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Протокол № ... від 30 червня 2023 року

Газін В. В.

Історія України середини XVI – XVIII ст. : Навчально-методичний посібник для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальностей «014 Середня освіта (Історія)», «014 (Середня освіта (Історія та правознавство))» і «032 Історія та археологія». Видання третє, доповнене та перероблене. Кам'янець-Подільський, 2023. .

Навчально-методичний посібник призначений для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальностей «014 Середня освіта (Історія)», «014 (Середня освіта (Історія та правознавство))» і «032 Історія та археологія». Він містить навчальну програму з курсу «Історія України з середини XVI до кінця XVIII ст.», плани семінарських занять та методичні рекомендації для підготовки до них, перелік тем та рекомендації для здійснення студентами самостійної роботи. Також посібник містить додатки, в яких студентам запропоновані таблиці та схеми, що допоможуть їм краще опанувати навчальний матеріал. Крім того пропонується перелік питань для складання підсумкового екзамену.

УДК 94(477) «17-18»

ББК 63.3 (4Укр)

Г

© Газін В. В. 2023

ЗМІСТ

Вступ.....	
Навчальна програма з курсу історії України середини XVI – XVIII ст.	
Розподіл навчального часу з курсу „Історія України середини XVI – XVIII ст.”.....	
Загальна література та джерела для вивчення історії України з середини XVI до кінця XVIII ст.....	
Плани семінарських занять на 1 семестр.....	
Плани семінарських занять на 2 семестр.....	
Теми для самостійного вивчення.....	
Додатки:	
Порівняльна таблиця основних подій української та всесвітньої історії з середини XVI до кінця XVIII ст.....	
Українська національна революція XVII ст. (основні періоди та події).....	
Організація влади в Українській козацькій державі (середина XVII – початок 20-х рр. XVIII ст.).....	
Організація влади на Запорозжжі (друга половина XVII – XVIII ст.).....	
Організація козацького устрою на Слобожанщині (друга половина XVII – XVIII ст.).....	
Козацькі Січі (XVI – XIX ст.).....	
Угоди Війська Запорозького з урядами сусідніх держав в XVI – XVIII ст.....	
Міждержавні угоди XVI – XVIII ст., що стосувалися України.....	
Питання до екзамену з історії України середини XVI – XVIII ст. для студентів історичного факультету.....	
Використана література.....	

ВСТУП

Даний навчально-методичний посібник призначений для студентів історичних факультетів ЗВО. Він включає в себе навчальну програму з курсу „Історія України з середини XVI до кінця XVIII ст., методичні рекомендації для підготовки до семінарських занять та здійснення студентами самостійної роботи, додатки, а також перелік екзаменаційних питань.

Основну частину посібника складають методичні рекомендації студентам для підготовки до семінарських занять. Вони включають план семінарського заняття, рекомендації з визначенням основних напрямків, згідно яких має здійснюватися підготовка до даної теми семінару. Рекомендації сформульовані таким чином, щоб спрямувати студентів на дослідження основних аспектів питання, малодосліджених та дискусійних проблем. Така методика сприяє розвитку в них навиків наукового пошуку, вміння знаходити вірну відповідь та відстоювати свою позицію, спираючись на відповідний історичний матеріал. При цьому студент повинен вміти оперувати й історіографічним матеріалом. Для цього до плану семінарських занять по можливості включені питання, які вимагають від студентів знання історіографії проблем, що розглядаються. Окрім цього, основна частина включає в себе перелік основних термінів, які стосуються тієї, чи іншої теми, а також ключові дати. Розуміння історичного матеріалу, усвідомлення суті процесів і явищ, а також знання хронології є невід'ємними частинами вивчення історії.

У додатках поміщені таблиці і схеми, які стосуються історії України середини XVI – XVIII ст. На думку укладача, вони мають сприяти більш досконалому й цілісному засвоєнню студентами історичного матеріалу.

Заклучна частина посібника, яка містить перелік екзаменаційних питань, має допомогти студентам у підготовці до екзамену після IV семестру.

Методичні рекомендації складені з урахуванням сучасного бачення історичного розвитку України.

Курс «Історія України» є нормативною дисципліною освітньо-професійних програм першого (бакалаврського) рівня вищої освіти «Середня освіта (Історія)» за спеціальністю 014 Середня освіта (Історія), «Середня освіта (Історія)» спеціальності 014 Середня освіта (Історія) за освітньо-професійною програмою Середня освіта (Історія та правознавство), а також Історія, 032 Історія та археологія. Протягом 3-4 семестрів вивчається період історії України з 1569 р. до кінця XVIII ст. Курс спрямований на вивчення особливостей політичного, соціально-економічного та культурного розвитку українського народу в період з середини XVI до кінця XVIII ст., в період, відомий в історії як ранній новий час. Приділяється значна увага процесу українського державотворення, здійснюється аналіз внутрішньої та зовнішньої політики Української держави, особливостей тогочасного геополітичного становища України, відбувається ознайомлення студентів з діяльністю визначних осіб вітчизняної історії вказаного періоду. В межах навчального курсу студенти поглиблюють свої знання з політичної історії України періоду раннього нового часу, історії міжнародних відносин тощо. Більш докладно розглядається період Української національної

революції середини XVII ст. та політичного й соціально-економічного розвитку Лівобережної України-Гетьманщини сер. XVII – XVIII ст. Студенти отримують можливість для творчої дискусії щодо питань, пов'язаних з такими історичними проблемами, як роль Люблінської унії 1569 р., зміст подій Української національної революції XVII ст. та особливості тогочасного державного будівництва в Україні, зміст та наслідки Переяславсько-московського договору 1654 р., особливості українсько-московських відносин в постпереяславський період, роль гетьмана Івана Мазепи в історії України тощо.

Метою викладання навчальної дисципліни «Історія України» (період з середини XVI – XVIII ст.) є формування ґрунтовних знань студентів з різноманітних проблем, що стосуються політичного, соціально-економічного та культурного розвитку України періоду раннього нового часу, розуміння ходу історичного розвитку українського народу, самого процесу формування Української держави в даний історичний проміжок часу; формування у студентів компетентностей, що дозволяють забезпечити виконання наступних завдань курсу:

- дати студентам конкретний історичний матеріал з історії України середини XVI – XVIII ст.;
- охарактеризувати особливості соціально-економічного та внутріполітичного розвитку Української держави в період розгортання Української національної революції XVII ст., та протягом існування України-Гетьманщини, як автономної складової московської держави, а згодом – московської імперії;
- з'ясувати геополітичні особливості розвитку Української козацької держави;
- ознайомити студентів з діяльністю визначних осіб вітчизняної історії середини XVI – XVIII ст.;
- показати процес формування української національної ідеї та її значення у розбудові Української держави;
- охарактеризувати культурний розвиток українського народу та з'ясувати його культурні зв'язки з іншими європейськими народами;
- навчити студентів вмінню самостійно добирати і опрацьовувати історичні документи, науково-популярну та довідкову літературу, співставляти інформацію з різних джерел, узагальнювати і критично оцінювати історичні факти та діяльність осіб;
- формувати в студентів історичне осмислення, вміння аналізувати й узагальнювати історичні події та явища, визначати їх суть, причинно-наслідкові зв'язки між ними, виділяти основне, об'єктивне і суб'єктивне, самостійно оцінювати і пояснювати (інтерпретувати) історичний процес і робити логічно правильні висновки.

Програма курсу «Історія України середини XVI – XVIII ст.» визначає обов'язковий обсяг знань, якими повинні оволодіти студенти, та загальну спрямованість вивчення матеріалу. В змісті курсу поєднуються основні теоретичні положення щодо історичного розвитку українських земель в означений

період і матеріал, який відображує специфіку політичного соціально-економічного та культурного розвитку українського народу з сер. XVI до кінця XVIII ст. Програму структуровано за модулями та темами.

Перший модуль включає матеріал, який хронологічно відповідає часовому проміжку з середини XVI ст. (від проголошення Люблінської унії 1569 р.) і до 1676 р., коли завершилася Українська національна революція середини XVII ст. Починається з розгляду особливостей історичного розвитку України з середин XVI – XVIII ст., хронології та історіографії даної проблематики. Студенти знайомляться з особливостями соціально-економічного та політичного розвитку українських земель в другій половині XVI ст., становленням українського козацтва, ходом перших козацько-селянських повстань. Центральною темою даного модулю виступає Українська національна революція середини XVII ст. (1648 – 1676 рр.) .

До другого модулю увійшли теми, в яких розкривається історичний розвиток України-Гетьманщини як автономної частини московської держави, боротьба між Москвою, Варшавою та Стамбулом за володіння Правобережною Україною, соціальні та національно-визвольні рухи на українських землях у XVIII ст.

Зміст дисципліни «Історія України середини XVI – XVIII ст.» реалізується в процесі вивчення трьох блоків: теоретичного, практичного та самостійної роботи. Його представлено у тематиці лекцій, практичних занять та у темах самостійної роботи студентів.

Теоретичний блок: усвідомлення поступу української нації на шляху державотворення в даний історичний період; розгляд основних моментів сучасної концепції історії України, яка ґрунтується на останніх дослідженнях вітчизняних науковців; розгляд історичного минулого з позиції державних інтересів України; з'ясування зв'язку подій та процесів української історії середини XVI – XVIII ст. з подіями історії інших європейських держав; розгляд вітчизняної історії даного періоду як цілісного процесу у його причинно-наслідкових зв'язках.

Практичний блок: оволодіння конкретним історичним матеріалом, ознайомлення з діяльністю видатних осіб вітчизняної історії середини XVI – XVIII ст.; формування навичок аналізу історичних подій та процесів, визначення причинно-наслідкового зв'язку між ними, а також навиків здійснення порівняльного аналізу минулого України і її сьогодення; формування вміння чітко й логічно висловлювати свої думки щодо досліджуваних проблем та здатність аргументовано відстоювати свою позицію.

Самостійна робота: формування вміння використовувати наявну наукову літературу для пошуку відповідей на конкретні питання історії України, систематизувати матеріал, а також робити самостійний аналіз і узагальнення. Самостійна робота передбачає також написання студентами контрольних робіт з тем, що виділені на самостійне опрацювання.

Відповідно, у ході **аудиторних занять** студенти оволодівають основним навчальним матеріалом, отримують навички роботи з історичними джерелами, аналізу історіографічного матеріалу, формування висновків.

На **семінарських** заняттях студенти під керівництвом викладача розглядають історичний матеріал згідно визначеного плану. При цьому вони мусять підготувати доповідь по кожному з пунктів плану, використовуючи рекомендовану літературу та джерела, сформулювати відповідні висновки, висловити свої міркування з дискусійних питань. Особливу увагу слід звернути на хронологію та історичні поняття, які відповідають темі семінарського заняття.

Під час **самостійної навчальної роботи** вирішуються завдання щодо поглиблення і розширення знань набутих в аудиторії. Діяльність студентів скеровується на опрацювання тем, які не ввійшли до лекційного курсу, чи до планів семінарських занять. Для цього студентам надається список необхідних джерел та історичної літератури, а також рекомендації.

Робоча програма курсу "Історія України середини XVI – XVIII ст." для історичного факультету визначає: 102 аудиторні години (62 – лекційний курс і 40 – практичні заняття).

Передбачено форми поточного контролю – опитування на семінарах, проведення контрольних робіт, співбесіди. По закінченні 3 семестру виставляється залік, по завершенні 4 – передбачено проведення екзамену.

Оцінювання здійснюється за 12 бальною системою. За умови, якщо студент не мав пропусків лекцій та семінарських занять без поважних причин, проявляв активність на всіх семінарських заняттях і переважно виявив задовільний рівень знань, а також отримав позитивну оцінку за модульну контрольну роботу, він допускається до екзамену.

Для підготовки студентів до семінарів розроблено план занять, список рекомендованої літератури, тематика контрольних робіт.

Вивчивши курс «Історія України середини XVI – XVIII ст.», **студент повинен знати:**

- основні закономірності та особливості соціально-економічного та політичного розвитку України в середині XVI – XVIII ст.;
- зовнішньополітичні особливості розвитку Української держави в даний період;
- найбільш важливі персоналії;
- понятійний апарат;
- хронологію та історичну карту.

Студент повинен уміти:

- володіти фактичним матеріалом з історії України середини XVI – XVIII ст.;
- працювати з джерелами та монографічною літературою;
- робити правильний аналіз історичних процесів, явищ вітчизняної історії середини XVI – XVIII ст.;
- порівнювати, знаходячи спільні риси та відмінності в історичному розвитку України та інших країн Європи;
- володіти історичною картою.

Для контролю знань студентів та їх оцінювання застосовується:

- поточне усне опитування на семінарських заняттях, під час якого відбувається оцінювання знань студентів по тематиці відповідного семінарського заняття з питань, які винесені на обговорення, активності студентів на семінарах, якості підготовки (наявність конспекту, використання додаткової літератури, джерел);
- поточне оцінювання після завершення вивчення змістового модулю (модульна контрольна робота);
- оцінювання індивідуальної роботи студентів (виставлення балів за написання рефератів, повідомлень, виступи на наукових та науково-практичних конференціях, написання наукових статей);
- оцінка за самостійну роботу студентів (написання письмової роботи з тем, що винесені на самосійне опрацювання);
- підсумковий контроль (екзамен).

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА З КУРСУ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ СЕРЕДИНИ XVI – XVIII СТ.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ I.

Україна на переломі середньовіччя та ранньомодерного часу.

Особливості розвитку українських земель в середині XVI – XVIII ст. Основні періоди. Україна на фоні головних європейських подій цього часу. Історіографія історії України сер. XVI – XVIII ст.

Люблінська унія. Початок польського володарювання на українських землях.

Політичне становище українських земель у середині XVI ст. Українська шляхта. Князь В.К.Острозький. Передумови об'єднання Великого князівства Литовського і Польського королівства. Люблінський сейм 1569 р. Суспільно-політичні зміни на українських землях після Люблінської унії. Оцінка Люблінської унії в українській та зарубіжній історіографії.

Національно-культурний рух в Україні в другій половині XVI – першій половині XVII ст.

Становище православної церкви. Православні братства. Церковний собор в Бересті 1596 р., утворення Української греко-католицької церкви. Оцінка в історіографії.

Вплив Берестейської унії на розвиток церковного життя в Україні. Стосунки греко-католицької та православної церкви. Відновлення вищої православної ієрархії. Й.Борецький. Митрополит П.Могила.

Умови і стан розвитку української культури. Стан шкільництва. Острозька академія. Братські школи. Утворення Києво-Могилянської академії. Книгодрукування. І.Федоров.

Становлення українського козацтва та Запорозької Січі в другій половині XVI ст. Перші козацькі повстання.

Зростання ролі козацтва в житті України. Утворення та значення Запорозької Січі. Утворення реєстрового козацтва. Молдавський напрямок військово-політичної діяльності українського козацтва. Д.Вишневецький, І.Підкова. Повстання 1591–1596 рр. під проводом К.Косинського та С.Наливайка. Місце повстань кінця XVI ст. в національно-визвольному русі. Історіографія проблеми.

Українське козацтво у першій чверті XVII ст. Гетьман П.Конашевич-Сагайдачний.

Військове мистецтво козаків. Морські походи. Гетьман П.Конашевич-Сагайдачний, його політична, військова та просвітницька діяльність. Участь українського козацтва у Хотинській війні.

Козацько-селянські повстання в Україні 20-30-х рр. XVII ст.

Соціально-економічне та політичне становище України 20–30-х рр. XVII ст. Польсько-козацький збройний конфлікт 1625 р. Куруківська угода. Повстання під проводом Т.Федоровича (Трясила) (1630), І.Сулими (1635). Національно-визвольне повстання 1637–1638 рр. під керівництвом П.Бута (Павлюка), Я.Остриниці та Д.Гуні. Ординація Війська Запорозького 1638 р. Історіографія проблеми козацько-селянських повстань 20–30-х рр. XVII ст.

Українська національна революція середини XVII ст. Утворення Української козацької держави.

Причини та передумови революції. Характерні риси, рушійні сили та періодизація. Історіографія проблеми.

Початок революції. Б.Хмельницький. Розвиток національно-визвольної боротьби протягом 1648–1652 рр. Перші битви на Жовтих Водах та під Корсунем. Перемога українських військ під Пилявцями. Генеза державної ідеї. Збаразько-зборівська кампанія. Зборівський договір 1649 р., його оцінка в історіографії. Берестецька битва. Білоцерківський мирний договір 1652 р. перший молдавський похід Б.Хмельницького. Батозька битва. Завершення селянської війни, її результати.

Становлення Української козацької держави – Гетьманату. Органи державної влади та адміністративно-територіальний устрій. Українська армія. Сподвижники Богдана хмельницького. Фінансова система. Судочинство. Місце козацької України в міжнародних відносинах тогочасної Європи. Зовнішня політика Українського гетьманату. Зміни в соціально-економічному житті українського народу.

Військово-політична боротьба в 1653–1657 рр. Другий молдавський похід військ Б.Хмельницького у 1653 рр. Наслідки молдавської політики. Жванецька кампанія. Внутрішнє та зовнішньополітичне становище Української держави наприкінці 1653 р. Українсько-московська міждержавна угода 1654 р., її оцінка в історіографії. Перебіг воєнних дій проти Польщі в 1654–1655 рр. Боротьба за Білорусію. Віленське московсько-польське перемир'я 1656 р. Утворення Раднотської коаліції. Дії українських військ в Польщі в 1656–1657 рр. Смерть Богдана Хмельницького.

Козацька Україна в період наростання громадянської війни 1657-1663 рр. Гетьман Іван Виговський, його внутрішня і зовнішня політика. Гадя-

цька угода 1658 р. Московсько-українська війна 1658–1659 рр. Конотопська битва. Гетьманування Юрія Хмельницького (1659-1662 рр.) Переяславський договір 1659 р. Чуднівська кампанія 1660 р. Слободищенський трактат та наслідки його укладення. Гетьман Павло Тетеря та його діяльність. Боротьба за владу на Лівобережній Україні. Ніжинська „чорна” рада 1663 р., її наслідки для Української держави. Оцінка подій 1657–1663 рр. в українській історіографії.

Боротьба за возз’єднання козацької України в 1663–1668 рр. Похід польсько-татарських військ та полків П.Тетері на Лівобережну Україну. Анти-польське народне повстання на Правобережжі 1664–1665 рр., прихід до влади Петра Дорошенка. Гетьман П.Дорошенко, його боротьба за відновлення єдності української держави. Андрусівське перемир’я 1667 р., його наслідки для України. Проголошення Дорошенка гетьманом лівобережної та Правобережної України.

Останній період національної революції та її поразка. Агресивні дії сусідніх держав стосовно козацької України. Військово-політичний союз П.Дорошенка з Туреччиною. Польсько-турецька війна 1671–1672 рр. Укладення Бучацького договору. Зречення П.Дорошенка гетьманства. Причини поразки та наслідки Української національної революції.

Модульна контрольна робота.

Залік.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ II.

Лівобережна Гетьманщина в другій половині XVII ст.

Розкол козацької України в 1663 р. та утворення окремого гетьманства на Лівобережжі. Правління Івана Брюховецького. Батуринські статті 1663 р. та московські 1665 р. Посилення влади московської держави на Лівобережжі. Гетьман Дем’ян Гнатович (Многогрішний). Глухівські статті 1669 р. Правління Івана Самойловича, його внутрішня та зовнішня політика. Боротьба за Чигирин. Бахчисарайський мир 1681 р. «Вічний мир» між Польщею та московською державою (1686 р.). Перший кримський похід та усунення від влади Івана Самойловича.

Запорозька Січ у другій половині XVII ст. Кошовий отаман Іван Сірко. Політика московського уряду щодо Запоріжжя.

Українська колонізація Слобожанщини. Заснування слобідських міст. Формування адміністративного устрою Слобожанщини.

Адміністративно-територіальний устрій Лівобережної Гетьманщини та Слобідської України. Органи влади. Соціальні стани. Землеволодіння. Розвиток сільського господарства, ремесла, торгівлі. Підпорядкування української православної церкви московському патріархатові.

Українські землі наприкінці XVII – на початку XVIII ст.

Гетьман Іван Мазепа: людина і політик. Коломацькі статті 1687 р. зовнішня та внутрішня політика. Культурно-освітні заходи І.Мазепа. Другий кримський похід. Повстання Петра Іваненка (Петрика). Відродження козацького устрою на Правобережній Україні. Семен Палій. Національно-визвольне повстання 1702–1704 рр.

Участь українських полків у Північній війні. Становлення українсько-шведського союзу. Воєнно-політичні акції московії проти українців після переходу Мазепа на бік Карла XII. Зруйнування Батурина та Запорізької Січі. Полтавська битва 1709 р., її наслідки для України. Місце гетьмана І.Мазепа в національно-визвольному русі. Оцінка його діяльності в історіографії.

Пилип Орлик – гетьман в еміграції. «Пакти і Конституція законів і вольностей Війська Запорозького». Похід на Правобережну Україну в 1711 р. Наслідки Прутського мирного договору для України.

Правління гетьмана Івана Скоропадського в Україні-Гетьманщині. Наступ московського царату на автономні права Гетьманщини. Решетилівські статті. Створення та діяльність Першої Малоросійської колегії. Боротьба козацької старшини за відновлення гетьманату. Павло Полуботок.

Україна-Гетьманщина в середині – другій половині XVIII ст.

Відновлення гетьманства в Україні. Правління Данила Апостола (1727–1734 рр.). «Рішительні пункти». Реформи Д.Апостола. Повернення запорожців та заснування Нової Січі. Діяльність «Правління гетьманського уряду». Відновлення гетьманату у 1750 р. Гетьман Кирило Розумовський, його діяльність.

Остаточна ліквідація гетьманату в Україні за правління Катерини II. Створення Другої Малоросійської колегії. Діяльність П.Румянцева на Лівобережній Україні. Зруйнування Запорозької Січі. Петро Калнишевський. Доля запорожців після ліквідації Січі. Адміністративні та військові реформи Катерини II. Заселення Південної України. Жалувана грамота дворянству 1785 р. Історичне значення української козацької держави – Гетьманщини. Історіографія проблеми.

Правобережна Україна в другій половині XVIII ст.

Причини розгортання національно-визвольної боротьби. Гайдамацький рух. Коліївщина. М.Залізняк. Опришківський рух. Поділи Речі Посполитої та українські землі. Зміни у політичному становищі правобережних і західноукраїнських земель.

Кримське ханство в середині XVI – XVIII ст.

Утворення Кримського ханства. Династія Гераїв. Особливості внутрішньої політики. Утвердження турецького протекторату над Кримом. Зовнішня політика Криму в середині – другій половині XVI ст. Похід на Москву в 1571 р. Протистояння, співпраця та взаємовпливи Криму та українського козацтва.

Роль Кримського ханства в ході Української революції XVII ст.

Політика Криму наприкінці XVII – на початку XVIII ст. Участь ханства в українській подіях.

Крим в подіях російсько-турецької війни 1735 – 1739 рр. Анексія Криму Москвою. Наслідки для населення півострова.

Модульна контрольна робота

Екзамен.

ЗАГАЛЬНА ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ З СЕРЕДИНИ XVI – ДО КІНЦЯ XVIII СТ.

Підручники і посібники:

- Історія України : навч. посіб. 3-тє вид. Київ : Каравела, 2004. 408 с.
- Історія України : посіб. Київ : Академія, 2002. 480 с.
- Історія України. Документи. Матеріали : посіб. Київ : Академія, 2002. 448 с.
- Історія України : підручник для студ. вищ. навч. закл. 4-е вид. Львів : Світ, 2003. 520 с.
- Історія України : Нове бачення : У 2 т. Т.1. Київ : Україна, 1995. 350 с.
- Історія українського козацтва : нариси у 2 т. Т. 1. Київ : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2006. 800 с.
- Історія українського селянства : нариси в 2-х томах. Т.2. Київ : Наукова думка, 2006. 652 с.
- Бойко О. Д.** Історія України : навч. посіб. 3-є вид., випр., доп. Київ : Академвидав, 2010. 688 с.
- Борисенко В. Й.** Курс української історії з найдавніших часів до XX століття : навч. посіб. Київ : Либідь, 1998. 616 с.
- Гайдай Л. І.** Історія України в особах термінах, назвах, поняттях (від найдавніших часів до Хмельниччини) : навч. посіб.-коментар. Луцьк : Вежа, 2000. 435 с.
- Гуржій О., Чухліб Т.** 100 великих постатей і подій козацької України. НАН України. Інститут історії України. Київ : Арій, 2008. 464 с.
- Грушевський М. С.** Історія України-Руси : В 11 т., 12 кн. / [Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін.]. Київ : Наукова думка, 1997-1998. Т. 8-11.
- Дещинський І. Є.** Історія України та її державності : навч. посіб. 3-тє вид., перероб. і доп. Львів : "Бескид Біт", 2005. 368 с.
- Довідник з історії України (А - Я) : посібник для серед. загальноосвіт. навч. закл. / Інститут історичних досліджень Львівського національного ун-ту ім. Івана Франка ; упоряд. І. З. Підкова ; заг. ред. І. З. Підкова, Р. М. Шуста. 2. вид., доопрац. і доп. Київ : Генеза, 2002. 1135 с.
- Історична наука: термінологічний і понятійний довідник. Київ : Вища школа, 2002. 430 с.
- Зайцев Ю.** Історія України. 3-тє, перероб. і доп. Львів : Світ, 2002. 488 с.
- Зовнішня політика України : навчальний посібник / Кучик О. С., Заяць О. А. Київ : Знання, 2010. 572 с
- Король В. Ю.** Історія України : навч. посіб. 2-ге вид., доповн. Київ : Академія, 2008. 496 с.
- Лазарович М. В.** Історія України : навч. посіб. 2-ге вид., випр. і допов. Київ : Знання, 2011. 685 с.
- Литвин В.** Історія України. В 3-х т. Т.1. З найдавніших часів до кінця XVIII ст. Київ : Видавничий дім "Альтернатива", 2003. 864 с.

Нариси з історії дипломатії України / О. І. Галенко, Є. Є. Комарніцький, М. В. Кірсенко та ін. / [під ред. В. А. Смолія]. Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 2001. 736 с.

Плохій С. Брама Європи. Пер. з англ. Романа Клочка. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 496 с

Полонська-Василенко Н. Історія України. У 2-х т. Т.1. До середини XVII століття. 4-е вид. Київ : Либідь, 2002. 672 с.

Полонська-Василенко Н. Історія України. У 2-х т. Т.2. Від середини XVII століття до 1923 року. Київ : Либідь, 2002. 608 с.

Сас П. М. Історія України. XVI-XVIII століття : навчальний посібник. Львів : Дивосвіт, 2001. 291с.

Смолій В., Степанков В., Горобець В., Чухліб Т. Дипломатія на межі світу: міжнародні відносини та зовнішня політика Української держави (XVII ст. - 1750-ті рр.) : посіб. для університетів. Київ : АМЕННОТЕР, 2016. 320 с

Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків: У 3 т. Київ : Наукова думка, 1990.

Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Вид. 4-те. Київ : Критика, 2009. 584 с.

Джерела:

Величко С. В. Літопис / [пер. з книжної української мови, вст. стаття, комент. В. О. Шевчука; Відп. ред. О. В. Мишанич]. Київ : Дніпро, 1991. Т. 1. 371 с.

Величко С. В. Літопис / [пер. з книжної української мови, комент. В. О. Шевчука; Відп. ред. О. В. Мишанич]. Київ : Дніпро, 1991. Т. 2. 642 с..

Воссоединение Украины с Россией: Док. и материалы: В 3 т. / [АН СССР. Институт истории; АН УССР. Институт истории; редкол. : П. П. Гудзенко и др.]. Москва : Изд-во АН СССР, 1953. Т. 3: 1651–1654. 546 с.

Герасимчук В. Матеріали до історії козаччини XVII ст. Львів : Вид-во АН України, 1994. 153 с.

Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. Т. 4: 1655–1658 рр. / [упорядн. о. Ю. Мицик; ред. кол.: В. А. Брехуненко, Д. В. Бурім, О. О. Маврін, Г. К. Швидько. НАН України. Інститут української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Інститут історії України; Канадський інститут українських студій (Едмонтон)]. Київ : Ін-т української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2015. 540 с

Документи Богдана Хмельницького / [упор. І. Крип'якевич, І. Бутич]. Київ : Вид.-во АН УРСР, 1961. 740 с.

- Документы об освободительной войне украинского народа. 1648–1654 гг. / [АН УССР. Ин-т истории; Архивное упр. при Совете Министров УССР; Редкол.: П. П. Гудзенко и др]. Київ : Наук. думка, 1965. 827 с.
- Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки / [пер. із староукр. Р. Г. Іванченка] Київ : Т-во «Знання» України, 1992, 192 с.
- Літопис Самовидця / [підг. вид. Я. І. Дзира]. Київ : Наук. думка, 1971. 208 с.
- Листи Івана Мазепи 1687–1691 / Відп. ред. В. Смолій; Упорядн. та авт. передм. В. Станіславський. Т. 1. Київ : Інститут історії України НАН України, 2002. 480 с.
- Мицик Ю. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. Т. 4: (1655–1658). Київ : Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України; Ін-т історії України НАН України; Канадський ін-т укр. студій, 2015. 540 с
- Реєстр Війська Запорозького 1649 р. Київ : Наукова думка, 1995. 592 с.
- Софонович Феодосій. Хроніка з літописців стародавніх / [АН України, Археограф. коміс., Ін-т укр. археографії, Ін-т історії України. Підг. тексту до друку, передм., комент. Ю. А. Мицика, В. М. Кравченка]. Київ : Наук. думка, 1992. 336 с.
- Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687) / Універсали українських гетьманів. Матеріали до українського дипломатарію. Серія 1. / [упорядники І. Бутич, В. Ринсевич, І. Тесленко]. Київ – Львів : НТШ, 2004. 1086 с.
- Універсали Богдана Хмельницького. 1648-1657 / НАН України, Ін-т історії України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського; упоряд.: І. Крип'якевич, І. Бутич. Київ : Альтернативи, 1998. 381 с.
- Універсали Івана Мазепи 1687 – 1700. Київ – Львів : НТШ, 2002. 757 с.

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ НА 1 СЕМЕСТР.

Тема 1 (2 год.): Люблінська унія 1569 р.

План.

1. Спроби об'єднання Польського королівства та Великого князівства Литовського протягом XIV – п.п. XVI ст.
2. Передумови укладення Люблінської унії.
3. Скликання та хід об'єднавчого сейму в Любліні та його рішення.
4. Позиція українських та литовських князів щодо унії.
5. Річ Посполита: особливості політичного та суспільного устрою.
6. Наслідки Люблінської унії для українських земель. Адміністративно-територіальні, політичні та соціально-економічні зміни.
7. Оцінка Люблінської унії в історіографії.

Методичні рекомендації до семінарського заняття:

Для висвітлення даної теми необхідно насамперед проаналізувати розвиток польсько-литовських стосунків з середини XIV ст. Варто звернути увагу на зовнішньополітичні плани Польщі та місце в них українських земель. Студент має охарактеризувати мету, зміст та наслідки для українських земель Кревської унії 1385 р., Городельської унії 1413 р., прослідкувати процес входження окремих українських територій до складу Польського королівства (Галичини, Волині...) Слід знайти відповідь на питання: Чому до середини XVI ст. польській еліті не вдалося реалізувати програму об'єднання Польщі з Литвою та входження українських земель до складу Польського королівства?

Для характеристики передумов укладення Люблінської унії необхідно з'ясувати позиції польської, литовської та української (руської) еліти щодо питання про об'єднання. Основне питання: Які внутрішньо- та зовнішньополітичні обставини підштовхнули литовську та українську шляхту до реалізації унії з Польщею?

Третє питання семінарського заняття передбачає висвітлення ходу Люблінського сейму. Студент повинен знати основні положення Люблінської унії, а також визначити яким чином вони стосувалися українських земель.

Для розуміння ходу та наслідків об'єднавчого процесу Польщі та Литви важливе значення має характеристика позиції української, білоруської та литовської князівської верхівки православного віросповідання, зокрема князів О.Чорторийського, К.Острозького, В.Корецького, К.Вишневецького. Чому вони виступили противниками унії в тому вигляді, в якому її бачила польська сторона? Якими були їх основні вимоги? Чому вони не поставили вимогу щодо створення триєдиної держави, де б українські та білоруські землі виступали б рівноправним суб'єктом федерації?

Результатом Люблінської унії стало утворення держави Річ Посполита. П'яте питання семінарського заняття передбачає з'ясування особливостей політичного та суспільного устрою польсько-литовської держави. Якими були функції сейму та королівської влади? У чому полякала сутність «шляхетської демо-

кратії»? Якою була роль Королівства Польського та Великого князівства Литовського в межах однієї держави?

Розглядаючи питання про хід процесу об'єднання Литви та Польщі, слід чітко усвідомлювати ту обставину, що Україна не виступала окремим суб'єктом переговорного процесу. Тому не можна унію розцінювати як акт добровільного входження українських земель до складу Речі Посполитої. Тим паче, не можна, як таке, розглядати і їх включення до складу Польського королівства. Відтак, маємо підстави розцінювати унію як звичайне brutальне загарбання українських земель Польщею.

Унаслідок унії становище українських земель та українського населення зазнало кардинальних змін. В Україні стала поширюватися соціальна, економічна, адміністративна й політична система Польщі. Ці зміни мали вирішальний вплив на подальшу історію України. Ті протиріччя, які були закладені в той час, вилилися в Національну революцію українського народу. Тому надзвичайно важливо розкрити й проаналізувати характер тих змін. Важливо порівняти становище українського народу до унії й після.

Основні поняття:

Унія – об'єднання, союз двох або кількох монархічних держав під владою однієї династії.

Де-факто (лат. de facto – насправді) – у міжнародному праві одна з основних форм фактичного визнання однієї держави чи уряду другою державою. Таке визнання є офіційним, але не остаточним.

Де-юре (лат. de jure – за правом) – у міжнародному праві повне офіційне визнання держави або уряду.

Федерація – державне об'єднання, що складається з кількох держав; об'єднання племен, родів і т. ін. із спільною верховною владою // Форма державного устрою, союзна держава, що складається з ряду держав або державних утворень, кожне з яких, поряд з загально федеральними, має власні законодавчі, виконавчі та судові органи.

Сейм – станово-представницький орган в Польщі, Литві, Чехії.

Соціальний стан – певна соціальна група феодального суспільства із закріпленими з нею законом правами та обов'язками, відповідним світобаченням і нормами поведінки.

Магнати – крупні землевласники в Литві, Польщі, Україні та Білорусії.

Шляхта – суспільний стан, рицарі, основним заняттям яких була військова служба, за що вони отримували землю і різні пільги.

Поспільство – середня верства міського населення у містах Західної та Правобережної України в XV – XVIII ст. Вони володіли певним майном в місті і користувалися правами міщан (бюргерів).

Фільварок – (пол. folwarok, від нім. Vorwerk) у Польщі, Литві, Білорусі та Україні багатогалузеве панське господарство, яке ґрунтувалося на використанні праці феодально залежних селян.

Панщина – примусова неоплачувана праця феодально залежних селян у господарстві пана-землевласника.

Кріпацтво – система правових норм феодальної держави, що встановлювала залежність селянина від феодала і водночас власність (неповну) останнього на селянина-кріпака. Кріпосне право включало в себе прикріплення селян до землі, право феодала на працю й майно селянина, на відчужування його як із землею, так і без неї, позбавлення селянина права розпоряджатися нерухомим майном, спадщиною, виступати в суді тощо.

Халупники – категорія залежних селян на українських землях в складі Речі Посполитої, що з'явилася після видання «Устави на волоки». Не володіли землею, а лише хатами-халупами.

Чиншові селяни – категорія особисто вільних селян на українських землях під владою Польщі, Литви, Російської імперії в XIV – XIX ст. Вони сплачували з безстрокове спадкове користування землями державі або феодалу регулярний податок (чинш) і виконували на їх користь повинності.

Персоналії:

Сигізмунд II Август (1520 – 1572) – великий князь литовський з 18 жовтня 1529 року, король польський з 20 лютого 1530. У його правління, у 1569 році, була прийнята Люблінська унія, за якою Велике князівство Литовське і Королівство Польське об'єднувалися у конфедеративну державу – Річ Посполиту, правителем якої з титулом короля польського і великого князя литовського і став Сигізмунд Август. У 1572 р. за його правління було створено перший козацький реєстр. Був останнім представником династії Ягеллонів на троні Великого князівства Литовського і Польського Королівства.

Костянтин Василь II Острозький (1526 – 1608) – князь, український магнат, воєвода Київський, маршалок Волинський, політичний і культурний діяч, один з найзаможніших і найвпливовіших магнатів Речі Посполитої, представник найбагатшого і найвпливовішого князівського роду України XVI – початку XVII ст. Серед його предків генеалогічна традиція кінця XVI – початку XVII століття називає давньоруських князів – Рюрика, Володимира Великого, Ярослава Мудрого та Данила Галицького. У 1560-х роках Острозький виступав за рівноправне входження Русі до складу Речі Посполитої. Коли в 1572 році вигасла династія Ягеллонів, Острозький в 1573 – 1574 роках був одним з можливих кандидатів на польський престол, але цьому завадило те, що Острозький вважався «вождем схизматиків».

Ключові дати для запам'ятання:

1385 р. – Кревська унія

1401 р. – Віленська унія

1413 р. – Городельська унія
1430-ті рр. – приєднання до Польщі західного Поділля
1522 р. – постанова про «вивід» шляхти Великого князівства Литовського
1528 р. – проведення перепису шляхти ВКЛ, так званого «попису земського».
1529 р. – I Литовський Статут
1557 р. – аграрна реформа «Устава на волоки», запровадження фільварків і введення дводенної панщини у великокнязівських маєтках
1558-1583 рр. – Лівонська війна.
1566 р. – II Литовський Статут
10 січня 1569 р. – початок роботи Люблінського сейму
березень 1569 р. – приєднання до Польщі Підляшшя та Волині
червень 1569 р. – приєднання до Польщі Брацлавщини та Київщини
1 липня 1569 р. – укладення Люблінської унії
1588 р. – III Литовський Статут

Література:

Когут З. Коріння ідентичності: Студії з ранньомодерної та модерної історії України. Київ : Критика, 2004. 352 с.

Крикун М. Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України в XV-XVIII ст. : кордони воєводств у світлі джерел Київ, 1993. 184 с.

Яковенко Н. Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI - початку XVIII століття. Монографія. Київ : Laurus, 2012. 472 с.

Яковенко Н. Паралельний світ: Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI - XVII ст. Київ : Критика, 2002. 416 с.

Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV – до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. Київ : Критика, 2008. 472 с.

Русина О.В. Україна під татарами і Литвою. Київ : Альтернативи, 1999. – 320 с..

Шама О. Проблема змін в устроєвій структурі українських земель (До питання про наслідки Люблінської унії 1569 р.) // Український історичний збірник. Наукові праці аспірантів та молодих вчених. Київ, 1997. Вип. 1. С. 32-45.

Яковенко Н. Здобутки і втрати Люблінської унії // Київська старовина. 1993. № 3.

Тема 2 (2 год.): Національно-культурний розвиток українських земель в другій половині XVI – першій половині XVII ст.

План:

1. Становище православної церкви в другій половині XVI ст. Православні братства.
2. Церковний собор в Бересті 1596 р., утворення Української греко-католицької церкви. Оцінка в історіографії.
3. Вплив Берестейської унії на розвиток церковного життя в Україні. Стосунки греко-католицької та православної церкви.
4. Відновлення вищої православної ієрархії. Йов Борецький. Митрополит Петро Могила.
5. Умови і стан розвитку української культури. Стан шкільництва. Острозька академія.
6. Братські школи. Утворення Києво-Могилянської академії. Книгодрукування. Іван Федорович.

Методичні рекомендації до семінарського заняття:

Для розуміння суті суспільно-політичних процесів в Україні XVII ст. важливим є усвідомлення становища та напрямку розвитку української політичної думки, процесу становлення державної ідеї, рівня розвитку національної еліти. Для українського народу надзвичайно важливе значення мають питання релігії та церкви. Усвідомлення своєї конфесійної приналежності тісно переплітається з національною самосвідомістю українців, тобто усвідомленням своєї етнічної приналежності. Тому саме така жорстока й безкомпромісна боротьба точилася протягом XVI – XVII ст. навколо питань церковного життя, взаємин католицької та православної церкви, прав останньої на території України. Ліквідація українсько-білоруської православної церкви розглядалася польським державними колами як важливий крок до знищення українців як нації, їх повну денационалізацію й асиміляцію в межах Речі Посполитої. Для українців православна церква була тим рубежем, який і визначав їх існування як окремої нації. Боротьба за права української церкви стала складовою загального національно-визвольного руху українського народу XVII ст.

Для розкриття першого питання семінарського заняття необхідно проаналізувати становище української православної церкви в другій половині XVI ст., до підписання Берестейської унії. Яким було ставлення польських владних структур до православної церкви і духовенства? У чому полягали мета та зміст процесу окатоличення українського населення? Які категорії українського населення зазнавали найінтенсивнішого окатоличення? Студенти повинні розкрити роль православних братств як важливого чинника в боротьбі українців за свої права. У чому полягала культурно-просвітницька діяльність братств.

Відповідь на друге питання семінарського заняття має включати в себе висвітлення передумов укладення Берестейської унії, її хід, аналіз основних рішень Берестейського церковного собору. Чому значна частинна вищого україн-

ського духовенства пішла на укладення унії? Які політичні плани пов'язував уряд Речі Посполитої з унією?

Наступне питання тісно пов'язане з попереднім і вимагає розкриття особливостей стосунків між православним, греко-католицьким та католицьким духовенством в період після укладення унії. Яку позицію щодо питань українського національного життя зайняла греко-католицька церква? У чому було значення полеміки, яка розгорілася між православним та греко-католицьким духовенством?

Четверте питання стосується надзвичайно важливої сторінки як культурного, так і суспільно-політичного життя України XVII ст. – відновлення вищої православної ієрархії. Тут необхідно з'ясувати передумови цього процесу, а також роль у ньому козацтва. Якою була роль таких представників Української православної церкви як Йов Борецький та Петро Могила у національно-культурному відродженні України?

Важливим аспектом національно-культурного відродження та створення передумов Національної революції XVII ст. став розвиток української школи та системи освіти. У цьому плані вагомою була роль системи братських шкіл, а також Києво-Могилянської колегії – центру української освіти. Під час висвітлення цього питання слід проаналізувати систему освіти в колегії, порівняти її з тогочасними європейськими системами. У чому полягала національна спрямованість української освіти?

Основні поняття:

Нація – найвищий етап розвитку етносу який характеризується створенням самостійної держави та наявністю національної самосвідомості (спільність відчуттів, переконань, волі, єдність характеру, усвідомлення державної ідеї).

Етнічна територія – земля, яку з найдавніших часів заселяє той чи інший народ, яку він освоював і захищав. Був і є одвічним господарем.

Еліта – вищий привілейований прошарок суспільства. Розрізняють національну еліту, як носія національної державної ідеї, а також політичну еліту – категорії суспільства, які пов'язані з державною владою.

Православні братства – релігійні та культурно-просвітницькі організації українських міщан, що виникли при церковних парафіях в Україні в XV – XVII ст.

Ставропігія – автономна православна одиниця (церква, монастир, братство), яка підлягає юрисдикції не місцевих ієрархів, а безпосередньо патріархові та користується спеціальними правами.

Митрополія – місце постійного перебування митрополита – другої після патріарха людини в православній церкві.

Сім вільних мистецтв – система освіти, характерна для навчальних закладів Європи, передбачала вивчення комплексу тривіуму та квадривіуму.

Тривіум – три предмети: граматики, діалектики і риторика, з яких складався перший цикл «семи вільних мистецтв».

Квадривіум – чотири навчальні предмети: арифметика, геометрія, музика і астрономія, що складало вищий ступінь навчання.

Єзуїти – члени католицького чернечого ордену «Товариство Ісуса», головною метою якого було поширення католицтва та зміцнення влади папи римського у всьому світі.

Полемічна література – література присвячена суперечці (полеміці) навколо ідеї об'єднання церков. До сьогодні збереглося близько 200 пам'яток полемічної літератури, написаної представниками різних таборів.

Персоналії:

Смотрицький Герасим (? – 1594) – письменник і педагог з дрібної шляхетської родини з Поділля. Був писарем у Кам'янець-Подільському старостві, 1576 р. запрошений князем Костянтином Острозьким до Острога, з 1580 р. Смотрицький – перший ректор Острозької школи (академії). Один з видавців «Острозької Біблії», до якої написав передмову і віршовану посвяту князю Костянтину Острозькому. Г.Смотрицький автор низки полемічних творів проти відступників від православ'я, найвідоміший з яких «Ключ царства небесного» (1587).

Смотрицький Мелетій (1577 – 1633) – укр. мовознавець, письменник, церковний і освітній діяч, син письменника-полеміста Герасима Смотрицького. Під псевдонімом Теофіл Ортолог у 1610 надрукував свій видатний полемічний твір «Тренос» («Θρινος»). Приблизно в 1615 – 1618 рр. викладав в Київській братській школі, був одним з перших її ректорів. Брав участь у написанні «Букваря язика славенска» (1618 р.). 1620 висвячений на архієпископа полоцького, єпископа вітебського й мстиславського. Після цього видав низку антиуніатських творів, за що зазнав переслідувань польських властей. У 1627 перейшов на бік унії, був архімандритом Дерманського монастиря. Пізніше отримав титул ієрапольського архієпископа.

Петро Скарга (1536 – 1612) – католицький теолог, письменник, діяч контрреформації у Речі Посполитій, перший ректор Віленського університету. Вважаючи, що релігійний союз усуне відокремленість і ворожість між православними і католиками, створить умови для розвитку науки та народної освіти і зміцнить внутрішню єдність і політичну могутність Речі Посполитої, став одним з ініціаторів Брестської церковної унії 1596 р.

Михайло Рогоза (1540 – 1599) митрополит Київський, Галицький та всієї Русі, який увійшов в історію своєю участю у Берестейській унії, як один з її організаторів.

Борецький Іван, чернече ім'я Йов (1560 – 1631) – український церковний, політичний і освітній діяч, Митрополит Київський, Галицький і всієї Русі (1620 – 1631), педагог, ректор Львівської братської школи, перший ректор Київської братської школи, полеміст, письменник. Одним із перших об-

ґрунтував ідею релігійної та кровної єдності України і московії, назвавши українців-малоросіян молодшими братами, а московитів-великоросів – старшими, котрі, створюють одну сім'ю

Петро Могила (1596 – 1647) – молдавський боярин, український політичний, церковний і освітній діяч Речі Посполитої, з 1627 року архімандрит Києво-Печерського монастиря, а з 1633 – Митрополит Київський, Галицький і всієї Русі.

Іван Федорович (Феодорович, Федоров) (1510-1530 – 1583) – діяч східнослов'янської культури, один із перших (після Швайпольта Фіюля та Франциска Скорини) східнослов'янських типографів, а також гравер, інженер, ливарник. У 1572 р. переїхав до Львова. Тут у 1574 р. видав перший східнослов'янський Буквар. У 1575 р. перейшов на службу до воєводи Київського, князя К.Острозького. В Острозі 1578 р. ним була заснована друкарня (спочатку надрукував новий Буквар з рівнобіжними греко-слов'янськими текстами). 1580 р. було видано Новий завіт та Псалтир. У 1580 – 1581 рр. Федорович видав першу повну слов'янську Біблію. У 1581 р. вийшло останнє його видання – «Хронологія» Андрія Римші (на 1 аркуші).

Ключові дати для запам'ятання:

1573 р. – заснування Іваном Федоровичем друкарні у Львові

лютий 1574 р. – видання Іваном Федоровичем «Апостола» та «Букваря» у Львові

1576 – 1577 рр. – заснування князем Костянтином Василем Острозьким друкарні та школи в Острозі

1581 р. – в Острозі І. Федоровичем видано Острозьку Біблію

1585 – 1586 рр. – заснування у Львові Успенського православного братства, першого в Україні

1586 р. – укладення статуту Львівської братської школи «Порядок шкільний». Створення першої братської школи

1588 – 1615 рр. – діяльність Івана Вишенського

16 – 20 жовтня 1596 р. – Берестейська церковна унія

1596 р. – друкарнею Віленського братства видано три навчальні книжки Лаврентія Зизанія: «Буквар», «Лексис», «Грамматика словенська».

1615 р. – заснування Київського Богоявленського братства і школи

1620 р. – відновлення православної ієрархії. Обрання православним митрополитом Йова Борецького

1631 р. – заснування Петром Могилою Лаврської школи

осінь 1632 р. – заснування Києво-Могилянського колегіуму

Література:

Берестейська унія і внутрішнє життя церкви в XVII столітті. – Львів, 1997.

- Берестейська унія і українська культура XVII століття. – Львів, 1996.
- Біляков Г.Ф., Білякова О.Г.** Берестейська унія в працях польських істориків XX ст. // Укр. іст. журнал. 1996. № 4.
- Ісаєвич Я.** Зв'язок братств з запорозьким козацтвом у XVII ст. // Київська старовина. 1992. № 1.
- Ісаєвич Я.Д.** Братства та їх роль в розвитку української культури XVI – XVIII ст. Київ : Наук. думка, 1966. 248 с.
- Когут З.** Коріння ідентичності: Студії з ранньомодерної та модерної історії України. Київ : Критика, 2004. 352 с.
- Крижанівський О.П., Плохій С.М.** Історія церкви та релігійної думки в Україні. Кінець XVI – середина XIX століття. В 3-х кн. Київ : Либідь, 1994. Кн. 3 : Кінець XVI – середина XIX століття. 334 с.
- Опря А.В.** З історії підготовки Берестейської церковної унії 1596 р. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки. Кам'янець-Подільський, 2000. Т. 4 (6). С.277-279.
- Плохій С. М.** Наливайкова віра: Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні. Київ : Критика, 2006. 495 с.
- Тимошенко Л.** Берестейські церковні собори у жовтні 1596 р.: підготовка, склад учасників та провідники // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII століття). Київ : Інститут історії України НАН України, 2007. Вип. 7. С. 141-166.
- Тимошенко Л.** Михайло Рогоза і Берестейська унія // Київська старовина. 2000. № 5.
- Тимошенко Л.В.** Артикули Берестейської унії 1596 р. // Укр. іст. журнал. 1996. № 4.
- Уляновський В.І.** До біографії князя К.І.Острозького / В.І.Уляновський // Середньовічна Україна. – К., 1994. – Вип. 1. – С. 46-61.
- Фаворський В.Л.** Церква та національний рух на Україні в XVI – XVII ст. / В.Л.Фаворський. – Харків-К., 1929.
- Харишин М.В.** Українська церква між двома уніями (1569-1596 рр.) // Укр. іст. журнал. 1996. № 4.
- Яковенко Н.** Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI - початку XVIII століття. Монографія. Київ : Laugus, 2012. 472 с.
- Яковенко Н.** Латинське шкільництво і „шкільний гуманізм” в Україні кінця XVI - середини XVII ст. // Київська старовина. 1997. № 1-2.
- Яковенко Н.** Паралельний світ: Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI - XVII ст. Київ : Критика, 2002. 416 с.

Тема 3 (2 год.): Запорозьке козацтво в другій половині XVI ст.

План.

1. Утворення Запорозької Січі. Внутрішній устрій та управління Січі. Господарська діяльність на Запоріжжі.
2. Військова організація запорозького козацтва, контакти січовиків з іноземними володарями.
3. Реєстрове козацтво. Формування станових особливостей українського козацтва.
4. Причини та передумови перших козацько-селянських повстань наприкінці XVI ст.. Повстання Криштофа Косинського.
5. Козацько-селянське повстання під керівництвом Северина Наливайка. Його результати та значення.

Методичні рекомендації до семінарського заняття:

Запорозька Січ стала тим явищем, яке характеризує цілий період розвитку української нації. Вона сформувалася під дією тогочасних суспільно-політичних чинників, що визначали становище українських земель, а також яскраво відобразила основні риси української ментальності – волелюбність, прагнення до свободи й рівності, мужність в боротьбі з ворогами.

Розгляд даного питання слід розпочати із з'ясування обставин, за яких виникли перші укріплення за порогами Дніпра. Яку роль вони виконували? Що таке зимівники? Студенти повинні визначити роль українського князя Дмитра Вишневецького (Байди) в процесі заснування Запорозької Січі. Слід звернути увагу на питання щодо завдань, які ним покладалися на Січ.

Січ стала своєрідним феноменом, зокрема завдяки своєму устрою та внутрішній організації, які були пройняті демократизмом. Для з'ясування устрою Січі необхідно визначити роль основних органів її самоврядування: Ради Січі, кошового отамана, військової старшини, системи підпорядкування кіш – курінь – паланка. Яким чином здійснювалося обрання керівництва Запорозької Січі? У чому полягала система підзвітності посадових осіб перед всім січовим товариством?

Насамкінець перше питання передбачає з'ясування особливостей господарського життя запорозького козацтва. У чому головна відмінність козацької системи господарювання від поширеної в Речі Посполитій фільварково-панщинної системи?

Друге питання передбачає аналіз військової та зовнішньополітичної діяльності запорозького товариства. Стосовно останнього слід звернути увагу на контакти запорозців з правителями московії та Молдавії, а також на стосунки з донськими козаками.

Третє питання орієнтує студентів на висвітлення процесу формування реєстрового козацтва. Чи була поява козацького реєстру своєрідною легітимацією козацтва? У чому полягав інтерес польської влади?

Наступні питання стосуються причин та передумов перших козацько-селянських повстань під проводом Криштофа Косинського та Северина Наливайка, їх перебігу, соціального складу повстанських загонів. У цьому плані важливо сформувавши цілісну картину розвитку українських земель напередодні перших козацько-селянських повстань, проаналізувати становище українського козацтва, селянства, проблеми, що постали у їх відносинах з польською владою.

Студенти повинні звернути увагу на причини поразки перших повстань. Яким чином польське керівництво змогло скористатися з суперечностей між реєстровим та нереєстровим козацтвом?

Особливу увагу слід звернути на результати й основні уроки перших козацьких виступів.

Основні поняття:

Запоріжжя – назва володінь Запорозької Січі. Сучасні Дніпропетровська, Запорізька та частини Кіровоградської, Донецької та Херсонської областей.

Січ (Запорізька) – організація українського козацтва, що являла собою самоврядну громаду, побудовану на демократичних республіканських засадах. Виникла в середині XVI ст. у пониззі Дніпра за порогами.

Волость – назва південних районів Київського та Брацлавського воєводств, що межували з землями Запорізької Січі.

Дике поле – історична назва нерозмежованої і малозаселеної степової зони України.

Великий Луг – так називалися плавні у пониззі Дніпра (нижче острова Хортиця), де жили й господарювали запорозькі козаки. Загальна площа – 400 кв. км. У 1956 р. цю територію затопили водами Каховського водосховища.

Дніпровські пороги – виступи гранітів і гнейсів на р. Дніпрі між сучасними містами Дніпропетровськ та Запоріжжя. Існувало 9 порогів.

Кіш Запорізької Січі – 1) збірна назва для означення всього військового товариства запорозьких козаків; 2) центральний орган управління на Запорізькій Січі, що відав адміністративними, військовими, фінансовими та судовими справами.

Козацька рада – вищий законодавчий та судовий орган на Запорізькій Січі. На Раді обиралися вищі посадові особи Січі.

Кошовий отаман – виборна службова особа в Запорізькій Січі, яка зосереджувала найвищу військову, адміністративну та судову владу.

Кошова канцелярія – адміністративна установа на Запорізькій Січі. До основних функцій належало ведення листування з урядами іноземних держав, зберігання документів, архіву. Керівником канцелярії був військовий писар.

Клейноди – символи-відзнаки українського козацтва (корогва, бунчук, булава, печатка з гербом, а також перначі, литаври, значки, палиці, тощо).

Курінь – військово-адміністративна одиниця Запорізької Січі, що складалася з кількох сот козаків. Очолював курінний отаман.

Товариш – титул рядового козака, повноправного члена січового товариства.

Джура – козачок, молодий хлопець на Січі, який допомагав старшому козакові й водночас опановував військово мистецтво.

Зимівник – назва хутора у запорозьких козаків. Являв собою велике господарство, в якому козаки займалися землеробством, скотарством, бджільництвом... Зимівник засновували 3-4 сімейні запорожці. Забезпечував Січ продуктами.

Покозачення – масовий перехід селян до козацького стану, що спостерігався в другій половині XVI – першій половині XVII ст. – спроба мирним шляхом звільнитися від панщини й отримати право вільно працювати на власній землі.

Повстання – форма збройного виступу в захист своїх інтересів, що носить локальний характер. Відзначається слабкою організацією й організованістю, керівники якого формулюють в зародковому стані, а частіше всього взагалі не висувають, програму ліквідації існуючої соціальної структури й захоплення політичної влади.

Війна – найжорстокіша, найорганізованіша і наймасовіша форма збройної боротьби між державами, націями, соціальними станами, яка носить політичний характер і спрямована на розгром противника й утвердження своєї волі.

Козацький табір – вид бойового порядку козацького війська. Являв собою укріплення з вишикуваних один за одним та скріплених обозних возів, на яких розташовувалася артилерія. Часто табір обносився ровом та валом.

Персоналії:

Дмитро Корибут-Вишневецький (Байда) (1516 (1517) – 1563) – шляхтич, волинський магнат, князь гербу Корибут з династії Гедиміновичів. Збудований ним замок на острові Мала Хортиця вважається прототипом Запорізької Січі.

Остафій Дашкевич (Дашкович) (1455 – 1535) – шляхтич київський, був спочатку ротмістром, а до 1504 воєводою Олександра Ягелончика, староста канівський і черкаський (150?-1535), воєвода трокський, чечерський, кричевський (1534), пропойнський староста, учасник повстання Михайла Глинського. Організатор козацьких загонів. Перший Гетьман Війська Запорізького і один з перших руських козацьких отаманів, князь з династії Рюриковичів і Глинських. Один з перших у світі, хто озброїв свої загани вогнепальною зброєю.

Предслав Лянцкоронський (1489 – 1531) – один з перших козацьких гетьманів, староста хмельницький. У 1516 р. він із загонами козаків здійснив похід на Білгород (Акерман, Білгород-Дністровський), де розгромив татарські загани і взяв багату здобич. Тоді ж він напав на Очаків і пограбував його.

Самійло Кішка (Кушка, Кошка) (1530 – 1602 (1620)) – шляхтич брацлавський з роду Кошичів або Кошків. Козацький отаман, старший Війська Запорозького (1574 – 1575, 1599 – 1602). Керував козацьким військом в Інфляндській кампанії та морських походах: на Гезлев, Ізмаїл, Очаків, Білгород-Дністровський. У 1573 році в одному з морських походів ескадра Самійла Кішки зазнала поразки від турецького флоту, а сам гетьман потрапив у полон і пробув 25 років на галері. У 1599 організував повстання українських невольників, які, перебивши команду галери, повернулися в Україну. Будучи обраний гетьманом, добився від польського короля Сигізмунда III Вази скасування баніції (закону про визнання козаків поза законом), що привело до визнання козацтва як суспільного стану.

Іван Підкова (Іван Серпега) (? – 1578) – козацький гетьман, молдовський господар (1577 – 1578). Брав участь у морських походах під проводом Самійла Кішки. Пізніше водив козацькі флотилії самостійно. На початку листопада 1577 року Іван Підкова почав боротьбу проти ставленика Туреччини, молдовського господаря Петра VI Кривого. 30 листопада 1577 р. Підкова здобув Ясси і був проголошений молдавським господарем. Прибувши до Варшави на зустріч з польським королем, був підступно заарештований та кинутий до в'язниці. Івана Підкову стратили у Львові 16 червня 1578 року за рішенням короля. Похований у місцевій Успенській церкві.

Криштоф Косинський (1545 – 1593) – український військовий діяч часів Речі Посполитої. Шляхтич підласький, козацький отаман. Полковник Війська Запорозького реєстрового (1590), гетьман козаків-низовиків (1591 – 1593). Організатор козацького повстання 1591 – 1593 рр. в Україні проти шляхти й урядової адміністрації Речі Посполитої.

Северин Наливайко (1560 — 1597) – козацький отаман. Розпочав військову кар'єру в якості сотника надвірної корогви українського магната Костянтина Острозького. У 1694 р. очолив повстання проти польської шляхти, яке поширилося на Поділля, Волинь, частково Київщину й Білорусь. У 1596 р. під час боїв з польськими військами в урочищі Солониця у результаті зради угодовської частини козацької старшини був захоплений поляками. Не зважаючи на обіцяну амністію для повстанців, гетьман Жолкевський вирізав більшість козаків. Самого Наливайка після страшних тортур було страчено у Варшаві.

Ключові дати для запам'ятання:

1556 р. – заснування Дмитром Вишневецьким (Байдою) перших укріплень на о. Мала Хортиця

вересень 1556 р. – похід князя Д. Вишневецького з запорожцями до Криму і взяття фортеці Іслам-Кермен

1563 р. – князь Д. Вишневецький (Байда) потрапив в турецький полон під час походу в Молдавію

70-ті рр.. XVII ст. – будівництво першої запорозької січі на о. Томаківка.

1572 р. – складення першого реєстру козаків

1577 р. – молдавський похід Івана Підкови

1578 р. – складення другого козацького реєстру польським королем Стефаном Баторієм

1590 р. – прийняття сеймом Речі Посполитої ухвали «Порядок щодо козаків та України»

Грудень 1591 р. – виступ козаків під проводом гетьмана Криштофа Косинського

2 лютого 1593 р. – битва повстанців Косинського з військами князя Острозького під м. П'яткою

літо 1593 р. – новий похід козаків Косинського та його загибель під час облоги Черкас

1593 р. – Томаківська Січ зруйнована татарами.

1593 - 1638 рр. – період існування Базавлуцької Січі.

осінь 1594 р. – похід козацького війська під керівництвом Северина (Семерія) Наливайка та Григорія Лободи у Молдавське князівство

жовтень 1595 р. – поширення повстання С.Наливайка на територію Волині, похід на білоруські землі

кін. травня – поч. червня 1596 р. – бої загонів С.Наливайка з польськими військами С.Жолкевського в урочищі Солониця неподалік м. Лубни

21 квітня 1597 р. – страта С.Наливайка у Варшаві

Література:

- Антонович В. Б.** Коротка історія Козаччини. Київ : Україна, 2004. 304 с.
- Бачинська О.А., Чухліб Т.В., Щербак В.О.** Українське козацтво. Київ : Кристал Бук, 2015. 400 с.
- Брехуненко В.** Війни Українських козаків з Росією до часів Богдана Хмельницького. Київ, 2007. 64 с.
- Брехуненко В.** Козаки на степовому кордоні Європи: Типологія козацьких спільнот XVI - першої половини XVII ст. Київ : ЗАТ «ВІПОЛ», 2011. 505 с.
- Голобуцький В.** Запорозьке козацтво. Київ : Вища школа, 1994. 537 с.
- Дашкевич Я.Р.** Козацтво на Великому кордоні // Укр. іст. журнал. 1990. № 12.
- Кашенко А.** Оповідання про славне військо запорізьке низове. Київ : Школа, 2011. 512 с.

Лепявко С. Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні. Чернігів : Сіверянська думка, 1996. 287 с. .

Лепявко С. Кшиштоф Косинський // Володарі гетьманської булави. Київ : Варта, 1995. С. 27-52.

Лепявко С. Северин (Семерій) Наливайко // Володарі гетьманської булави. Київ : Варта, 1995. С. 53-86.

Лепявко С. Формування світоглядних засад українського козацтва (поняття «козацького хліба» в останній третині XVI ст. // Україна в Центрально-Східній Європі. Студії з історії XI – XVIII століть. Київ : Інститут історії України НАН України, 2000. Т. 1. С. 143-158.

Сас П. Воєнний промисел запорозьких козаків (перша половина XVII ст.) // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII століття). Київ : Інститут історії України НАН України, 2007. Вип. 7. С. 167-196.

Стороженко І. С. Богдан Хмельницький і Запорізька Січ кінця XVI-середини XVII століть. Кн. 2. Генезис. Еволюція та реформування організаційної структури Січі. Дніпродзержинськ : Видавничий дім "Андрій", 2007. 418 с.

Щербак В.О. Українське козацтво. Формування соціального стану. Друга пол. XV – середина XVII ст. Київ : Вид. дім «KM Academia», 2001. 300 с.

Тема 4. (2 год.) Українське козацтво на початку XVII ст. Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний.

План:

1. Становище українського козацтва на початку XVII ст. Розвиток військового мистецтва козаків. Морські походи.
2. Козацький гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний. Його політичні погляди та роль в процесі подальшого становлення українського козацтва.
3. Стосунки українського козацтва з церквою на початку XVII ст.
4. Участь козаків, очолюваних Сагайдачним, в морських походах.
5. Московський похід королеви Владислава та участь в ньому українських козаків, очолюваних П.Конашевичем-Сагайдачним.
6. Хотинська війна 1620-1621 рр. Участь в ній українських козаків. Її наслідки для України.

Методичні рекомендації до семінарського заняття:

Дана тема передбачає опрацювання студентами матеріалу з історії України, що відповідає періоду від придушення повстання Северина Наливайка і до початку нової хвилі національно-визвольних козацько-селянських повстань 20-30-х рр. XVII ст. У процесі роботи студенти мають звернути увагу, насамперед, на становище українського козацтва після придушення повстань 90-х рр. XVII ст. Яким чином розвивалися стосунки між населенням України, зокрема козацтвом, та польською владою? Які основні вимоги висувалися козаками? Чи існували суперечності між реєстровим та нереєстровим козацтвом.

Надзвичайно важливою сторінкою історії українського козацтва стали морські походи козаків. Вони стали визначальною рисою розвитку козацтва на поч. XVII ст. Студенти повинні дослідити питання, що стосуються причин морських походів козаків, обставин, за яких вони відбувалися, коли і де відбулися головні морські походи козаків.

Однією з головних постатей української історії початку XVII ст. став козацький гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний. Студентам пропонується дослідити особливості становища українського козацтва в період гетьманування Сагайдачного. Насамперед, слід звернути увагу на саму особу гетьмана, його походження, освіту, кар'єру в козацькому війську. Щодо урядування Сагайдачного, то слід звернути увагу на особливості його внутрішньої політики, стосунки гетьмана з українською православною церквою (тут особливу увагу слід приділити його ролі у відновленні Київської митрополії). Стосовно зовнішньої політики Сагайдачного, то необхідно виділити його стосунки з польським урядом, участь Сагайдачного в морських походах козаків і в московському поході королеви Владислава у 1618 р., а також, звичайно, його участь на чолі українського козацького війська в Хотинській війні 1620-1621 рр.

Основні поняття:

Доба героїчних походів – період вдалих морських походів козаків на володіння султанської Туреччини та її васала – Кримського ханства – протягом перших двох десятиліть XVII ст.

Чайка – військовий човен запорізьких козаків у XVI – XVII ст. Завдовжки 18-20 м., завширшки 3-3,5 м., заввишки 3,5-4 м. Основою чайки служив липовий або вербовий стовбур. На чайці, в залежності від величини, було 20-40 весел, встановлювалася щогла, до якої кріпилося вітрило. Екіпаж човна складався з 40-70 чол. На озброєнні було 4-6 гармат (фальконетів).

Хотинська війна – війна між Османською імперією й Річчю Посполитою в 1620 – 1621 рр. основними її подіями були: Цецорська битва 1620 р. та Хотинська битва 1621 р.

Персоналії:

Петро Конашевич Сагайдачний (1570 – 1622) – шляхтич червоноруський, козацький ватажок, кошовий отаман Війська Запорозького, гетьман реєстрового козацтва і Війська Запорозького. Організатор успішних походів українських козаків проти Кримського ханства, Османської імперії та московського царства, захисник православної церкви. Першим великим походом Петра Сагайдачного, як ватажка запорожців, став морський похід на Варну 1606 р. Особливої слави Сагайдачний заслужив після взяття у 1616 р. неприступної турецької фортеці в Кафі, де розташовувався головний невільницький ринок у Криму. У 1618 р. Сагайдачний очолював українське козацтво під час спільного походу з польським королем Владиславом на Москву. Сагайдачний та очолюване ним 40-тисячне козацьке військо, спільно із польською армією, відіграло вирішальну роль у ході Хотинської битви 1621 р. Поранений отруєною стрілою Петро Сагайдачний помер у Києві й був похований у Києво-Братському монастирі.

Яків Бородавка-Неродич (Яцько Бородавка) (? – 1621) – гетьман запорізького козацтва. Обраний в кінці 1619 р. виписними і нереєстровими козаками, які повстали проти польсько-шляхетського гніту і оволоділи Запорізькою Січчю, суперник П.Сагайдачного. Саме Бородавка привів козацьке військо під Хотин. Проте у результаті змови козацької старшини та через безкомпромісну позицію Бородавки щодо Польщі його було усунуто від гетьманства та страчено під Хотином

Основні дати для запам'ятання:

1606 р. – взяття козаками турецької фортеці Варна.

1609 р. – похід козаків на турецькі фортеці Ізмаїл, Кілію та Акерман.

1614 р. – похід запорізьких козаків на чолі з П.Сагайдачним на турецьку фортецю Синоп.

1616 – 1622 рр. – гетьманом реєстрових козаків був Петро Сагайдачний.
1616 р. – похід козаків на чолі з Сагайдачним на турецькі фортеці і взяття Кафи.
28 жовтня 1617 р. – угода між польськими комісарами та козаками в урочищі Суха Ольшанка під Білою Церквою.
1618 р. – участь козаків на чолі з Сагайдачним у поході королевича Владислава на Москву.
17 жовтня 1619 р. – угода між козаками та польськими комісарами на р. Роставиці.
27 вересня – 9 жовтня 1620 р. – битва на Цецорських полях (Молдавія).
Серпень – вересень – 1621 р. – Хотинська битва.

Література:

Антонович В. Б. Коротка історія Козаччини. Київ : Україна, 2004. 304 с.
Бачинська О.А., Чухліб Т.В., Щербак В.О. Українське козацтво. Київ : Кристал Бук, 2015. 400 с.
Василенко Г.А. Хотинська війна. – К., 1960.
Брехуненко В. Війни Українських козаків з Росією до часів Богдана Хмельницького. Київ, 2007. 64 с.
Голобуцький В. Запорозьке козацтво. Київ : Вища школа, 1994. 537 с.
Гуржій О. І., Корнієнко В. В. Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний. Київ : Україна, 2004. 192 с.
Сас П. Воєнний промисел запорозьких козаків (перша половина XVII ст.) // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII століття). Київ : Інститут історії України НАН України, 2007. Вип. 7. С. 167-196.
Сас П. Петро Конашевич-Сагайдачний // Володарі гетьманської булави. – Київ : Варта, 1995. С. 87-140.
Хотин 1621. Війна і пам'ять: колект. монографія. Чернівці: Технодрук, 2022. 324 с.

Тема 5 (2 год.): Національно-визвольна боротьба українського народу в 20-30-х рр. XVII ст.

План:

1. Виступ Марка Жмайла. Куруківська угода 1625 р.
2. Повстання під проводом Тараса Федоровича (Трясила).
3. Виступ Івана Сулими. Взяття козаками фортеці Кодак .
4. Національно-визвольне повстання 1637-1638 рр. під проводом Павла Бута (Павлюка), Дмитра Гуні та Якова Остриниці.
5. Причини поразки та наслідки повстань 20-30-х рр. XVII ст. Ординація Війська Запорозького.
6. Висвітлення розвитку національно-визвольної боротьби українського народу 20-30-х рр. XVII ст. в українській історіографії.

Методичні рекомендації до семінарського заняття:

20-30-ті рр. XVII ст. стали періодом чергового піднесення національно-визвольної боротьби українського народу проти польсько-шляхетського панування. Виявом цього стала низка козацько-селянських виступів, очолюваних Марком Жмайлом, Тарасом Федоровичем, Павлом Бутом та ін. Хоча більшість з них завершилися поразкою, або компромісною угодою, проте, сколихнули Річ Посполиту, ставши прелюдією грандіозного повстання, очолюваного гетьманом Богданом Хмельницьким, що започаткувало Національну революцію середини XVII ст.

Насамперед студенти повинні знайти відповідь на питання: чому, після більш як 20-ти річного відносного спокою у стосунках українського козацтва й польського уряду, з початком 20-х рр. XVII ст. відбувається нове піднесення національно-визвольної боротьби? Тут треба звернути увагу на посилення національно-релігійного та соціально-економічного гноблення українців з боку польської держави. Які проблеми виникли в стосунках польського уряду з козацтвом? Можливе порівняння ситуації в Україні наприкінці XVI ст., коли відбулися повстання Криштофа Косинського та Северина Наливайка, з періодом 20-30-х рр. XVII ст. При цьому необхідно звернути увагу на зростання впливу козацтва в цей період.

Студенти повинні знати основні події та хід повстань 20-30-х рр. XVII ст., спробувати порівняти їх, вміти дати характеристику головним дійовим особам козацько-селянських виступів. Особливу увагу слід приділити наслідкам повстань. Зокрема студенти повинні вміти проаналізувати зміст та наслідки для України таких документів, як Куруківська угода 1625 р., Переяславська угода 1630 р., Ординація Війська Запорізького 1638 р.

Висвітлюючи останнє питання плану семінарського заняття студенти повинні назвати основні наукові праці, темою яких є козацько-селянські повстання першої третини XVII ст., а також дати коротку їх характеристику.

Основні поняття:

«Тарасова ніч» – битва, що відбулася в ніч на 25 травня 1630 р. між повсталими козаками Тараса Федоровича та поляками під Переяславом, в результаті якої загинула велика кількість представників найшляхетніших польських родів

Кодак – (сучасний Дніпропетровськ), фортеця збудована поляками на березі Дніпра для того, щоб перекрити доступ на Січ селянам-втікачам.

«Золотий спокій» – період з 1638 по 1648 рр., який відзначався відсутністю гучних виступів козаків проти польської влади, час нагромадження й гуртування сил українського народу перед вирішальним національно-визвольним повстанням.

Персоналії:

Марко Жмайло-Кульчицький (? - ?) – гетьман реєстрового козацтва (1625), керівник козацько-селянського повстання 1625 р. У результаті переговорів з польськими урядовцями, що розпочалися після боїв в районі м. Крилова, був усунутий від гетьманства. Гетьманом було обрано Михайла Дорошенка, який уклав з польським командуванням Куруківський договір 1625 р. Подальша доля Жмайла невідома.

Михайло Дорошенко (? – 1628) – український військовий діяч, з 1618 р. – козацький полковник, козацький гетьман (1622 – 1628 з перервами). Брав участь у поході Петра Сагайдачного на Москву та у Хотинській війні 1620 – 1621 рр. Учасник козацько-селянського повстання 1625 р. під проводом Марка Жмайла. Замість останнього у листопаді 1625 р. був обраний гетьманом та уклав Куруківський договір 1625 р., який деякою мірою задовольнив козацьку старшину (встановив старшині грошову платню, надавав їй земельні маєтності, збільшив реєстр до 6 тис. чоловік). У травні 1628 Дорошенко, виконуючи умови договору про взаємодопомогу між Військом Запорізьким і Кримським ханством, очолив похід на Крим на допомогу хвнові Мехмеду III Гірею. Загинув у битві біля р. Альми в околицях Бахчисараю.

Тарас Федорович (Тарас Трясило, Хассан Тарасса, Гассан Трасса (р. н. невід. – 1639) - гетьман запорозьких нереєстрових козаків (з 1629 р.), активний учасник боротьби за звільнення з-під влади Польщі. За походженням – хрещений кримський татарин. Учасник Тридцятилітньої війни. У 1625 – 1629 рр. – корсунський полковник. 1630 р. очолив козацько-селянське повстання проти польської влади. У результаті Переяславського договору козацький реєстр було збільшено до 8 тис. чол.

Іван Михайлович Сулима (р. н. невід. – 1635), гетьман нереєстрових запорізьких козаків (1628 – 1629, 1630 – 1635), дрібний шляхтич. У свої перші

морські походи Іван Сулима ходив з Самійлом Кішкою. 15 років перебував у неволі на галерах. Однак йому вдалося захопити бойову галеру разом з її екіпажем. Він прибув до Італії, за що отримав від папи Павла V золоту медаль з папським портретом. Восени 1628 р. Сулиму було обрано гетьманом реєстрових козаків, а у 1632 він здійснив свій знаменитий похід в Азовське море й здобув штурмом Азов. У серпні 1635, повертаючись з походу проти Туреччини на чолі козацького (нереєстрового) війська, зруйнував щойно збудовану польську фортецю Кодак на Дніпрі й винищив її залогу. Був позрадянському схоплений й страчений у Варшаві.

Павлюк (Бут) Павло Михнович (? – 1638) – гетьман нереєстрового запорізького козацтва. 1635 року Павлюк разом із Іваном Сулимою брав участь у зруйнуванні фортеці Кодак. У 1637 р. виступив одним з керівників найпотужнішого козацько-селянського повстання на Україні проти польсько-шляхетської влади. Після капітуляції реєстровців під Боровицею 20 грудня 1637 р. Павлюк потрапив до рук польського гетьмана Миколи Потоцького і був страчений у Варшаві на початку лютого 1638 р.

Ключові дати для запам'ятання:

1625 р. – виступ Марка Жмайла

29 жовтня – 1 листопада 1625 р. – битва між козаками і польськими військами поблизу м. Крилова

5 листопада 1625 р. – укладення Куруківської угоди

1630 р. – повстання під проводом Тараса Федоровича (Трясила)

29 травня 1630 р. – «Тарасова ніч», коли козаки під Переяславом розгромили добірне шляхетське військо С.Конецпольського

8 червня 1630 р. – укладення Переяславської угоди між козаками і польськими комісарами

1634 р. – Полянівський мирний договір між Річчю Посполитою та Московською державою

Лютий 1635 р. – сеймова постанова «Про припинення козацького свавілля»

липень 1635 р. – будівництво фортеці Кодак

серпень 1635 р. – козацьким військом на чолі з гетьманом Іваном Сулимою зруйновано Кодак

весна 1637 р. – початок повстання під керівництвом Павла Бута (Павлюка)

16 грудня 1637 р. – битва повсталих козацько-селянських військ Павлюка з поляками під Кумейками поблизу Канева

1638 р. – ухвалення сеймом «Ординації війська запорозького реєстрового»

Література:

Брехуненко В. Війни Українських козаків з Росією до часів Богдана Хмельницького. Київ, 2007. 64 с.

- Брехуненко В.** Козаки на степовому кордоні Європи: Типологія козацьких спільнот XVI - першої половини XVII ст. Київ : ЗАТ «ВІПОЛ», 2011. 505 с.
- Голобуцький В.** Запорозьке козацтво. Київ : Вища школа, 1994. 537 с.
- Плохій С. М.** Наливайкова віра: Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні. Київ : Критика, 2006. 495 с.
- Сас П.** Воєнний промисел запорозьких козаків (перша половина XVII ст.) // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII століття). Київ : Інститут історії України НАН України, 2007. Вип. 7. С. 167-196.
- Смолій В.А.** Початковий процес національного державотворення (друга половина XVI – перша половина XVII ст.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2001. Т. 6 (8). С. 87-95.
- Стороженко І. С.** Богдан Хмельницький і Запорізьська Січ кінця XVI-середини XVII століть. Кн. 2. Генезис. Еволюція та реформування організаційної структури Січі. Дніпродзержинськ : Видавничий дім "Андрій", 2007. 418 с.
- Тарасенко І.** «Легація» С.Твардовського як джерело з історії України першої третини XVII ст. // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII століття). Київ : Інститут історії України НАН України, 2007. Вип. 7. С. 306-316.
- Щербак В.** Іван Сулима // Володарі гетьманської булави. Київ : Варта, 1995. С. 141-152.
- Щербак В.** Тарас Федорович // Володарі гетьманської булави. Київ : Варта, 1995. С. 153-164.
- Щербак В.О.** Українське козацтво. Формування соціального стану. Друга пол. XV – середина XVII ст. Київ : Вид. дім «КМ Academia», 2001. 300 с.
- Щербак В.** Українське козацтво в суспільно-політичному житті Речі Посполитої (XVI – першій половині XVII ст.) // Україна в Центрально-Східній Європі. Студії з історії XI – XVIII століть. Київ : Інститут історії України., 2002. Т. 2. С. 172-199.
- Щербак В.О.** Яків Острянин // Укр. іст. журнал. 1997. № 6.

Тема 6 (2 год.): Початок Української національної революції XVII ст. Розвиток національно-визвольної боротьби в 1648-1652 рр.

План.

1. Причини та передумови Української національної революції XVII ст. Богдан Хмельницький, його роль у підготовці анти польського повстання в Україні.
2. Перші перемоги військ Богдана Хмельницького у 1648 р. Становлення українсько-кримського союзу.
3. Пилявецька битва. Її наслідки. Західний похід військ Богдана Хмельницького.
4. Збаразько-зборівська кампанія. Укладення Зборівського договору з Польщею 1649 р.
5. Становлення Української козацької держави. Особливості її внутрішньої організації та управління.
6. Військово-політичні дії в 1651 р. Берестецька битва. Білоцерківський договір, його наслідки.
7. Перемога українських військ під Батогом. Загальні результати першого періоду Української революції середини XVII ст.

Методичні рекомендації до семінарського заняття:

Українська національна революція стала не лише головною подією XVII ст., а й однією з визначальних подій всієї української історії. Вона стала черговим етапом державотворення на українських землях після періоду Київської Русі. Вона призвела до занепаду, а потім і падіння могутньої Речі Посполитої, а також, відродивши національну державну ідею українців, врятувала націю від знищення.

Для розуміння подій революції, її особливостей необхідно здійснити аналіз її причин та передумов. При цьому, студенти мають розглянути причини революції в комплексі, як переплетення національно-релігійних, соціально-економічних та політичних чинників. Тут же слід звернути увагу на фактор становлення козацтва, як провідної сили українського суспільства. На середину XVII ст. воно перетворилося в українську національну еліту. Саме козацтво стало головним провідником національної державної ідеї. Принципи, вироблені козацтвом в ході його становлення, лягли в основу побудови Української козацької держави.

Окрім причин та передумов революції, під час розгляду першого питання семінарського заняття, слід звернути увагу на процес підготовки всеукраїнського повстання проти польсько-шляхетського панування. Зокрема, варто зупинитися на заходах Богдана Хмельницького, спрямованих на залучення до повстання найширших верств українського населення, а також на його зовнішньополітичні дії з метою створення найсприятливіших умов для проведення успішної війни проти Польщі. Зокрема, варто дати відповідь на наступні запитання: Яку мету переслідував гетьман, укладаючи військовий союз з Кримським ханством? Яке значення мав цей союз? Чи були враховані Богданом Хмельницьким

помилки та прорахунки, що виявилися в ході попередніх козацько-селянських повстань? Яким чином це вплинуло на перші перемоги українського війська протягом 1648 р.?

Звичайно, студенти повинні знати перебіг основних битв між українськими й польськими військами: під Жовтими Водами, Корсунської та Пилявецької битв.

Четверте питання передбачає аналіз Збарасько-зборівської військової кампанії а також умов Зборівського перемир'я 1649 р. При цьому слід проаналізувати дії кримського керівництва, яке свідомо примусило українського гетьмана піти на укладення перемир'я. Чому умови Зборівського договору не влаштовували ні українську, ні польську сторони? Аналогічного аналізу вимагає також питання, що стосується Берестецької трагедії та умов Білоцерківського договору 1651 р. При цьому, слід порівняти умови та наслідки для Української держави згадуваних угод.

Ще одне важливе питання даного семінарського заняття стосується суті державотворчого процесу періоду національної революції XVII ст. студенти мають з'ясувати умови, в яких відбувалося становлення Української козацької держави, які чинники впливали на формування її структури. Чітко мають бути визначені всі атрибути Українського гетьманату, прерогативи виконавчої та законодавчої гілок влади. Якою була роль Богдана Хмельницького в процесі вироблення державної ідеї, а також її реалізації?

Шосте питання стосується одного з найскладніших моментів початкового періоду Української національної революції, коли через позицію керівництва Кримського ханства українські війська зазнали важкої поразки під Берестечком й гетьман змушений був іти на укладення Білоцерківського договору, який істотно обмежував суверенітет Війська Запорозького. Студенти мають з'ясувати перебіг берестецької битви та визначити політичні мотиви, якими керувався кримський хан Іслам Гірей. Також слід проаналізувати умови Білоцерківського договору. Чому вони були неприйнятні для Богдана Хмельницького?

Перший період Української національної революції середини XVII ст. завершився перемогою українських військ під Батогом, яка відбулася 1 червня 1652 р. Ця битва ознаменувала остаточне утвердження незалежної Української держави. У результаті визнання урядом Богдана Хмельницького основних соціальних здобутків селянства відбулося завершення селянської війни. Надалі головним завданням українського керівництва стало визволення всіх етнічних українських земель від польського панування й включення їх до складу Війська Запорозького. Студентам слід з'ясувати перебіг подій, які передували битві під Батогом, власне перебіг самої битви та визначити її основні результати. Також слід здійснити загальний аналіз першого етапу революції (1648 – 1652 рр.)

Основні поняття:

Революція – надзвичайно складний соціально-політичний феномен, який визріває і реалізується в критичні періоди „загнаного” (бездарною політич-

ною елітою) у „глухий кут” суспільства. Її сутність полягає у здійсненні докорінних перемін у суспільному і державному ладі. Що розчищають дорогу прогресу. Революції завжди відбуваються насильницькими методами.

Національна революція – історичне явище, коли поряд зі змінами в суспільному ладі відбувається злам чужоземної державної структури й формування національної, а також доводиться боротися за незалежність.

Гетьманщина (гетьманат) – усталена в науковій літературі назва Української козацької держави. Офіційна назва – Військо Запорозьке.

Генеральна військова рада – найвищий державний і політичний орган у часи Гетьманщини протягом 1648 – 1750 рр. Скликалася для обрання гетьмана або вирішення важливих державних, політичних, військових та судових питань, обговорення зовнішньополітичних проблем. Скликалася окремим універсалом гетьмана. Брати участь у Генеральній військовій раді мали всі козаки, а іноді делегати від міщан, а в окремих випадках – селяни (Чорна рада)

Гетьман (від нім. Hauptman – начальник) – у XVI – XVIII ст. керівник козацького війська, а з 1648 р. – керівник Української козацької держави-Гетьманщини. У Речі Посполитій було чотири гетьмани: два польських (коронні) та два литовські. Один з них був головним (великим), а другий – його заступником (польний).

Генеральна старшина – вища державна адміністрація в Гетьманщині XVII – XVIII ст. До її складу входили: генеральний обозний, генеральний суддя, генеральний писар, генеральний підскарбій, генеральний хорунжий, генеральний бунчужний та два генеральні осавули. Представники генеральної старшини брали участь у Генеральній військовій та старшинській радах, проводили дипломатичні переговори, відали фінансовими та судовими установами, очолювали збройні сили.

Генеральна військова канцелярія – вища адміністративна установа Гетьманщини XVII – XVIII ст. Здійснювала військове, адміністративне, судове і фінансове управління. Підпорядковувалася гетьману, а безпосередньо керував її діяльністю генеральний писар. До її складу входила вся генеральна старшина, крім генерального судді.

Генеральний військовий суд – найвища судова установа Гетьманщини XVII – XVIII ст. Підпорядковувався гетьману. Розглядав справи про вбивства, пограбування, підпали маєтків. Був найвищою апеляційною інстанцією для полкових і сотенних судів. Рішення Г.в.с. могло бути оскаржене лише у гетьмана.

Наказний гетьман – урядова особа, що призначалася гетьманом і тимчасово виконувала гетьманські обов’язки, часто Н.г. керував українським військом за умови, коли гетьман не брав участь в поході, за наказом гетьмана здійснював адміністративну, військову та судову владу в певному регіоні.

Універсал – грамота, головна форма документів в Українській державі, яку видавав гетьманський уряд та полковники.

Богдан Хмельницький (1595 – 1657) – український військовий, політичний і державний діяч. Гетьман Війська Запорозького, керівник Української козацької держави (1648 – 1657). У 1620 – 1621 рр. Хмельницький брав участь у польсько-турецькій війні. У битві під Цецорою загинув його батько, а сам він потрапив у полон, де пробув два роки. У 1622 р. йому вдалося втекти (за іншими даними, був викуплений родичами). З 1637 року Хмельницький серед вищої козацької старшини. Він брав участь у повстанні проти Польщі і як військовий писар – підписав капітуляцію під Боровицею 24 грудня 1637 року. У 1648 – 1657 рр. – гетьман Війська Запорозького. З іменем Богдана Хмельницького пов'язаний початок Української національної революції. Він став її ідеологом, сформував основні положення державної ідеї та створив основи Української козацької держави. Помер 27 липня (6 серпня за новим стилем) 1657 в Чигирині і 25 серпня похований в Суботові, в Іллінській церкві, яку сам збудував.

Іслам III (1604 – 1654) – кримсько-татарський державний, політичний і військовий діяч. Кримський хан (1644 – 1654) з династії Гіреїв. Успіхом правління Іслама III була його здатність встановити мир з бейськими родами і забезпечити їх згоду між собою. У 1648 році уклав воєнний союз з гетьманом України Богданом Хмельницьким, спрямований проти Речі Посполитої. Проте зацікавлений у тривалій війні і взаємному виснаженні України і Польщі, Іслам III неодноразово порушував союз.

Ян II Казимир Ваза (1609 – 1672) – король Речі Посполитої (1648 – 1668). Король Польський, великий князь Литовський, Руський і Польський. Син Сигізмунда III Вази, рідний брат Владислава IV. 17 листопада 1648 Ян Казимир отримав польську корону після смерті свого брата короля Владислава IV. Ян Казимир воював з Військом Запорозьким (1648-1649) і (1651-1654), з московією (1654-1656) і (1660-1667), з Швецією («Потоп») (1655-1660). 16 вересня 1668 р. Ян Казимир зрікся престолу і повернувся до Франції, де приєднався до єзуїтів і став абатом монастиря св. Мартіна в місті Невер. Помер 16 грудня 1672 р.

Михайло (Станіслав) Кричевський (Кречовський) (? – 1649) – військовий діяч, з 1643 року полковник Чигиринського полку і Київського полку (1648) реєстрових козаків, наказний гетьман. Виходець з берестейської української шляхти. У 1647 році взяв заарештованого Богдана Хмельницького на поруки і випустив його на волю. У 1648 році приєднався до Хмельницького під Жовтими Водами, прийнявши православне віросповідання та ім'я Михайло (доти він був Станіславом). Брав участь у Пилявецькій битві, військовому поході в Галичину, облозі Замостя, у переможних боях проти загонів С. Лянцкоронського та Я. Вишневецького. Командував 30-тисячним ко-

зацьким військом, якому гетьман доручив відбити напад Януша Радзивілла в 1649 році на Україну. Тяжко поранений у битві під Лоевом Кричевський був узятий у полон, де й помер.

Данило Нечай (1612 – 1651) – український військовий діяч, полковник брацлавський (1648 – 1651). походив з української православної шляхти. З початком національної революції був одним з найближчих соратників Б. Хмельницького. Брав участь у здобутті козаками Кодака, у битві під Жовтими Водами, у битві під Корсунем, здобув замок у Бродах. Організував Брацлавський полк. Відзначився в боях на Вінниччині, під Меджибожем. Як брацлавський полковник брав участь у битві під Старокостянтиновом, битві під Пилявцями, в облозі Львова та Замостя. Його полк облягав Збараж у 1649 р., відіграв значну роль в Зборівській битві. Загинув у лютому 1651 р. під Красним на Вінниччині у боях проти переважаючих польських військ Марціна Калиновського.

Максим Кривоніс (? – 1648) – український військовий діяч періоду Хмельниччини, лисянський полковник, один з керівників козацько-селянських повстань в Україні під час Національної революції. Був учасником Корсунської битви, літньої подільської кампанії та осінньої волинсько-галицької кампанії 1648 року. У Корсунській битві Кривоніс командував передовим полком козацької армії. Із формуванням Лисянського полка став його першим полковником. З червня 1648 р. на Поділлі очолив повсталі козацькі та селянські загони, з яких сформував цілу армію. Кривоніс взяв активну участь у поході Хмельницького під Львів та Замостя у серпні-листопаді 1648 р. Кривоніс помер під час облоги Замостя, ймовірно від чуми.

Іван Богун (Іван Федорович, Іван Федоренко) (1618 – 1664) – український військовий і державний діяч, козацький полководець, полковник подільський, згодом – кальницький (вінницький) і паволоцький. Іван Богун походив з української шляхти. Учасник визвольних повстань у 1637-38 років. З початком у 1648 році Національної революції Богун став одним із сподвижників гетьмана Богдана Хмельницького, і згідно з «Реєстром Війська Запорізького 1649 року» перебував у складі гетьманського Чигиринського полку. У 1651 році Богун брав участь у боях під Вінницею, штурмі Кам'янця-Подільського (29 квітня – 1 травня 1651 року). 1653 року Богун разом із Тимошем Хмельницьким водив козацькі полки в похід на Молдавію. У грудні 1656 року в якості одного із керівників козацького корпусу під командою наказного гетьмана Антона Ждановича вирушив у похід проти військ Речі Посполитої. Після смерті Б. Хмельницького Богун підтримував курс Івана Виговського та Юрія Хмельницького на незалежнення від московської зовнішньої та внутрішньої політики. У 1662 році кальницький

полковник Богун був ув'язнений поляками і відправлений до Мальборка. Звільнений Яном II Казимиром в обмін на участь у поході на Лівобережну Україну. Але згодом Богун був звинувачений у зносинах з московитами та урядом Івана Брюховецького і вбитий поблизу Новгород-Сіверського 17 лютого 1664 року. Похований під Новгород-Сіверським.

Адам Кисіль (1600 – 1653) – політичний і державний діяч, один з чотирьох православних сенаторів Речі Посполитої напередодні Української національної революції середини XVII ст., воєвода Київський (1649 – 1653). З початком національно-визвольної війни був постійним представником Речі Посполитої під час переговорів із представникам гетьманського уряду. Намагався знайти компромісні рішення у відносинах між Польщею і Гетьманщиною, прагнув досягти порозуміння між обома сторонами шляхом надання привілеїв козацтву і зрівняння його у правах із польською шляхтою.

Ключові дати для запам'ятання:

1595 – 1657 рр. – роки життя Богдана Хмельницького

4 лютого 1648 р. – Б.Хмельницький на Січі був обраний гетьманом

16 травня і 26 травня 1648 р. – перші битви військ Б.Хмельницького з поляками біля р. Жовті Води і під Корсунем

21 - 23 вересня 1648 р. – перемога над польськими військами під Пилявцями

Жовтень – листопад 1648 р. – західний похід української армії

Липень - серпень 1649 р. – Збарасько-Зборівська кампанія

18 серпня 1649 р. – Зборівське перемир'я

28 червня - 10 липня 1651 р. – битва під Берестечком

28 вересня 1651 р. – Білоцерківський договір

1 - 2 червня 1652 р. – Батозька битва

Література:

Апанович О.М. Воєнне мистецтво Богдана Хмельницького та його сподвижників // Укр. іст. журнал. 1995. № 4.

Горобець В. Влада та соціум Гетьманату. Дослідження з політичної і соціальної історії ранньомодерної України. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. 270 с.

Горобець В. Зірки та терени козацької революції. Історія звитяг та поразок. Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2017. 480 с

Замлинський В. Богдан Хмельницький // Володарі гетьманської булави. Київ : Варта, 1995. С. 165-190.

Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький / І.П.Крип'якевич. – Львів, 1990.

Мицик Ю. А. Чигирин – гетьманська столиця. Київ : Вид. дім Києво-Могилянська академія, 2007. 392 с.

Перналь А. Річ Посполита двох народів і Україна: дипломатичні відносини 1648–1659 рр. Київ : Видавничий дім КМ Академія, 2013.

- Смолій В. А., Степанков В. С.** Богдан Хмельницький (Соціально-політичний портрет). 2-ге вид. доп., перероб. Київ : Либідь, 1995. 624 с
- Смолій В., Степанков В.** Українська національна революція XVII ст. (1648 - 1676 рр.) / НАН України. Інститут історії України. Київ : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2009. 447 с.
- Смолій В., Степанков В.** Український політичний проект XVII ст.: становлення національного інституту влади. Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. 194 с.
- Смолій В.А., Степанков В.С.** У пошуках нової концепції історії Визвольної війни українського народу XVII ст. Київ, 1992.
- Степанков В.С.** Дипломатична служба України та основні принципи її функціонування у роки гетьманування Богдана Хмельницького (1648-1657 рр.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки. Кам'янець-Подільський, 2001. Т. 6 (8). С. 96-111.
- Українська держава другої половини XVII-XVIII ст.: політика, суспільство, культура / Смолій В. (відп. ред.) та ін. Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. 671 с.
- Чухліб Т. В.** Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр. Київ : Інститут історії України НАНУ, 2003. 520 с.
- Чухліб Т.** Козаки і монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648–1721 рр. 3-тє вид., випр. і доповн. Київ : Видавництво імені Олени Теліги, 2009. 616 с.
- Шевчук В.** Козацька держава. Київ : Абрис, 1995. 392 с.
- Шевчук В.О.** Козацька держава як ідея в системі суспільно-політичного мислення XVI-XVIII ст. Кн.1. Київ : Грамота, 2007. 720 с.

Тема 7 (2 год.): Другий етап Української національної революції середини XVII ст. (1652 – 1657 рр.).

План.

1. Становище козацької України в 1652 – 1653 рр. Події в Молдавії, Жванецька кампанія.
2. Пошук виходу зі складного зовнішньо- та внутрішньополітичного становища, яке склалося на осінь 1653 р.
3. Укладення та суть Переяславсько-московського договору 1654 р.
4. Розвиток військово-політичних дій протягом 1654-1657 рр. Віленське перемир'я 1656 р.
5. Роль Б.Хмельницького в історії України. Оцінка його діяльності в історіографії.

Методичні рекомендації до семінарського заняття:

На другому етапі Української національної революції середини XVII ст. відбувається значне погіршення економічного і геополітичного становища козацької України. Головними чинниками цього стали невдачі гетьманського уряду на шляху створення антипольської коаліції (молдавська політика завершилася смертю гетьманського сина Тимоша та дрейфом Молдавії в бік Польщі, Жванецька кампанія, яка могла означити вирішальну перемогу українських військ над поляками у результаті зради кримського керівництва призвела до оформлення польсько-кримського антиукраїнського альянсу. Відтак перед урядом Богдана Хмельницького постала проблема пошуку нових союзників на міжнародній арені з метою розгрому Речі Посполитої. У політичному розвитку Війська Запорозького прослідковується тенденція до встановлення монархічної форми правління у вигляді спадкового гетьманату.

Під час підготовки матеріалу по першому пункту плану семінарського заняття студентам слід звернути увагу на основні цілі політики гетьманського уряду Б.Хмельницького в молдавському напрямі, а також на завдання, які ставилися напередодні Жванецької кампанії. Також слід проаналізувати перебіг подій в Молдавії та їх вплив на зовнішньополітичне становище козацької України. Студенти мають знати хід Жванецької кампанії, її результати. Якими були цілі політики Кримського ханства? Які наслідки для Війська Запорозького мало укладення Кам'янецької кримсько-польської угоди?

Другий пункт плану передбачає розгляд комплексу питань, пов'язаних з пошуком гетьманом Богданом Хмельницьким виходу з вкрай складного становища, яке склалося після створення антиукраїнського польсько-кримського альянсу. Зокрема, слід звернути увагу на спроби гетьмана заручитися протекцією Османської імперії. Чому даний напрям залишився нереалізованим? Які чинники вплинули на це? Студенти повинні з'ясувати перебіг українсько-московського діалогу. Чому до 1653 р. всі спроби Хмельницького заручитися підтримкою москви залишалися проігнорованими російським керівництвом?

Які цілі ставили перед майбутнім українсько-московським союзом в Чигирині та Москві?

Надзвичайно важливим і таким, що й сьогодні викликає дискусію в наукових колах, є питання укладення та наслідків Переяславсько-московського договору 1654 р. Під час його розгляду, студенти мають проаналізувати перебіг Переяславської ради. Якими були її рішення? У чому полягала суперечка між українським керівництвом та московськими послами у її ході? Важливо з'ясувати перебіг переговорів в Москві стосовно змісту українсько-російського договору та зміст самої угоди. Що передбачав Переяславсько-московський договір 1654 р.? Студенти повинні аргументувати висновки щодо форми взаємин, яку він встановлював між двома державами (возз'єднання України з Росією й утворення єдиної держави, отримання козацькою Україною статусу автономії чи оформлення військово-політичного союзу двох держав).

Важливим є питання наслідків даної угоди для України. Зокрема, студенти мають проаналізувати перебіг подій національно-визвольної війни в 1654 – 1657 рр., висвітлити хід основних військових кампаній. Які конкретні факти свідчать про недотримання московським керівництвом умов договору з Україною 1654 р.? У цьому контексті особливу увагу слід звернути на підготовку, хід та результати Віленського російсько-польського перемир'я 1656 р. Чому до засідань посольської комісії не були допущені послы Богдана Хмельницького? Чи були порушені інтереси Війська Запорозького внаслідок угоди? Якою була відповідь Богдана Хмельницького на укладення Віленської угоди?

Насамкінець, студентам слід проаналізувати роль Богдана Хмельницького в українському визвольному русі, охарактеризувати його діяльність як державотворця та воєначальника.

Основні поняття:

Суверенітет – виключне право здійснювати Верховну Владу у певній державі (рідше – на окремій території, над окремою групою осіб) незалежно від будь-кого (відповідно суверенітет частково тлумачиться як «повна незалежність»). Проявляється у властивості державної влади самостійно видавати загальнообов'язкові для всіх членів суспільства правила поведінки, визначаючи і забезпечуючи єдиний правопорядок, права і обов'язки громадян, посадових осіб, державних, партійних, громадських організацій і органів.

Автономія (грец. *αυτος* — «сам» і грец. *νομος* — «закон») — право самостійного здійснення державної влади чи управління, надане якійсь частині держави, що здійснюється в межах, передбачених загальнодержавним законом або конституцією. Автономія означає право якого-небудь національ-

но-територіального утворення (наприклад, області) самостійно здійснювати внутрішнє управління.

Васалітет(від фр. *vassalité*, лат. *vassus* – слуга) – система відносин між феодалами чи країнами в Європі у середні віки, за якою одні (васали) визнавали над собою зверхність сильніших (сюзеренів, сеньйорів) на основі особистого договору. Останні зобов'язувалися захищати своїх васалів.

Військово-політичний союз – організація, що складається з воєнних і політичних структур кількох держав, об'єднаних спільним керівництвом чи координаційним центром. Військово-політичний союз орієнтований на можливе розв'язання політичних завдань силовими методами. Створюється на противагу реальній чи уявній загрозі для захисту спільних політичних інтересів.

Протекторат – форма залежності однієї держави від іншої або суспільства від якоїсь особи, коли основні питання суспільно-політичного життя регулює протектор. В історії, термін протекторат має два різні значення. З початку, термін прийнятий сучасним міжнародним правом, це автономний терен, захищений у дипломатичному або військовому відношенні від третьої сторони сильнішою державою або юридичною особою. В обмін на це, протекторат зазвичай приймає конкретні зобов'язання, які можуть значно варіюватися, залежно від реальної природи їх відносин. Тим не менш, протекторат зберігає достатню міру суверенітету і залишається державою відповідно до міжнародного права.

Персоналії.

Тиміш (Тимофій) Хмельницький (1632 – 1653) – український військовий і політичний діяч, козацький отаман, старший син Богдана Хмельницького. У лютому-березні 1648 р. внаслідок переговорів гетьмана Богдана Хмельницького з Кримським ханом Ісламом-Гіреєм III і укладення угоди про спільну боротьбу проти Польщі Тимоша залишили заручником у Бахчисараї. З 1648 Тимош був чигиринським сотником і разом з батьком брав участь у походах української армії в Галичину, Зборівській битві 1649 р., Берестецькій битві 1651 р., Батозькій битві 1652 р., під час яких відзначився відвагою і хоробрістю. Після здобуття українськими військами столиці Молдови Ясс укладено українсько-молдовський союз, для зміцнення якого Тимофій одружився з дочкою Василя Лупула – Розандою. 12 вересня 1653 під час захисту фортеці Тимоша було смертельно поранено.

Самійло Богданович-Зарудний (? - ?) – генеральний суддя Війська Запорозького. Вів переговори в 1650 р. у Варшаві, був на чолі козацького посольст-

ва до Москви (1652), до Туреччини (1653) і в 1654 знову до Москви. У 1654 брав участь у переговорах України з московщиною. Після смерті Богдана Хмельницького Богданович-Зарудний увійшов до уряду наступного гетьмана Івана Виговського. У вересні 1658 р. підписав Гадяцький договір. Після листопаду 1664 р. у джерелах не згадується.

Олексій І Михайлович (1629 – 1676) – другий московський цар (1645 – 1676) з династії Романових. Батько Петра І. Повний титул: «Божією милістю Великий Государ Цар і Великий князь, всій Великия і Маляя і Білія росії самодержець, і багатьох держав і земель Східних і Західних і Північних отчич і дідич і спадкоємець і государ і володар». За царювання Олексія Михайловича державний устрій московської держави став набирати характеру абсолютизму. Зовнішня політика московського царства за Олексія Михайловича відзначалась активною експансією щодо сусідніх народів та країн. В 1654 – 1656 і 1660 – 1667 вів війну з Польщею. У результаті Андрусівського перемир'я 1667 р. та «Вічного миру» 1686 р., Польща й Московія розділили між собою Україну по Дніпру.

Бутурлін Василь Васильович (? – 1656) – російський військовий діяч і дипломат, походив з давнього боярського роду. Служив при московському дворі стольником, а згодом окольничим. У січні 1654 року очолив російське посольство в Україні, яке від імені Олексія Михайловича уклало з українським козацтвом, очолюваним Богданом Хмельницьким, угоду про спільні дії проти Польщі. Зумів наполягти на тому, щоб угода скріплювалася церковною присягою лише з боку козаків, що легітимізувало майбутні порушення угоди московським двором. За виконану місію був щедро нагороджений царем.

Ключові дати для запам'ятання:

Жовтень - грудень 1653 р. – Жванецька кампанія

18 січня 1654 р. – Переяславська рада

29 січня – 1 лютого 1655 р. – Охматівська битва (Дрижипільська битва)

Липень - грудень 1655 р. – похід українсько-московських військ в Галичину

29 вересня – поч. листопада 1655 р. – облога Львова,

14 – 15 листопада 1655 р. – битва під Заложцями

20 – 21 листопада 1655 р. – битва з татарами під і Озерною

24 жовтня 1656 р. – укладення Віленського перемир'я між Річчю Посполитою і московською державою.

6 серпня 1657 р. – смерть Б.Хмельницького

Література:

Апанович О.М. Воєнне мистецтво Богдана Хмельницького та його сподвижників // Укр. іст. журнал. 1995. № 4.

Брайчевський М. Приєднання чи возз'єднання // Переяславська рада 1654 року (Історіографія та дослідження) / [редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.]. Київ : Смолоскип, 2003. С. 294–418

Брехуненко В. Московська експансія і Переяславська Рада 1654. Київ : [б. в.], 2005. 367 с.

Верстюк В. Ф., Горобець В. М., Толочко О. П. Україна і Росія в історичній ретроспективі : Нариси в 3-х томах / [відп. ред. В. А. Смолій] : Том 1.: Українські проекти в Російській імперії. Київ : Наук. думка, 2004. 510 с.

Газін В. Вільно 1656 року: «українське питання» в російсько-польських переговорах // Україна крізь віки: Збірник на пошану академіка НАН України професора Валерія Смолія. Київ : Інститут історії України НАН України, 2010. С. 428-446.

Газін В. В. Між Москвою та Варшавою: «українське питання» в 1654–1667 рр. : монографія/наук. ред. – проф. В. С. Степанков. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2019. 372 с.

Горобець В. Влада та соціум Гетьманату. Дослідження з політичної і соціальної історії ранньомодерної України. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. 270 с.

Горобець В. Волимо царя східного.... Український Гетьманат та російська династія до і після Переяслава. Київ : Часопис «Критика», 2007. 465 с.

Горобець В. Еліта козацької України в пошуках політичної легітимації: Стосунки з Москвою та Варшавою, 1654-1665. Київ : Інститут історії України, 2001. 536 с.

Горобець В. Зірки та терени козацької революції. Історія звитяг та поразок. Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2017. 480 с

Горобець В. М. Від союзу до інкорпорації: українсько-російські відносини другої половини XVII – першої чверті XVIII ст. Київ, 1995. 70 с.

Гуржій О.І. Про особливості українсько-російських взаємовідносин у середині XVII ст. (1654-1657 рр.) // Укр. іст. журнал. 1992. № 10-11.

Замлинський В. Богдан Хмельницький // Володарі гетьманської булави. Київ : Варта, 1995. С. 165-190.

Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький / Відп. ред. Ф.П.Шевченко, І.Л. Бутич, Я.Д.Ісаєвич, 2-е вид., виправлене і доповнене. Львів : Світ, 1990. 408 с.

Перналь А. Річ Посполита двох народів і Україна: дипломатичні відносини 1648–1659 рр. Київ : Видавничий дім КМ Академія, 2013.

Смолій В. А., Степанков В. С. Богдан Хмельницький (Соціально-політичний портрет). 2-ге вид. доп., перероб. Київ : Либідь, 1995. 624 с

Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. (1648 - 1676 рр.) / НАН України. Інститут історії України. Київ : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2009. 447 с.

- Степанков В.С.** Дипломатична служба України та основні принципи її функціонування у роки гетьманування Богдана Хмельницького (1648-1657 рр.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки. Кам'янець-Подільський, 2001. Т. 6 (8). С. 96-111.
- Степанков В.С.** Переяславська рада 1654 року: ухвала і наслідки // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. Кам'янець-Подільський, 2003. Т.11. С. 58-69.
- Українська держава другої половини XVII-XVIII ст.: політика, суспільство, культура / Смолій В. (відп. ред.) та ін. Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. 671 с.
- Федорук Я. О.** Віленський договір 1656 року : Східноєвропейська криза і Україна у середині XVII століття. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 623 с.
- Федорук Я.О.** Міжнародна дипломатія і політика України: 1654–1657. Львів, 1996. Ч. 1: 1654 р. 264 с.
- Чухліб Т. В.** Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр. Київ : Інститут історії України НАНУ, 2003. 520 с.
- Чухліб Т.** Козаки і монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648–1721 рр. 3-тє вид., випр. і доповн. Київ : Видавництво імені Олени Теліги, 2009. 616 с.
- Чухліб Т.В.** Переяславська угода 1654 р. у контексті міжнародного утвердження ранньомодерної Української держави: причини, укладення, наслідки // Укр. іст. журнал. 2003. № 1-3.

Тема 8 (2 год.): Козацька Україна в період гетьманування Івана Виговського (1657 – 1659 рр.).

План.

1. Проблем а успадкування гетьманської булави після смерті Богдана Хмельницького. Прихід до влади гетьмана Івана Виговського.
2. Особливості зовнішньої політики Івана Виговського. Угоди Війська Запорозького з Швецією, Кримом, Трансільванією. Особливості стосунків з московою та Варшавою.
3. Причини та передумови започаткування громадянської війни. Оформлення анти гетьманської опозиції. Витоки конфлікту між гетьманським урядом та Запоріжжям.
4. Перебіг протистояння між гетьманським урядом та опозиційними силами М.Пушкаря та Я.Барабаша.
5. Гадяцька угода 1658 р. з Польщею. Її передумови, зміст та наслідки.
6. Московсько-українська війна. Конотопська битва.
7. Падіння уряду Івана Виговського, його причини та наслідки.

Методичні рекомендації до семінарського заняття:

Дане семінарське заняття передбачає розгляд питань суспільно-політичного життя козацької України протягом періоду української національної революції XVII ст., що охоплює часовий проміжок з серпня 1657 р. до серпня 1659 р. (від смерті Великого українського гетьмана Богдана Хмельницького і до завершення гетьманування Івана Виговського).

Гетьманство Івана Виговського (1657 – 1659 рр.) є важливим етапом українського державотворення періоду революції середини XVII ст..

Студентам пропонується розглянути питання стосовно вирішення проблеми успадкування гетьманської булави після смерті Богдана Хмельницького. При цьому вони мають знайти відповіді на ряд питань: Чому в козацькій Україні не утвердилася система спадкового гетьманату, яку пропонував Б.Хмельницький? Які чинники зумовили передачу булави саме Івану Виговському? Як було сприйняте утвердження Виговського на гетьманській посаді різними соціальними силами всередині України та керівництвом сусідніх держав?

Другий пункт плану стосується зовнішньої політики гетьманського уряду Івана Виговського. У цьому сенсі студенти мають з'ясувати якими були основні напрямки зовнішньої політики Виговського. У якій мірі вона успадковувала основні принципи міжнародної діяльності гетьманського уряду Богдана Хмельницького? Що передбачали угоди, укладені українським урядом з Швецією та Кримом? Яким чином розвивалися стосунки з московським керівництвом та Варшавою? Які цілі при цьому переслідував Іван Виговський?

Наступний пункт плану стосується започаткування руйнівної громадянської війни в козацькій Україні, яка розпочалася власне з виступу опозиції, очолюваної полтавським полковником М.Пушкарем та запорізьким кошовим Яковом Барабашем проти гетьмана Виговського. Для з'ясування його причин та перед-

умов слід проаналізувати соціальної політики Виговського, його відносин з січовим товариством, обставин політичної боротьби в середовищі української козацької старшини, яка розпочалася після смерті Б.Хмельницького. його з політикою його попередника? Якими були стосунки гетьманського уряду з московським керівництвом в період розгортання анти гетьманського повстання? Якою була позиція москви щодо внутрішнього протистояння в козацькій Україні?

Важливим проблемою, що стосується періоду гетьманування І.Виговського є питання укладення Гадяцької угоди 1658 р. Студенти повинні проаналізувати причини, що зумовили різкий поворот гетьманського уряду в бік Польщі. Яким чином проходила підготовка підписання Гадяцької угоди? Хто був її головними творцями? Студенти мають знати зміст угоди, дати їй оцінку, зокрема, визначити її наслідки для України.

Незважаючи на триумфальну для Виговського Конотопську кампанію, він змушений був поступитися гетьманською булавою нащадку Богдана Хмельницького, його сину Юрію. У цьому сенсі слід з'ясувати чинники, які призвели до падіння уряду Виговського. У чому полягали його здобутки та прорахунки? Якою була роль Виговського в українському національно-визвольному русі та процесі державотворення.

Основні поняття:

Аристократія – форма республіканського державного правління, за якою влада належить представникам родової знаті, привілейованій, знатній меншості населення.

Олігархія (грец. oligarchia – влада небагатьох) – група найбільш багатих та впливових в державі осіб, які сконцентрували в своїх руках політичну й економічну владу в державі.

Охлократія (грец. ochlos – натовп, чернь і kratos – влада) – домінування в політичному житті суспільства впливу натовпу, юрби, «маси»; один із засобів здійснення політичної влади, що суттєво доповнює кризові політичні режими.

Опозиція – незгода з офіційно існуючими принципами державного життя; організація, партія, група, які виступають проти панівної думки, уряду, системи влади.

Популізм – схильність політиків домагатися поставленої мети, досягнення влади шляхом використання простих, прийнятних для населення аргументів та пропозицій, а також уникання непопулярних, але необхідних заходів щодо вирішення суспільних проблем.

Руїна – період в історії України кінця XVII ст., що відрізнявся розпадом Української козацької держави і загальним занепадом.

Персоналії:

Іван Вигоовський (? – 1664) – український військовий, політичний і державний діяч. Гетьман Війська Запорозького, голова козацької держави в Наддніпрянській Україні (1657 – 1659). Брав участь у битві під Жовтими водами 1648 року на боці урядових військ, потрапив до татарського полону, але був викуплений гетьманом Богданом Хмельницьким, який зробив його спочатку особистим писарем, а в 1650 р. – військовим писарем. Сформував і очолив козацький уряд при гетьмані — Генеральну військову канцелярію. Брав участь у воєнних операціях та дипломатичних переговорах. Після смерті Б. Хмельницького, став регентом при його малолітньому синові – Юрїю. 26 липня того ж року обраний на Чигиринській раді новим гетьманом до часу повноліття останнього, а 26 жовтня знову переобраний гетьманом на загальновійськовій раді в Корсуні 1658 року уклав Гадяцький договір із Річчю Посполитою, за яким козацька Україна перетворювалася Велике князівство Руське, третю складову Речі Посполитої. У вересні 1659 року передав булаву Юрїю Хмельницькому, після чого виїхав до Речі Посполитої, займаючи посаду київського воєводи (1659 – 1664) За звинуваченням в організації антипольського повстання на Правобережній Україні був страчений в ніч з 26 на 27 березня 1664 р. поблизу села Вільховець.

Юрїй Немирич (1612 – 1659) – український магнат, воєначальник, державний діяч і дипломат. Один з авторів проекту Гадяцького договору. Після смерті Хмельницького, завдяки фундаментальній освіченості, став Генеральним писарем – правою рукою гетьмана Івана Виговського. Творець концепції Великого князівства Руського, очолював українську делегацію на сейм 1659 року (для ратифікації Гадяцького договору). Учасник Конотопської битви 1659 року. Під час повстання проти І. Виговського промосковські налаштованих козаків у серпні 1659 року був убитий селянами між Биковим та Кобижчею.

Ключові дати для запам'ятання:

27 жовтня 1657 р. – на старшинській раді в Корсуні І.Виговського було обрано повновладним гетьманом

Кінець 1657 р. – червень 1658 р. – виступ опозиції Івану Виговському, очолюваної полтавським полковником М.Пушкарем і кошовим Я.Барабашем.

16 вересня 1658 р. – Гадяцька угода з Польщею

8 - 9 липня 1659 р. – перемога українсько-польських військ під командуванням І.Виговського над російською армією А.Трубецького під Конотопом

Література:

- Борисенко В.** Роль російського уряду в дестабілізації політичного життя України (квітень 1657 – лютий 1658 рр.) // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку. Київ, 2000. Вип. 7. С. 143-151.
- Бульвінський А. Г.** Конотопська битва 1659 р. // Укр. іст. журнал. 1998. № 3, 4.
- Бульвінський А. Г.** Українсько-російські взаємини 1657-1659 рр. в умовах цивілізаційного розмежування на сході Європи. Київ : Парламентське видавництво, 2008. 680 с.
- Бульвінський А.** Українсько-московська війна 1658–1659 років // Історія в школах України. 2003. №5. С.41–46
- Верстюк В. Ф, Горобець В. М., Толочко О. П.** Україна і Росія в історичній ретроспективі : Нариси в 3-х томах / [відп. ред. В. А. Смолій] : Том 1.: Українські проекти в Російській імперії. Київ : Наук. думка, 2004. 510 с.
- Гадяцька унія 1658 року / [редкол.: П. Сохань, В. Брехуненко та ін.]. Київ : Ін-т укр. археогр. та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАНУ, 2008. 342 с.
- Газін В. В.** Крах Гадяча : до питання про причини провалу проекту утворення Речі Посполитої трьох народів (до 360-річчя Гадяцької угоди) // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2018. Вип. 11. С. 137-147.
- Газін В. В.** Між Москвою та Варшавою: «українське питання» в 1654–1667 рр. : монографія/наук. ред. – проф. В. С. Степанков. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2019. 372 с.
- Газін В.В.** «Місія Тетері». До питання про підготовку підписання Гадяцької угоди 1658 року між Україною та Річчю Посполитою // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки. Кам'янець-Подільський, 2003. Т. 11. С. 70-77.
- Горобець В.** Влада та соціум Гетьманату. Дослідження з політичної і соціальної історії ранньомодерної України. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. 270 с.
- Горобець В.** Еліта козацької України в пошуках політичної легітимації: Стосунки з Москвою та Варшавою, 1654-1665. Київ : Інститут історії України, 2001. 536 с.
- Горобець В.** Зірки та терени козацької революції. Історія звитяг та поразок. Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2017. 480 с
- Мицик Ю. А.** (отець) Гетьман Іван Виговський. Київ : Вид. дім «КМ Академія», 2004. 84 с.
- Мицик Ю.** Іван Виговський // Володарі гетьманської булави. Київ : Варта, 1995. С. 191-236.
- Перналь А.** Річ Посполита двох народів і Україна: дипломатичні відносини 1648–1659 рр. Київ : Видавничий дім КМ Академія, 2013.

Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. (1648 - 1676 рр.) / НАН України. Інститут історії України. Київ : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2009. 447 с.

Смолій В., Степанков В. Український політичний проект XVII ст.: становлення національного інституту влади. Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. 194 с.

Сокирко О. Конотопська битва 1659 р.: Триумф в час Руїни. Київ : Темпора, 2008. 72 с.

Степанков В.С. Гетьманство Івана Виговського: соціально-політична боротьба і проблема державного будівництва (серпень 1657 – вересень 1659 р.) // Середньовічна Україна. Київ, 1994. Вип. 1. С. 88-108.

Українська держава другої половини XVII-XVIII ст.: політика, суспільство, культура / Смолій В. (відп. ред.) та ін. Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. 671 с.

Чухліб Т. В. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр. Київ : Інститут історії України НАНУ, 2003. 520 с.

Чухліб Т. Козаки і монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648–1721 рр. 3-тє вид., випр. і доповн. Київ : Видавництво імені Олени Теліги, 2009. 616 с.

Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття : Причини і початок Руїни. Київ : Основи, 1998. 447 с.

Тема 9 (2 год.): Козацька Україна наприкінці 50-х – в першій половині 60-х рр. XVII ст.

План.

1. Прихід до влади Юрія Хмельницького у 1659 р. його причини та передумови.
2. Переяславська угода 1659 р. Її суть та наслідки для козацької України.
3. Чуднівська кампанія 1660 р. Її наслідки. Укладення Слободищенського українсько-польського договору.
4. Прояви сепаратизму на Лівобережжі та спроби Юрія Хмельницького поширити свою владу на лівобережні полки в 1661 – 1662 рр.
5. Прихід до влади та політична програма гетьмана Павла Тетері.
6. Ніжинська «чорна» рада 1663 р. Її наслідки для Української держави.
7. Похід військ Яна Казимира на Лівобережжя. Його результати.
8. Антипольське та антигетьманське повстання на Правобережній Україні в 1664 – 1665 рр.

Методичні рекомендації до семінарського заняття:

Дане семінарське заняття передбачає розгляд питань суспільно-політичного життя козацької України протягом періоду української національної революції XVII ст., що охоплює часовий проміжок з вересня 1659 р. до серпня 1665 р. (від обрання гетьманом Юрія Хмельницького до фактичного зречення гетьманської булави (втеча до Польщі) Павлом Тетерею).

Фактично, студентам пропонується розглянути та проаналізувати періоди гетьманування Юрія Хмельницького (1659 – 1662 рр.) та Павла Тетері (1663 – 1665 рр.)

Одним з головних моментів гетьманування Ю.Хмельницького стало підписання Переяславської угоди 1659 р. Саме даний договір ознаменував значне обмеження суверенітету Війська Запорозького і посилення позицій москви, що дозволяє говорити про утвердження статусу автономії козацької України в складі московської держави. Студенти мають знати обставини підписання Переяславських статей 1659 р., основні їх положення. Слід здійснити порівняльну характеристику українсько-російських договорів 1654 і 1659 рр.

Третій пункт плану передбачає з'ясування перебігу подій Чуднівської кампанії 1660 р. та її наслідків. Студенти повинні проаналізувати причини поразки російського та українського війська, зміст Слободищенського трактату, його відмінність від польсько-української угоди 1658 р.

Наступний пункт плану стосується подій на Лівобережній Україні, які відбулися після укладення гетьманом Ю.Хмельницьким Слободищенського трактату. Фактично лівобережні полки не визнали цієї угоди й залишилися в підпорядкуванні москви, там розпочався процес обрання окремого (лівобережного) гетьмана. Студенти мають звернути увагу на причини фактичного розколу козацької України після Чуднівської кампанії. Чому москві вдалося зберегти свої позиції на Лівобережжі? Якою була позиція лівобережної козацької старшини за даних обставин? Якими були наслідки перших спроб обрання гетьмана Лівобережжя?

бережної України в 1661 – 1662 рр.? Також слід звернути увагу на спроби Ю.Хмельницького відновити свою владу на Лівобережжі. У чому полягали причини їх невдач?

Важливим для Української козацької держави став 1663 р. Він був позначений приходом до влади одного з найближчих соратників Богдана Хмельницького Павла Тетері, а також утворенням в результаті Ніжинської «чорної» ради двох державних утворень (лівобережного і правобережного) на території козацької України. Щодо останньої події, студенти мають проаналізувати її передумови. Які політичні сили були задіяні у вирішенні проблеми лівобережного гетьманства? Якою була роль Москви в цьому процесі? Чому червень 1663 р. вважається завершенням чергового етапу Української національної революції?

У сенсі аналізу внутрішньої та зовнішньої політики гетьмана Павла Тетері слід з'ясувати наступні питання. Які головні цілі ставив Тетеря у зовнішній політиці? У чому полягала суть стосунків гетьманського уряду з керівництвом Речі Посполитої, Кримського ханства та московської держави? У чому полягала участь правобережних козацьких полків в поході військ Яна Казимира на Лівобережну Україну? Які чинники сприяли початковим успіхам королівських військ? Якими були результати походу?

Насамкінець, студенти мають проаналізувати причини, хід та наслідки антипольського повстання на Правобережній Україні в 1664 – 1665 рр.

Основні поняття:

Аристократія – форма республіканського державного правління, за якою влада належить представникам родової знаті, привілейованій, знатній меншості населення.

Олігархія (грец. oligarchia – влада небагатьох) – група найбільш багатих та впливових в державі осіб, які сконцентрували в своїх руках політичну й економічну владу в державі.

Охлократія (грец. ochlos – натовп, чернь і kratos – влада) – домінування в політичному житті суспільства впливу натовпу, юрби, „маси”; один із засобів здійснення політичної влади, що суттєво доповнює кризові політичні режими.

Опозиція – незгода з офіційно існуючими принципами державного життя; організація, партія, група, які виступають проти панівної думки, уряду, системи влади.

Популізм – схильність політиків домагатися поставленої мети, досягнення влади шляхом використання простих, прийнятних для населення аргументів та пропозицій, а також уникання непопулярних, але необхідних заходів щодо вирішення суспільних проблем.

Руїна – період в історії України кінця XVII ст., що відрізнявся розпадом Української козацької держави і загальним занепадом.

Персоналії:

Юрій Хмельницький (1641 – 1685) – український військовий, політичний і державний діяч. Гетьман Війська Запорозького, голова Української козацької держави (1657, 1659 – 1663). Гетьман Правобережної України (1678 – 1681, 1685). Другий син Богдана Хмельницького. Уклав 17 жовтня 1659 р. з московським урядом Переяславські статті, які обмежували суверенні права України. Після поразки московсько-українських військ в Чуднівській кампанії 1660 р. уклав 27 жовтня 1660 р. з Польщею так званий Слободищенський трактат, який розривав союз з московією, скасовував Переяславські статті, відновлював союз з Польщею. Після зречення у 1676 р. П.Дорошенка був проголошений гетьманом Правобережної України з титулом «Князь сарматський і вождь Війська Запорозького», прагнув за допомогою турецького і татарського війська поширити свою владу на Лівобережжя. Загинув за нез'ясованих обставин.

Павло Тетеря (Моржковський, Мошковський) (1620 – 1670) – український військовий, політичний і державний діяч. Гетьман Війська Запорозького, голова козацької держави на Правобережній Україні (1663 – 1665). До 1648 р. був писарем гродського суду у Володимирі-Волинському, 1649 – Переяславського полку, із 1653 р. – переяславський полковник. Був у складі українського посольства в Москві у березні 1654 для оформлення Переяславсько-Московської угоди. Ставши гетьманом, проводив політику на відрив України від Росії. 1657 – 1659 рр. – генеральний писар. Один з творців Гадяцького договору 1658 р. У 1663 – 1665 рр. був гетьманом Правобережної України. У 1665 р. змушений був зректися гетьманства; захопивши військову скарбницю, державний архів і гетьманські клейноди, виїхав до Польщі. Звідти переїхав до Адріанополя, де незабаром помер (у кінці 1670 або на початку 1671 р.).

Яким Сомко (? – 1663) – український військовий, політичний і державний діяч. Наказний гетьман Війська Запорозького. Походив з міщан. Свояк Богдана Хмельницького. З початком Української національної революції середини XVII ст. входив до найближчого оточення гетьмана, виконував його дипломатичні та військові доручення. Сотник переяславського полку (1654), посланець Богдана Хмельницького до Москви (1654), наказний полковник переяславський (1658). Конкурент Івана Брюховецького під час виборів гетьмана Лівобережної України на Чорній раді в Ніжині (червень 1663). Після обрання Брюховецького був ув'язнений і через 3 місяці страчений у Борзні.

Ключові дати для запам'ятання:

24 вересня 1659 р. – обрання гетьманом Юрія Хмельницького на раді під Германівною біля Фастова

27 жовтня 1659 р. – ухвалення нового Переяславського договору між Росією й Україною

17 жовтня 1660 р. – Слободищенська угода між Ю.Хмельницьким і Польщею

11 - 12 січня 1663 р. – на козацькій раді в Чигирині гетьманом України було обрано П.Тетерю

27 - 28 червня 1663 р. – Ніжинська рада, на якій гетьманом Лівобережжя обрано І.Брюховецького

Література:

Верстюк В. Ф., Горобець В. М., Толочко О. П. Україна і Росія в історичній ретроспективі : Нариси в 3-х томах / [відп. ред. В. А. Смолій] : Том 1.: Українські проекти в Російській імперії. Київ : Наук. думка, 2004. 510 с.

Гадяцька унія 1658 року / [редкол.: П. Сохань, В. Брехуненко та ін.]. Київ : Ін-т укр. археогр. та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАНУ, 2008. 342 с.

Газін В. Між Москвою та Варшавою: «українське питання» в 1654–1667 рр. : монографія/наук. ред. – проф. В. С. Степанков. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2019. 372 с.

Газін В. Гетьман Павло Тетеря: соціально-політичний портрет. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2007. 230 с.

Горобець В. «Чорна рада» 1663 року : передумови, результати, наслідки. Київ : Інститут історії України НАН України, 2013. 199 с.

Горобець В. Волимо царя східного.... Український Гетьманат та російська династія до і після Переяслава. Київ : Критика, 2007. 465 с

Горобець В. Еліта козацької України в пошуках політичної легітимації: Стосунки з Москвою та Варшавою, 1654-1665. Київ : Інститут історії України, 2001. 536 с.

Горобець В. Зірки та терени козацької революції. Історія звитяг та поразок. Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2017. 480 с.

Горобець В. М. Від союзу до інкорпорації: українсько-російські відносини другої половини XVII – першої чверті XVIII ст. Київ, 1995. 70 с

Дашкевич Я. Павло Тетеря // Володарі гетьманської булави. Київ : Варта, 1995. С. 253-284.

Крикун М. Між війною і радою. Козацтво Правобережної України в другій половині XVII – на початку XVIII століття. Київ : Критика, 2006. 473 с

Мицик Ю. Юрій Хмельницький // Володарі гетьманської булави. Київ: Варта, 1995. С. 237-252.

Савчук Н. О. Українська держава за гетьманування Ю. Хмельницького (1659 - поч. 1663 рр.). Кам'янець-Подільський : Каліграф, 2001. 236 с.

Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. (1648 - 1676 рр.) / НАН України. Інститут історії України. Київ : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2009. 447 с.

Українська держава другої половини XVII-XVIII ст.: політика, суспільство, культура / Смолій В. (відп. ред.) та ін. Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. 671 с.

Чухліб Т. Козаки і монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648–1721 рр. 3-тє вид., випр. і доповн. Київ : Видавництво імені Олени Теліги, 2009. 616 с.

Яковлева Т. Руїна Гетьманщини : Від Переяславської ради-2 до Андрусівської угоди (1659-1667 рр.). Київ : Основи, 2003. 644 с.

Тема 10 (2 год.): Гетьманство Петра Дорошенка.

План:

1. Прихід до влади Петра Дорошенка. Його військові та політичні зусилля протягом 1665-1667 рр.
2. Андрусівське перемир'я між Польщею та московською державою. Його наслідки для України.
3. Спроби Дорошенка поширити свою владу на західноукраїнські землі. Підгаєцька кампанія.
4. Об'єднання козацької України під владою Дорошенка у 1668 р.
5. Союз з Туреччиною. Польсько-турецька війна. Її результати.
6. Останні роки гетьманування П.Дорошенка. Його зречення влади.
7. Причини поразки Української національної революції XVII ст.

Методичні рекомендації до семінарського заняття:

Петро Дорошенко займає особливе місце в історії України XVII ст. Він заслужено вважається найпопліднішим продовжувачем справи Великого українського гетьмана Богдана Хмельницького. З його іменем пов'язаний останній період Української національної революції середини XVII ст. Саме гетьманство Петра Дорошенка (1665 – 1676 рр.) дає підстави наполягати на концепції поступального революційного процесу, що відбувався на українських землях протягом 1648 – 1676 рр. Водночас Дорошенко є постаттю глибоко трагічною, яка уособлює в собі крах прагнень патріотичної української державної еліти на створення самостійної соборної Української держави.

Для дослідження гетьманування П.Дорошенка, насамперед, слід звернути увагу на питання передумов його приходу до влади. Які особисті якості Дорошенка сприяли цьому? Якою була внутрішньополітична ситуація в козацькій Україні та зовнішньополітична довкола неї на серпень 1665 р.? Які головні завдання поставив перед собою новообраний гетьман? Як вплинуло на політику П.Дорошенка Андрусівське перемир'я 1667 р. між Польщею та московською?

Студентам слід звернути увагу на намагання Дорошенка об'єднати Лівобережної й Правобережної гетьманщини під своєю владою у 1668 р., хід Підгаєцької кампанії та причини її провалу, спроби Дорошенка заручитися зовнішньополітичною підтримкою задля реалізації своєї головної мети – утвердження соборної й незалежної Української козацької держави.

Важливим моментом періоду гетьманування П.Дорошенка є прийняття ним протекції Туреччини, а також Турецько-польська війна 1671-1672 рр. та її наслідки для України. Чому в кінцевому результаті зусилля П.Дорошенка завершилися крахом? У чому полягали загальні причини поразки Української національної революції середини XVII ст.?

Основні поняття:

Протекторат (лат. protector – охоронець, захисник) – форма залежності, за якої одна держава (протектор) на підставі спеціального міжнародного дого-

вору або одностороннім актом перебирає на себе функції зовнішніх зносин та захисту території іншої держави.

Соборність – об'єднання всіх етнічних територій в межах однієї національної держави.

Кам'янецький еялет – адміністративно-політична область в складі Турецької імперії, утворена на землях Поділля з центром в Кам'янці і охоплював територію колишніх Подільського, Могилівського і, частково, брацлавського й Уманського полків козацької України. Існував в 1672 – 1699 рр.

Бейлербей – посадова особа Туреччини, що очолювала Кам'янецький еялет. Призначався султаном і мав усю повноту влади на підлеглий території.

Санджаки і нахії – адміністративні одиниці Кам'янецького еялету.

Персоналії:

Петро Дорошенко (1627 – 1698) – український військовий, політичний і державний діяч. Гетьман Війська Запорозького, голова козацької держави на Правобережній Україні (1665 – 1676). Стратегічною метою всієї внутрішньої і зовнішньої політики Дорошенка було об'єднання під своєю владою Лівобережної і Правобережної України та включення до складу Української держави всі етнічні українські землі. Після підписання між Московською державою і Польщею Андрусівського перемир'я 1667, умови якого абсолютно нехтували державні інтереси України, Дорошенко вирішив перейти під політичний протекторат Туреччини (1669 р.). У 1676, зневірившись в успіху подальшої боротьби, змушений був зректися гетьманської булави й передати її лівобережному гетьману Івану Самойловичу. Після цього Дорошенко поселився в містечку Сосниця (тепер Чернігівська область), а через деякий час на вимогу царського уряду переїхав до Москви. У 1679 – 1682 роках був воєводою у В'ятці. Останні роки життя Дорошенко провів у селищі Ярополчому під Москвою. Помер 19 листопада 1698 року.

Ян III Собеський (1629 – 1696) – король Речі Посполитої з 1674 року, великий коронний маршалок з 1665 року, польський гетьман з 1666 року, великий коронний гетьман з 1668 року. Своїм військовим талантом надовго забезпечив Речі Посполитій спокій на південних кордонах. Провадив переможні баталії з Туреччиною: битви біля Підгайців і Хотина (саме після Хотинської битви 1673 року обраний королем), під Віднем у 1683 р. Протидіяв державотворчим планам українського гетьмана П.Дорошенка, але згодом у 1684 році відновив козацтво на Правобережній Україні. У 1686 році уклав Вічний мир з московською державою, закріпивши поділ України.

Ключові дати для запам'ятання:

Вересень 1663 р. – лютий 1664 р. – похід польсько-татарських військ під керівництвом короля Яна Казимира на Лівобережну Україну

Лютий 1664 р. – червень 1665 р. – народне повстання на Правобережній Україні проти польсько-шляхетського панування і правління П.Тетері
Серпень 1665 р. – гетьманом України стає П.Дорошенко.
30 січня 1667 р. – Андрусівським договір між московією та Польщею
6 - 19 жовтня 1667 р. – облога військами П.Дорошенка та союзними татарами польського війська Я.Собеського у Підгайцях
17 червня 1668 р. – П.Дорошенко обраний гетьманом возз'єднаної козацької України
Березень 1669 р. – П.Дорошенко приймає турецьку протекцію.
Серпень 1671 р. – наступ польської армії на Україну, захоплення Брацлавщини.
26 серпня 1672 р. – взяття турками Кам'янця-Подільського
18 жовтня 1672 р. – Бучацький мирний договір між Туреччиною і Польщею
28 вересня 1676 р. - П.Дорошенко зрікся влади і віддав гетьманські клейноди І.Самойловичу

Література:

Верстюк В. Ф., Горобець В. М., Толочко О. П. Україна і Росія в історичній ретроспективі : Нариси в 3-х томах / [відп. ред. В. А. Смолій] : Том 1.: Українські проекти в Російській імперії. Київ : Наук. думка, 2004. 510 с.
Газін В. В. Між Москвою та Варшавою: «українське питання» в 1654–1667 рр. : монографія/наук. ред. – проф. В. С. Степанков. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2019. 372 с.
Горобець В. Волимо царя східного.... Український Гетьманат та російська династія до і після Переяслава. Київ : Критика, 2007. 465 с
Горобець В. Зірки та терени козацької революції. Історія звитяг та поразок. Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2017. 480 с.
Горобець В. М. Від союзу до інкорпорації: українсько-російські відносини другої половини XVII – першої чверті XVIII ст. Київ, 1995. 70 с
Крикун М. Між війною і радіою. Козацтво Правобережної України в другій половині XVII – на початку XVIII століття. Київ : Критика, 2006. 473 с
Смолій В. А., Степанков В. С. Петро Дорошенко. Політичний портрет. Київ : Темпора, 2011. 631 с
Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. (1648 - 1676 рр.) / НАН України. Інститут історії України. Київ : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2009. 447 с.
Степанков В. Петро Дорошенко // Володарі гетьманської булави. Київ : Варта, 1995. С. 285-316.
Степанков В. Петро Дорошенко: шлях до булави // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII століття). Київ : Інститут історії України НАН України., 2006. Вип. 6. С. 308-350.
Степанков В.С. Боротьба Петра Дорошенка за зміцнення правобережного гетьманства. Підгаєцька кампанія та її провал (серпень 1665 – жовтень 1666 років) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного

університету: історичні науки. Кам'янець-Подільський, 2000. Т. 4 (6). С.226-234.

Українська держава другої половини XVII-XVIII ст.: політика, суспільство, культура / Смолій В. (відп. ред.) та ін. Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. 671 с.

Чухліб Т. В. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр. Київ : Інститут історії України НАНУ, 2003. 520 с.

Чухліб Т. В. Гетьмани Правобережної України в історії Центрально-Східної Європи (1663-1713). Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2004. 285 с.

Чухліб Т. В. Український гетьманат: Проблеми міжнародного утвердження. Київ : Наш час, 2007. 160 с.

Чухліб Т. Козаки і монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648–1721 рр. 3-тє вид., випр. і доповн. Київ : Видавництво імені Олени Теліги, 2009. 616 с.

Чухліб Т. Козаки та яничари. Україна у християнсько-мусульманських війнах 1500–1700 років. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. 456 с

Яковлева Т. Руїна Гетьманщини : Від Переяславської ради-2 до Андрусівської угоди (1659-1667 рр.). Київ : Основи, 2003. 644 с.

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ НА 2 СЕМЕСТР.

Тема 1 (4 год.): Лівобережна Гетьманщина в 60-х – на початку 70-х рр. XVII ст.

План.

1. Чорна рада 17 червня 1663 р. Поділ України на два гетьманства.
2. Політика гетьмана Івана Брюховецького. Підписання Батуринських статей 1663 р.
3. Лівобережна Україна в умовах московсько-польського протистояння в 1663 – 1664 рр.
4. Московські статті 1665 р., їх наслідки.
5. Антимосковське повстання 1668 р. Кінець гетьманування Брюховецького.
6. Прихід до влади Д. Гнатовича (Многogrішного).
7. Глухівські статті 1669 р.
8. Політика Многogrішного. Причини його усунення в 1672 р.

Методичні рекомендації до семінарського заняття:

Чорна рада 1663 р. призвела до розколу козацької України й утворення окремих Лівобережного й Правобережного Гетьманств. У Лівобережжі, яке залишилося в сфері політичних впливів московської держави, починаючи з середини 60-х рр. XVII ст. відбувалося поступове посилення позицій царського уряду. Українсько-московські угоди все більше відрізнялися від Переяславсько-Московського договору 1654 р. на користь москви. У той же час на Лівобережжі продовжували зберігатися традиційна для Української козацької держави система управління та адміністративний поділ, структура соціально-економічних відносин. Фактично, після поразки Української національної революції середини XVII ст., проявом якої стала ліквідація українських державних інституцій в Правобережній Україні, саме на Лівобережжі збереглася Українська держава, хоча й у формі автономії ще майже на 100 років.

Друге питання семінарського заняття передбачає ознайомлення студентів з першими роками, коли відбувалося становлення Лівобережної Гетьманщини як окремого державного утворення. Після Ніжинської «чорної» ради 1663 р. до влади прийшов Іван Брюховецький. Стосовно його правління, слід звернути увагу на його політику в перші роки його гетьманування. Тут необхідно проаналізувати зміст Батуринських статей 1663 р.

Третє питання спрямоване на розгляд перебігу походу військ польського короля Яна Казимира на Лівобережну Україну. Слід визначити причину провалу планів Варшави.

Четверте питання стосується змісту та наслідків для Української держави московських статей 1665 р. Студентам слід з'ясувати у якому напрямку розвивалися стосунки між московською державою та Гетьманщиною. Якими були стосунки Лівобережжя з Правобережною Україною?

П'яте питання стосується антимосковського повстання на Лівобережжі в 1668 р. Студентам слід з'ясувати які обставини побудили лівобережного гетьмана Івана Брюховецького виступити проти московської влади. Якою була роль в цих подіях єпископа Мефодія (Максима Филімоновича)? Чи були реальні шанси в цей період відновити єдність Української держави?

Наступні питання стосуються періоду гетьманування Дем'яна Гнатовича (Многогрішного). Саме за його уряду розпочалося становлення Гетьманщини як автономної частини московської держави. Її статус було підтверджено відповідними угодами (головна з яких Глухівські статті 1669 р.), оформилася система взаємовідносин між українською козацькою старшиною та московською адміністрацією, розпочалося становлення аристократичної структури в Україні. Під час підготовки даних питань студентам слід звернути увагу на особливості внутрішньої політики уряду Д. Многогрішного. Чому в цей час зростає роль найманого війська? Хто такі значкові та бунчукові товариші? Разом з тим, слід звернути увагу на особливості зовнішньої політики гетьманського уряду. Наскільки він був вільними в проведенні зовнішньої політики? Які головні завдання ставилися урядом Многогрішного в зовнішньополітичній сфері?

Основні поняття:

Гетьманщина – у другій половині XVII – XVIII ст. напівофіційна назва лівобережної України (з Києвом), що перебувала під владою російського царя. Сьогодні – Чернігівська, Полтавська області та частина суміжних з ними областей.

Самодержавство – монархічна форма правління в московії з необмеженою владою однієї особи (царя).

Компанійські полки — вільнонаймані («охотницькі») кінні полки у Гетьманщині, створені в 60-70-х роках XVII ст. гетьманським урядом. Виконували військово-політичні функції, несли сторожову та розвідувальну службу, а також брали участь у військових діях. Полки поділялись на сотні, сотні – на курені. На чолі стояв полковник і полкова старшина. Одночасно існувало 3-4 компанійських полків. Полк нараховував 1500 – 1800 козаків. Компанійці одержували від гетьманського уряду платню, продовольство, амуніцію.

Персоналії:

Іван Брюховецький (1623 – 1668) – український військовий, політичний і державний діяч. Гетьман Війська Запорозького, голова козацької держави на Лівобережній Україні (1663 – 1668). Перебував серед найближчого оточення гетьмана Б.Хмельницького, обіймав посаду його «старшого слуги», займався вихованням гетьманського сина Юрія. Весною 1659 року полишив службу і виїхав на Січ, був обраний запорозьким кошовим отаманом. 1663 року був обраний гетьманом на Ніжинській «чорній» раді. 1665 року першим з гетьманів відвідав Москву, де підписав московські статті, що силь-

но обмежували самоврядування Гетьманщини. У січні 1668 року відкрито порвав із московським царством, закликав до об'єднання із Правобережжям і вислав до Османської імперії посольство, з проханням прийняти козаків під протекцію султана. 17 червня 1668 року зустрівся з правобережним гетьманом Петром Дорошенком. Після відмови віддати тому гетьманські клейноди був вбитий лівобережними козаками.

Мефодій (? – 1689 або 1690) – протопоп Ніжинський, згодом – православний єпископ, місцеблюстителю Київської митрополії. Світське ім'я – Максим Филімонович. За відкрито промосковську позицію висвячений у москві (1661) на єпископа Мстиславського і Оршанського з призначенням царським урядом місцеблюстителем Київського митрополічного престолу. Перебуваючи у Києві, не визнавав митрополита Йосипа Тукальського; 1667 перейшов в опозицію до москви і підтримував гетьмана І. Брюховецького у його антимосковському повстанні, після чого 1668 був заточений в Уманський монастир, а потім у Новоспаский у москві, де й помер.

Дем'ян Гнатович (Многогрішний) (1631 – 1703) – український військовий, політичний і державний діяч. Гетьман Війська Запорозького, голова козацької держави на Лівобережній Україні (1669 – 1672). Походив з селянського середовища. З початком Національної революції бере активну участь в національно-визвольній війні українського народу. У 1665 – 1669 роках – на посаді чернігівського полковника. У 1668 р. взяв участь у антимосковському повстанні, яке розпочалось під керівництвом Івана Брюховецького. Підтримував політику гетьмана Петра Дорошенка. У 1668 році Петро Дорошенко призначив Дем'яна Многогрішного наказним гетьманом Лівобережної України. У грудні 1668 р. на старшинській раді в Новгороді-Сіверському Многогрішний був обраний «сіверським гетьманом». З березня 1669 року в Глухові генеральна рада знову вибрала гетьманом Дем'яна Многогрішного, і він присягнув на вірність цареві й уклав Глухівські статті. Через конфлікт з старшиною та московським керівництвом у результаті перевороту в ніч з 12 на 13 березня 1672 р. був усунутий з гетьманства, арештований та засланий до Сибіру в Іркутський острог. Згодом був переведений до Селенгінська, де у 1696 р. постригся в ченці. Помер у 1703 р.

Ключові дати для запам'ятання:

1663-1668 рр. – гетьманування І. Брюховецького на Лівобережжі

27 листопада 1663 р. – підписання Батуринських статей

21 жовтня 1665 р. – підписання московських статей

1669-1672 рр. – роки гетьманування Дем'яна Многогрішного

13 березня 1669 р. – підписання Глухівських статей

23 березня 1672 р. – змова і усунення від влади Д.Многогрішного

Література:

Борисенко В. Дем'ян Многогрішний // Володарі гетьманської булави. Київ : Варта, 1995. С. 331-346.

Верстюк В. Ф., Горобець В. М., Толочко О. П. Україна і Росія в історичній ретроспективі : Нариси в 3-х томах / [відп. ред. В. А. Смолій] : Том 1.: Українські проекти в Російській імперії. Київ : Наук. думка, 2004. 510 с.

Горобець В. «Чорна рада» 1663 року : передумови, результати, наслідки. Київ : Інститут історії України НАН України, 2013. 199 с

Горобець В. Волимо царя східного.... Український Гетьманат та російська династія до і після Переяслава. Київ : Критика, 2007. 465 с

Горобець В. Зірки та терени козацької революції. Історія звитяг та поразок. Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2017. 480 с.

Горобець В. М. Від союзу до інкорпорації: українсько-російські відносини другої половини XVII – першої чверті XVIII ст. Київ, 1995. 70 с

Гуржій О.І., Чухліб Т.В. Гетьманська Україна. Київ : Альтернативи, 1999. 304 с.

Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. (1648 - 1676 рр.) / НАН України. Інститут історії України. Київ : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2009. 447 с.

Українська держава другої половини XVII-XVIII ст.: політика, суспільство, культура / Смолій В. (відп. ред.) та ін. Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. 671 с.

Чухліб Т. В. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр. Київ : Інститут історії України НАНУ, 2003. 520 с.

Чухліб Т. В. Український гетьманат: Проблеми міжнародного утвердження. Київ : Наш час, 2007. 160 с.

Тема 2 (2 год.): Лівобережна Гетьманщина за уряду Івана Самойловича.

План.

1. Прихід до влади Івана Самойловича. Боротьба за гетьманську булаву. Конотопські статті
2. Політична програма Івана Самойловича. Спроби її реалізації у відносинах з московією.
3. Боротьба за поширення влади на Правобережну Україну.
4. Початок московсько-турецької війни 1677 – 1681 рр. Чигиринські походи.
5. Позиція І.Самойловича стосовно перебігу московсько-турецьких та московсько-польських стосунків 80-х рр. XVII ст. та вирішення в цей час «українського питання».
6. Підпорядкування української церкви московському патріархату. Позиція Самойловича.
7. Перший кримський похід 1687 р. Усунення від влади Івана Самойловича.
8. Запорозька Січ в другій половині XVII ст. Кошовий отаман Іван Сірко.

Методичні рекомендації до семінарського заняття:

Гетьман Іван Самойлович був помітною постаттю в пантеоні українських гетьманів. Будучи при владі доволі тривалий час (15 років), він зарекомендував себе прагматичним політиком, який попри тиск та обмеження з боку московської влади намагався зреалізувати головну ідею – об'єднання всіх українських земель в межах Гетьманщини.

Власне перший пункт плану семінарського заняття й стосується питання приходу до влади Самойловича та головних положень його програми. Студенти мають проаналізувати за яких обставин відбулося обрання Самойловича гетьманом, охарактеризувати зміст Конотопських статей, визначити в яких пунктах вони були відмінними від попередніх – Глухівських. Що означали вказані зміни?

Стосовно програми гетьмана, то слід визначити основні напрями його внутрішньої та зовнішньої політики. У чому ця програма співпадала з основними напрямками політики Дем'яна Многогрішного? Також студентам слід з'ясувати спрямованість соціальної політики гетьмана Івана Самойловича. Які зміни в соціально-економічному житті Гетьманщини відбулися в порівнянні з часами Богдана Хмельницького? Зокрема, що нове з'являється в системі власності на землю? Хто такі значкові та бунчукові товариші?

Третій пункт плану стосується перебігу боротьби гетьмана Самойловича за поширення своєї влади на Правобережну Україну. Які чинники означили перевагу Самойловича над Петром Дорошенком? Чому останній до кінця прагнув не допустити передачі булави Самойловичу? За яких обставин відбулося проголошення Самойловича гетьманом обох сторін Дніпра?

Четвертий пункт плану передбачає розгляд питань, пов'язаних з ходом російсько-турецької війни 1677 – 1681 рр. Зокрема студентам пропонується проаналізувати перебіг боротьби за Чигирин у 1677 і 1678 рр. Чому саме навколо цього міста розгорнулася найзапекліша боротьба? Якою була позиція гетьмана

Самойловича? Чому московське керівництво врешті відмовилося від утримання Правобережжя під своїм контролем?

Наступний пункт плану передбачає розгляд змісту та наслідків для України Бахчисарайського мирного договору 1681 р. Якою була позиція гетьмана Самойловича стосовно умов миру? Якою була мета та наслідки насильницького переселення мешканців правобережних міст на Лівобережжя у 1678 – 1679 рр.?

«Вічний мир» 1686 р. логічно завершив тривалу війну та боротьбу за першість в регіоні між Москвою та Варшавою. Одним з основних об'єктів, навколо яких розгорілася боротьба, була Україна. Будучи неспроможними вирішити «українське питання» на свою користь, суперники дійшли до поділу України, який спочатку був зафіксований в пунктах Андрусівського перемир'я 1667 р, а потім остаточно зафіксований в 1686 р. Дана угода виявилася вкрай негативною власне для України, яка опинилася розділена між двома державами, фактично втративши надії на відновлення державної цілісності та становлення незалежної держави. Студенти мають знати передумови укладення Вічного миру між Польщею та Московією, оцінити становище козацької України за цих умов, проаналізувати зміст угоди та її наслідки для України. Якою була реакція в Гетьманщині на дану угоду? Як оцінював її гетьман Іван Самойлович?

Шосте питання стосується подій пов'язаних з підпорядкуванням української церкви московському патріархату. Тут слід визначити позицію щодо цього питання Івана Самойловича. Зважаючи на відчутний вплив церкви на практично всі сторони суспільного життя України XVII – XVIII ст., необхідно особливу увагу приділити питанням становища Української православної церкви в даний період та її взаємин з Московським патріархатом. Якою була позиція московського керівництва та гетьманських урядів щодо церковного питання? Чому Москва особливе значення приділяла підпорядкуванню української церкви Московському патріархату?

Наступне питання спрямовує студентів на розгляд обставин усунення Івана Самойловича від влади. Що було головною причиною цього? Яку роль відіграла старшинська опозиція гетьманові? Ке місце в підготовці до усунення Самойловича мав Кримський похід 1687 р.?

Останнє питання вимагає аналізу ролі Запорозької Січі в другій половині XVII ст. Січ продовжувалася залишатися символом козацької вольниці та надійним рубежем проти татарських вторгнень на українські землі. Проте, починаючи з середини XVII ст. в характері взаємостосунків Запорожжя та гетьманських урядів, січового товариства та городового козацтва почали з'являтися нові тенденції. Чи підтверджується теза, що в цей період Січ виступає як окрема держава в державі, а також, що часто її дії носять деструктивний характер і не завжди йдуть в руслі державних інтересів козацької України? У чому полягають причини суперечностей між гетьманськими урядами та січовою адміністрацією?

Основні поняття:

Чигирин – місто розташоване на Придніпровській височині по обидва береги річки Тясмин. Чигирин відомий з першої половини XVI ст. як укріплений козацький зимівник, що мав невелику фортецю. З 1648 по 1712 рр. – центр Чигиринського полку. З 1648 по 1660 роки Чигирин був столицею гетьманської держави.

Чигиринські походи (1677 – 1678) – воєнні дії Туреччини, за підтримки частини українських козаків, з метою об'єднання Правобережної України з Поділлям (що знаходилось у васальній залежності від Туреччини з 1672 року). У центрі турецьких зусиль було здобуття гетьманської столиці Чигирини (звідки й назва всієї кампанії).

«Великий згін» – заходи по насильницькому переселенню мешканців правобережної України, що потрапляла під владу Туреччини на Лівобережну Україну, що проводилися гетьманським урядом І.Самойловича восени 1678 – навесні 1679 рр.

Персоналії:

Іван Самойлович (початок 1630-х рр. – 1690) – український військовий, політичний і державний діяч. Гетьман Війська Запорозького, голова козацької держави на Лівобережній Україні (1672 – 1687). У 1669 – 1672 рр. – генеральний суддя. Після усунення Д.Многогрішного обраний гетьманом 17 червня 1672 р. на старшинській раді в Козачій Діброві, де й були підписні Конотопські статті. Прагнув об'єднати під своїм регіментом Лівобережну й Правобережну Україну, для чого проводив боротьбу проти правобережного гетьмана Петра Дорошенка. Керував козацьким військом під час Чигиринських походів 1677 і 1678 рр. За правління Самойловича Українська Православна Церква втратила свою незалежність і в 1686 р. була підпорядкована московському патріархові. Виступав проти укладення польсько-російського Вічного миру 1686 року, який узаконював розділ України на дві частини. У 1687 звинувачений у «зраді москві», усунутий з гетьманства, заарештований і відправлений на заслання до Сибіру, де й помер.

Іван Сірко (1605 (1610) – 1680) – подільський шляхтич, козацький ватажок, кальницький полковник, напівлегендарний кошовий отаман Війська Запорозького Низового. Брав участь в битві під Жванцем 1653 р. У 1654 р. разом з полковниками Іваном Богуном, Петром Дорошенком та іншими виступав проти підписання Переяславсько-московської угоди. У другій половині 50-х років – вінницький полковник. У 1660 – 1680 рр. дванадцять разів обирався кошовим отаманом. У 1664 – 1665 рр. та в 1667 р. перебував на посаді полковника Харківського полку. У боротьбі проти Кримського ханства та Османської імперії Сірко провів понад 55 успішних походів і жодного не програв!

Ключові дати для запам'ятання:

27 червня 1672 р. – обрання гетьманом Лівобережної України Івана Самойловича. Підписання Конотопських статей.

1672-1687 рр. – гетьманування Івана Самойловича

серпень-вересень 1677 р. – облога Чигирин турецькими військами

липень-серпень 1678 р. – друга облога Чигирин

23 січня 1681 р. – Бахчисарайський мирний договір

6 травня 1686 р. – договір про «Вічний мир» між Польщею та московією

травень-червень 1687 р. – перший кримський похід

4 серпня 1687 р. – Коломацька рада. Позбавлення Самойловича влади

Література:

Верстюк В. Ф., Горобець В. М., Толочко О. П. Україна і Росія в історичній ретроспективі : Нариси в 3-х томах / [відп. ред. В. А. Смолій] : Том 1.: Українські проекти в Російській імперії. Київ : Наук. думка, 2004. 510 с.

Горобець В. Волимо царя східного.... Український Гетьманат та російська династія до і після Переяслава. Київ : Критика, 2007. 465 с

Горобець В. Зірки та терени козацької революції. Історія звитяг та поразок. Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2017. 480 с.

Горобець В. М. Від союзу до інкорпорації: українсько-російські відносини другої половини XVII – першої чверті XVIII ст. Київ, 1995. 70 с

Гуржій О.І., Чухліб Т.В. Гетьманська Україна. Київ : Альтернативи, 1999. 304 с.

Мицик Ю. А. Чигирин – гетьманська столиця. Київ : Вид. дім Києво-Могилянська академія, 2007. 392 с.

Панашенко В.В. 300-річчя героїчної оборони Чигирин від турецько-татарської агресії // Укр. іст. журнал. 1977. № 8.

Сергієнко Г. Іван Самойлович // Володарі гетьманської булави. Київ : Варта, 1995. С. 347-384.

Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. (1648 - 1676 рр.) / НАН України. Інститут історії України. Київ : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2009. 447 с.

Станіславський В. «Статті» гетьмана Івана Самойловича щодо «Вічного Миру» // Україна в Центральній-Східній Європі. Студії з історії XI – XVIII століть. Київ : Інститут історії України НАН України, 2000. Т. 1. С. 348-385.

Українська держава другої половини XVII-XVIII ст.: політика, суспільство, культура / Смолій В. (відп. ред.) та ін. Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. 671 с.

Чухліб Т. В. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр. Київ : Інститут історії України НАНУ, 2003. 520 с.

Чухліб Т. В. Український гетьманат: Проблеми міжнародного утвердження. Київ : Наш час, 2007. 160 с.

Тема 3 (2 год.): Правобережна Україна в останній третині XVII ст.

План:

1. Становище Правобережної України після завершення Революції XVII ст. Останнє гетьманство Ю. Хмельницького (1676 – 1681 рр.).
2. Кам'янецький еялет (1672 – 1699 рр.). Особливості польсько-турецького протистояння за володіння українськими землями.
3. Правобережна Україна під владою молдавського господаря Г. Дуки.
4. Гетьман С. Куницький. Участь українських козаків у Віденській битві.
5. Становище Правобережної України після підписання Вічного миру 1686 р.

Методичні рекомендації до семінарського заняття:

Поразка Української національної революції стала катастрофою для українського народу. У результаті не вдалося реалізувати програму побудови незалежної та соборної Української держави. І якщо на Лівобережжі державні інституції, витворені в роки революції, збереглися, хоча були обмежені формою автономії Московської держави, то в правобережній частині України вони були ліквідовані. Саме ж Правобережжя перетворилося на арену польсько-московсько-турецького протистояння, яке й визначало весь розвиток регіону з середини 70-х рр. і аж до кінця XVII ст.

Перше питання семінарського заняття передбачає аналіз ситуації в Правобережжі, яка склалася після зречення гетьманської булави Петром Дорошенком. Зокрема, слід звернути увагу на особливості внутрішньої та зовнішньої політики Ю. Хмельницького, позицію сусідніх держав щодо Правобережжя, торкнутися перебігу московсько-турецької війни 1676 – 1681 рр. та її результатів для Правобережжя.

Темою другого питання є становище Західного Поділля під владою Османської Туреччини. Власне, слід охарактеризувати особливості розвитку Кам'янецького еялету.

Третій пункт плану передбачає аналіз правління молдавського господаря Г. Дуки в якості гетьмана Правобережної України. Слід звернути увагу на його економічну політику, спроби відновлення господарського життя Правобережжя.

Четвертий пункт плану стосується однієї з героїчних сторінок історії українського козацтва – його участі у Віденській битві. Слід проаналізувати роль українського чинника у перемозі над турками в 1683 р., а також результати цієї перемоги для України.

Останній пункт плану передбачає аналіз перебігу московсько-польської боротьби за володіння Україною. Слід охарактеризувати передумови, суть та результати для України (насамперед Правобережної) Вічного миру 1686 р.

Основні поняття:

Чигирин – місто розташоване на Придніпровській височині по обидва береги річки Тясмин. Чигирин відомий з першої половини XVI ст. як укріплений козацький зимівник, що мав невелику фортецю. З 1648 по 1712 рр. – центр Чигиринського полку. З 1648 по 1660 роки Чигирин був столицею гетьманської держави.

Кам'янецький еялет, або **Подільський еялет** чи *Кам'янецький (Подільський) пашалик* – провінція Османської імперії, що існувала на території Поділля з 1672 до 1699 року.

Чигиринські походи (1677 – 1678) – воєнні дії Туреччини, за підтримки частини українських козаків, з метою об'єднання Правобережної України з Поділлям (що знаходилось у васальній залежності від Туреччини з 1672 року). У центрі турецьких зусиль було здобуття гетьманської столиці Чигирини (звідки й назва всієї кампанії).

«**Великий згін**» – заходи по насильницькому переселенню мешканців Правобережної України, що потрапляла під владу Туреччини на Лівобережну Україну, що проводилися гетьманським урядом І. Самойловича восени 1678 – навесні 1679 рр.

Персоналії:

Фазіл Ахмед Кепрюлю (1635 – 1676) – державний та військовий діяч Османської імперії, великий візир з 31 жовтня 1661 року до 19 жовтня 1676 року. Командувач облоги Кам'янця у 1672 р.

Стефан Куницький (інколи Степан Куницький; (бл. 1640 – 1684 рр.) – український військовий, політичний і державний діяч. Гетьман Війська Запорозького, голова козацької держави на Правобережній Україні (1683 – 1684).

Георге III Дукá (1620-ті – 31 березня 1685) – гетьман Правобережної України («Володар землі Молдови і землі України») (1681 – 1684), господар Молдовського князівства (1665 – 1666, 1668 – 1672, 1678 – 1683), господар Волоського князівства (1673 – 1678).

Кара Мустафа-паша (? – 1683) – державний та військовий діяч Османської імперії, Капудан-паша (1666–1670) та Великий візир (1676–1683). Командувач турецьким військом у Віденській битві 1683 р.

Ян III Собеський (1629 – 1696) – король Речі Посполитої з 1674 року, великий коронний маршалок з 1665 року, польний гетьман з 1666 року, великий коронний гетьман з 1668 року. Командувач об'єднаними силами європейсь-

ких держав у битві з турками під Віднем у 1683 р. У 1686 році уклав Вічний мир з Московською державою, закріпивши поділ України.

Ключові дати для запам'ятання:

2 вересня 1672 р. – Бучацький мирний договір.

1672–1699 рр. – період перебування Західного Поділля в складі Османської імперії в якості окремої провінції, Кам'янецького еялета.

серпень-вересень 1677 р. – облога Чигирини турецькими військами

липень-серпень 1678 р. – друга облога Чигирини

23 січня 1681 р. – Бахчисарайський мирний договір

1681 – 1684 рр. – гетьманування у Правобережній Україні Георге (Георгія) Дуки (призначений султаном).

1683 – 1684 рр. – гетьманування у Правобережній Україні Стефана Куницького (призначений польським королем)

12 вересня 1683 р. – Віденська битва.

6 травня 1686 р. – договір про «Вічний мир» між Польщею та московією

Література:

Крикун М. Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України в XV-XVIII ст. Київ, 1993. 184 с.

Смолій В., Степанков В. Правобережна Україна у другій половині XVII—XVIII ст.: проблема державотворення. Київ, 1993. 71 с.

Смолій В., Степанков В., Горобець В., Чухліб Т. Дипломатія на «межі світу»: міжнародні відносини та зовнішня політика Української держави (XVII ст. – 1750-ті рр.). Посібник для університетів. Київ : Вид-во «АМЕННОТЕР» 2016. 320 с.

Степанков В. Боротьба України і Польщі проти експансії Османської імперії у 1672–1676 рр. // Україна і Польща в період феодалізму. Збірник наукових праць. Київ : Наукова думка, 1991.

Чухліб Т. В. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр. Київ : Інститут історії України НАНУ, 2003. 520 с.

Чухліб Т. В. Гетьмани Правобережної України в історії Центрально-Східної Європи (1663-1713). Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2004. 285 с.

Чухліб Т. В. Український гетьманат: Проблеми міжнародного утвердження. Київ : Наш час, 2007. 160 с.

Чухліб Т. Гетьман С. Куницький у боротьбі Правобережної України та Речі Посполитої проти Османської імперії (1683-84 рр.) // Україна в Центрально-Східній Європі: Студії з історії XI–XVIII століть. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2000. Вип. 1. С. 314-332.

Чухліб Т. Гетьман Юрій Хмельницький та його наступники у турецьких планах завоювання Центрально-Східної Європи (1676-1699 рр.) // Січеславський альманах. 2005. № 1. С. 110-118.

Чухліб Т. Козаки і монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648–1721 рр. 3-тє вид., випр. і доповн. Київ : Видавництво імені Олени Теліги, 2009. 616 с.

Чухліб Т. Козаки та яничари. Україна у християнсько-мусульманських війнах 1500–1700 років. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. 456 с

Тема 4 (2 год.): Лівобережна Гетьманщина др. пол. XVII – п. пол. XVIII ст.: соціально-економічний розвиток, адміністративний устрій та управління.

План.

1. Адміністративно-територіальний устрій Лівобережної Гетьманщини та Слобідської України.
2. Органи влади Лівобережної Гетьманщини. Їх взаємовідносини з системою влади московії.
3. Соціальні стани України-Гетьманщини др. пол. XVII – п. пол. XVIII ст.
4. Зміни в системі землеволодіння. Особливості розвитку сільського господарства.
5. Становище українських міст. Особливості розвитку ремесла й торгівлі.

Методичні рекомендації до семінарського заняття:

Якщо в попередніх темах переважно увага приділялася політичним відносинам, то дана тема стосується саме соціально-економічного розвитку, адміністративного устрою та управління України-Гетьманщини другої половини XVII – XVIII ст. Вона протягом століття залишалася своєрідним утворенням в складі самодержавної московії. Її своєрідність визначалася тим, що в Україні загалом було збережено соціально-економічних відносин, адміністративної системи, управління, які були витворені в ході Української національної революції XVII ст.

У ході підготовки даного семінарського заняття, студенти повинні звернути увагу на особливості політичного устрою та системи адміністративно-територіального управління Гетьманщини, на стосунки між гетьманською адміністрацією та слобідськими полками, а також Запорожжям. Важливо визначити функції основних органів влади та посадових осіб. Що з'явилося нового в системі влади в порівнянні з Українською державою Богдана Хмельницького? Які нові тенденції стали проявлятися у соціальних міжстанових стосунках? Які форми землеволодіння стали переважати на кінець XVII – початок XVIII ст.?

Важливим питанням, на яке потрібно звернути студентам увагу, є особливості розвитку сільського господарства, ремесла та торгівлі Гетьманщини. Які основні галузі виробництва розвивалися на українських землях? Якою була політика українського та московського керівництва щодо розвитку українсько-російської торгівлі? У якій мірі розвивалися торгівельні контакти між Лівобережною та Правобережною Україною?

Основні поняття:

Малоросія – в офіційних документах царської московії назва тієї частини України, яка з другої половини XVII ст. входила до складу московської держави.

Слобідська Україна (Слобожанщина) – історична територія, що охоплює нинішню Харківську та частини Сумської, Донецької, Луганської областей

України, а також частини Воронежської, Курської і Белгородської областей московії.

Колонізація – заселення вільної території на окраїнах власної країни; заснування поселень у залежній країні; перетворення незалежної країни на колонію шляхом військового, економічного та політичного поневолення її іншою країною.

Бунчукові товариші – особлива привілейована група козацької еліти, до складу якої входили сини старшини. Вони перебували в гетьманському оточенні, з юнацьких років готувалися обійняти керівні військові та адміністративні посади. Виконували обов'язки ад'ютантів при гетьмані, а на урочистих церемоніях вносили до зали бунчук.

Значковий товариш – почесне звання, запроваджене в Гетьманщині в другій половині – наприкінці XVII ст. Надавалося гетьманом або Генеральною Військовою Канцелярією. Ними ставали, переважно, сини полкових і сотенних старшин, які не обіймали адміністративно-військових посад. З.т. були вилучені з під влади сотенної адміністрації і підлягали в адміністративному та судовому порядку полковнику. Вони берегли полкові прапори та сотенні корогви і за дорученням полковників керували окремими військовими загонами.

Знатний військовий товариш – звання, що присвоювалося гетьманом найбільш заслуженим козакам і прирівнювався до сотника. В.т. виконували особисті доручення гетьмана і мали право брати участь у старшинських радах. Найчастіше ними ставали відставні генеральні старшини та полковники, які мали великий вплив (менш багаті і заслужені могли отримати звання «знатного товариша»)

Виборне козацтво – заможна частина рядового козацтва, яка була звільнена від виконання «загальнонародних» повинностей. У їх обов'язок лише входило відбувати військову службу зі своїм спорядженням, зброєю та кіннями.

Підпомічники – незаможні козаки, в обов'язки яких входило постачання до війська харчів, фуражу. Вони обробляли землю виборних козаків під час перебування останніх в поході.

Персоналії:

Йосип Тукальський-Нелюбович (? – 1676) – православний митрополит Київський, Галицький та всієї Руси в 1663-75 роках. З серпня 1661 року — єпископ Могилівський (Мстиславський). Невдовзі переїхав до Чигирина, де був у 1663 обраний на митрополита Київської митрополії. Виступав проти втручання польського уряду в українські церковні справи, за що у червні 1664 року був ув'язнений у Марієнбурзькій фортеці в Пруссії. де пробув два роки. Тукальський відстоював незалежність української церкви від зазіхань московського патріархату та виступав за її канонічне підпорядкування Константинопольському патріарху. Помер 26 липня 1676 року в Чигирині, в монастирі Св. Трійці. Похований у Троїцькому чоловічому монастирі.

Митрополит Гедеон (у миру князь **Григорій Захарович Святополк-Четвертинський**; ? — 1690) – православний митрополит Київський, Галицький і Малыя Русі. У 1659 році висвячений митрополитом Київським Діонісієм Балабаном у єпископи Луцькі і Острозькі, а в 1685 обраний митрополитом. 8 листопада 1685 року патріарх Єгояким висвятив Гедеона і прийняв від нього присягу на вірність Московської патріархії. У травні 1686 року вдалося домогтися згоди на підпорядкування Київської митрополії Московському патріархові і від Константинопольського патріарха Діонісія. Гедеон помер 6 квітня 1690 року. Похований у Києво-Печерській лаврі.

Ключові дати для запам'ятання:

червень – липень 1687 р. – повстання козаків проти старшини у Гадяцькому та Переяславському полках

1688 р. – підпорядкування Слобідської України Посольському приказу

1690 р. – антигетьманські виступи селян та козаків Миргородського полку, викликані переглядом козацьких компотів та виключенням з них селян

травень 1735 р. – царський указ про поділ козаків на виборних та підпомічників

Література:

Апанович О.М. Урядові службовці Гетьманщини – українська інтелігенція XVIII ст. // Укр. іст. журнал. 1997. № 2.

Горобець В. Влада та соціум Гетьманату. Дослідження з політичної і соціальної історії ранньомодерної України. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. 270 с.

Горобець В. До питання про еволюцію гетьманської влади в Україні в першій третині XVIII ст. // Укр. іст. журнал. 1993. № 2-3.

Горобець В. Зірки та терени козацької революції. Історія звитяг та поразок. Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2017. 480 с

Горобець В. М. Від союзу до інкорпорації: українсько-російські відносини другої половини XVII – першої чверті XVIII ст. Київ, 1995. 70 с.

Гуржій О. І. Політико-адміністративне й територіальне реформування Гетьманщини у XVIII ст.: причини, перебіг, наслідки. Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. 80 с

Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII – XVIII ст.: кордони, населення, право. Київ, 1996.

Гуржій О.І., Чухліб Т.В. Гетьманська Україна. Київ : Альтернативи, 1999. 304 с.

Кривошея В. В. Козацька еліта Гетьманщини. Київ : ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. 452 с.

Кривошея В. Генеалогія українського козацтва : Нариси історії козацьких полків. Київ : Стилос, 2002. 396 с.

Панашенко В. Знатне військове товариство гетьманщини // Україна в Центрально-Східній Європі. Студії з історії XI – XVIII століть. Київ : Інститут історії України НАН України, 2000. Т. 1. С. 397-418.

Панашенко В. Значкові товариші // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку. Київ, 2000. Вип. 7. С. 165-174.

Панашенко В. Полкове управління в Україні (середина XVII – XVIII ст.). К., 1997.

Сас П.М. Витоки українського націотворення. Монографія. Київ : Інститут історії України НАН України, 2010. 704 с

Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. (1648 - 1676 рр.) / НАН України. Інститут історії України. Київ : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2009. 447 с.

Смолій В., Степанков В. Український політичний проект XVII ст.: становлення національного інституту влади. Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. 194 с.

Українська держава другої половини XVII-XVIII ст.: політика, суспільство, культура / Смолій В. (відп. ред.) та ін. Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. 671 с

Чухліб Т. В. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр. Київ : Інститут історії України НАНУ, 2003. 520 с.

Шевчук В. Козацька держава. Київ : Абрис, 1995. 392 с.

Шевчук В.О. Козацька держава як ідея в системі суспільно-політичного мислення XVI-XVIII ст. Кн.1. Київ : Грамота, 2007. 720 с.

Тема 4 (2 год.): Україна-Гетьманщина наприкінці XVII ст.

План:

1. Гетьман Іван Мазепа: людина і політик.
2. Коломацькі статті 1687 р. Новий формат українсько-московських відносин з початком гетьманування Івана Мазепа.
3. Зовнішня та внутрішня політика Івана Мазепа. Вплив на Україну агресивної зовнішньої політики Московії.
4. Культурно-освітні заходи І. Мазепа. «Мазепинське барокко»
5. Повстання Петра Іваненка (Петрика).
6. Відродження козацького устрою на Правобережній Україні. Семен Палій.
7. Національно-визвольне повстання 1702-1704 рр. Поширення Мазепою своєї влади на Правобережжя.

Методичні рекомендації до семінарського заняття:

Період правління та постать українського гетьмана Івана Мазепа до сьогодні викликають гострі дискусії серед істориків, політиків, або просто зацікавлених людей. Причому, оцінки його діяльності відзначаються полярністю. Дійсно, сам Мазепа був постаттю, безперечно, непересічною, а його правління, безумовно, виділяється з-поміж інших періодів історії України-Гетьманщини.

Насамперед, перед студентами ставиться завдання сформулювати погляд на Мазепу як на людину і як на політика. Під впливом яких факторів формувалася його політична позиція? Завдяки яким якостям він зміг залишатися на високих державних посадах і при польському королю Яну Казимиру, і при Дорошенку, і при Самойловичу? Що було його політичним пріоритетом?

У другому питанні слід розкрити обставини приходу Івана Мазепа до влади. На які сили спирався він під час свого сходження до гетьманства? Яким був зміст Коломацьких статей з московією? Важливим є аналіз внутрішньої політики Мазепа. Вона достатньо неоднозначно оцінюється в історіографії. Адже, саме з Мазепою пов'язане запровадження панщини в Гетьманщині, чітка політична спрямованість на задоволення політичних і соціальних інтересів козацької старшини та шляхти. У той же час, Мазепа видає ряд універсалів на захист інтересів селянства. Він увійшов в історію як один з найвизначніших українських меценатів, як визначний культурно-освітній діяч України.

Стосовно зовнішньої політики гетьманського уряду Івана Мазепа студенти мають дати відповідь на наступні питання: У чому була суть українсько-московських стосунків за правління гетьмана Мазепа? Якими були відносини гетьмана з московським царем Петром I?

Достатньо складним є питання політики гетьмана під час повстання очолюваного Петром Іваненком (Петриком). З одного боку останній проголосив лозунг здобуття незалежності козацької України від москви, спираючись на підтримку Кримського ханства. З другого – такі дії підривали владу гетьмана і тому логічними видаються дії Мазепа, спрямовані на придушення повстання.

Останні питання стосуються суспільно-політичного розвитку Правобережжя в означений період. Зокрема, слід звернути увагу на причини та передумови відновлення козацького устрою, діяльність козацьких полковників, зокрема, Семена Палія. На початку XVIII ст. Мазепа не покидав надій поширити свою владу на Правобережну Україну. Така нагода з'явилася з початком антипольського національно-визвольного повстання на Правобережжі під керівництвом фастівського полковника Семена Палія. У чому були причини антипольського повстання на Правобережжі? Яку мету переслідували повстанці? Похід військ Мазепи на Правобережжя та його дії стосовно повстанців були неоднозначними. З одного боку це призвело до того, що козацькі полки Палія, Абазіна, Іскри, Самуся перейшли під владу Мазепи, а відтак створило умови для об'єднання козацької України під єдиною гетьманською владою, з другого – Мазепа усуває з полковництва керівника повстанців Палія, заарештовує його та засилає до Сибіру. У чому полягали причини таких дій Мазепи? Якими були наслідки конфлікту Мазепи і Палія для України?

Основні поняття:

Меценат – багатий покровитель наук і мистецтв, а також їх представників.

Українське (козацьке) бароко – стиль в українському мистецтві, зокрема в архітектурі XVII – XVIII ст., для якого характерне поєднання старих українських традицій та нового європейського барокового стилю (Богоявленська церква (1690 – 1696 рр.), Андріївська церква в Києві (1746 – 1753 рр.), Маріїнський палац (1752 – 1755 рр.))

Харизма (грец. charisma – милість, дар Божий) – певна екстраординарна здатність, властивість, якість індивіда, яка виокремлює його з-поміж інших і є не стільки набутою, скільки милостиво подарованою йому природою, Богом, долею.

Ханська Україна – територія між Південним Бугом і Дністром, підвладна Криму, де у 1698 – 1712 рр. гетьманом був проголошений Петрик.

Персоналії:

Іван Мазепа (1639 – 1709) – український військовий, політичний і державний діяч. Гетьман Війська Запорозького, керівник козацької держави на Лівобережній (1687 – 1704) і всій Наддніпрянській Україні (1704 – 1709). Князь Священної Римської Імперії (1707 – 1709). Проводив курс на відновлення козацької держави Війська Запорозького в кордонах часів Б.Хмельницького та встановлення міцної автократичної гетьманської влади у становій державі європейського типу зі збереженням традиційної системи козацького устрою. Тривалий час підтримував московське царство у Північній війні зі Швецією, але 1708 року перейшов на бік шведів. Після поразки під Полтавою врятувався у Молдавії. Помер Мазепа біля міста Бендери, 21 вересня 1709 р. Похований у Галаці. Через два роки турецькі мародери в пошуках скарбів, розкопали могилу і не знайшовши їх, викинули останки гетьмана. Згодом козаки перепоховали тіло Івана Мазепи.

Петро Іваненко (Петрик) (*Петро Іванович Сулима*) – політичний діяч кінця XVII – початку XVIII ст., гетьман Ханської України. Служив канцеляристом у Генеральній військовій канцелярії І.Мазепи (1691). У 1691 р. подався на Запоріжжя, де став військовим писарем. В квітні 1692 р. уклав Вічний мир між Україною та Кримом та оголосив антимосковське повстання. В липні 1692 обраний гетьманом України, розпочав боротьбу за допомогою кримського війська проти Москви та Мазепи. За допомогою Криму здійснив чотири (1692, 1693, 1694, 1696 рр.) походи на Україну з метою підняти національно-визвольного повстання.

Ключові дати для запам'ятання:

25 липня 1687 р. – Коломацька рада. Обрання гетьманом Івана Мазепи

1687 – 1709 рр. – роки гетьманування І.Мазепи

весна 1689 р. – похід московських військ і полків Мазепи на Перекоп

1690 – 1696 рр. – спорудження на замовлення Мазепи Миколаївського собору

травень 1692 р. – січень 1693 р. – повстання Петрика Іваненка

1694 р. – Києво-Могилянська колегія отримує статус академії

1695 р. – похід московської армії та полків Мазепи на Азов. Взяття турецької фортеці на Дніпрі Кизикермень

27-29 липня 1696 р. – взяття українсько-московськими військами Азова

1700 – 1702 рр. – спорудження на кошти І.Мазепи будинку колегіуму в Чернігові

листопад 1701 р. – запровадження І.Мазепою дводенної панщини

Література:

Брайчевський М. Іван Мазепа: правда і вигадки (Полемічні нотатки) // Україна. 1990. № 6.

Верстюк В. Ф., Горобець В. М., Толочко О. П. Україна і Росія в історичній ретроспективі : Нариси в 3-х томах: Том 1.: Українські проекти в Російській імперії. Київ : Наук. думка, 2004. 510 с.

Горобець В. Влада та соціум Гетьманату. Дослідження з політичної і соціальної історії ранньомодерної України. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. 270 с.

Горобець В. М. Від союзу до інкорпорації: українсько-російські відносини другої половини XVII – першої чверті XVIII ст. Київ, 1995. 70 с.

Горобець В.М. До питання про еволюцію гетьманської влади в Україні у першій третині XVIII ст. // Укр. іст. журнал. 1993. № 2-3.

Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII – XVIII ст.: кордони, населення, право / О.Гуржій. – К., 1996.

Гуржій О.І., Чухліб Т.В. Гетьманська Україна. Київ : Альтернативи, 1999. 304 с.

Кентржинський Б. Мазепа. Київ : Темпора, 2013. 496 с.

Крупницький Б. Гетьман Мазепа та його доба. Київ : Видавництво «Україна», 2001. 237 с.

Мицик Ю. Іван Мазепа. Київ, 2007. 72 с.

Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба. 2-е доп. вид. Нью-Йорк-Київ-Львів-Париж-Торонто, 2001. 464 с

Сергієнко Г.Я. Правобережна Україна: відродження козацької державності й визвольний рух проти панування Речі Посполитої (80 – 90-ті рр. XVII – поч. XVIII ст.) // Укр. іст. журнал. 1996. № 3.

Слісаренко О. М. Тінь Полтави. Монографія. Дніпро. 2016, 183 с

Смолій В. Іван Мазепа // Володарі гетьманської булави. Київ : Варта, 1995. С. 385-402.

Степанков В. Проблема возз'єднання козацької України в контексті міжнародних відносин Центрально-Східної Європи (остання чверть XVII ст.) // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII століття). Київ, 2002. Вип. 2. С. 257-280.

Чухліб Т. В. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр. Київ : Інститут історії України НАНУ, 2003. 520 с

Тема 5 (2 год.): Україна-Гетьманщина наприкінці XVII - початку XVIII ст. спроба гетьмана Івана Мазепи відновити незалежність Української держави.

План:

1. Участь українських полків у Північній війні.
2. Становлення українсько-шведського союзу.
3. Воєнно-політичні акції московії проти українців.
4. Полтавська битва 1709 р., її наслідки для України.
5. Місце гетьмана І.Мазепи в національно-визвольному русі. Оцінка його діяльності в історіографії.

Методичні рекомендації до семінарського заняття:

Поворотним у долі І.Мазепи й України-Гетьманщини став початок XVIII ст., час, коли розгорілася Північна війна, основними дійовими особами якої стали московія і Швеція. Україна виявилася втягнутою у її події. При цьому, проявилася реальна загроза її автономному статусу. Фактично гетьман Іван Мазепа опинився між двома вогнями перед необхідністю зробити важкий вибір. Цей вибір виявився на користь України.

Для розуміння тих суспільно-політичних процесів, які охопили Україну-Гетьманщину на початку XVIII ст. необхідно проаналізувати зміну становища України з початком Північної війни. Які обставини спонукали гетьмана Івана Мазепу до зближення з шведським королем Карлом XII? У чому була суть військово-політичних угод Мазепи з керівництвом Швеції та Польщі? Якими були плани гетьмана, пов'язані з цим союзом?

Третє питання семінарського заняття спрямовує студентів на висвітлення заходів російського керівництва після переходу Мазепи на бік Швеції. Воно забезпечує розуміння того, чому, попри всі сподівання, Мазепа виявився позбавленим підтримки більшості українського козацтва і поспільства. Крім того, тогочасна політика російського керівництва щодо українського населення яскраво демонструє ті методи, якими Москва намагалася утримати під своєю владою український народ.

Останнє питання вимагає від студентів сформулювати власну оцінку діяльності Івана Мазепи. При цьому, студенти мають врахувати всі здобутки і прорахунки гетьмана. Звичайно, при цьому необхідно розглядати це питання виходячи з реалій тої епохи, а також тих суспільно-політичних обставин, в яких діяв Мазепа.

Така непересічна особа, як Іван Мазепа, звичайно, зазнала різної оцінки в історичній літературі. Тому слід проаналізувати основні погляди на його діяльність вітчизняних та зарубіжних істориків, спробувати віднайти причини появи тієї чи іншої позиції в оцінці життя та діяльності Івана Мазепи.

Основні поняття:

Паліївщина – назва національно-визвольного повстання на Правобережній Україні в 1702 – 1704 рр. під керівництвом полковника Семена Палія, яка

зустрічається в історичній літературі; територія, звільнена С.Палієм від польської шляхти.

Анафема – церковне прокляття, яке означає відлучення від церкви (була проголошена стосовно І.Мазепи 22 листопада 1708 р. і знята православною церквою лише в 1994 р.)

Персоналії:

Петро I (Петро Олексійович Романов) (1672 – 1725) – московський цар (1682 – 1725), з 1721 р. проголошений імператором російської імперії. Проводив широкомасштабну завойовницьку зовнішню політику. Розпочав Північну війну 1700-1721 проти Швеції. У 1708 р. за наказом Петра I була зруйнована гетьманська столиця Батурин, а його жителі винищені. За різними оцінками, було знищено понад 14 тисяч жителів міста разом із жінками та дітьми. Петро I помер в 1725 році, похований в Петропавлівському соборі Петропавлівській фортеці в Санкт-Петербурзі.

Карл XII Густав (1682 – 1718) – король Швеції (1697 – 1718). Протягом усього свого правління вів Велику Північну війну (1700 – 1721) проти Данії, московської держави, Речі Посполитої, Саксонії. 8 квітня (28 березня) 1709 р. у Великих Будищах Карл XII уклав з гетьманом І.Мазепою та запорозьким кошовим отаманом К.Гордієнком союзний договір. У ньому Запорозька Січ приєдналося до гетьмансько-шведського союзу, а шведський король зобов'язався не укладати мирової угоди з царем московським, доки не визволить з-під московської влади Україну й Запоріжжя. 8 липня (27 червня) 1709 р. шведська армія під командуванням Карла XII зазнала поразки у Полтавській битві і її рештки разом з І.Мазепою відступили на територію Османської імперії – у місто Бендери.

Семен Палій (справжнє ім'я – **Гурко Семен Пилипович**) (1640 – 1710) – державний і військовий діяч, полковник Фастівського компанійського у 1684 – 1702 роках і Білоцерківського (1702 – 1704, 1709 – 1710 роках) полків Української козацької держави. Після 1685 року разом з наказним гетьманом Андрієм Могилою, полковниками Андрієм Абазином, Самійлом Самусем, Захаром Іскрою здійснював реколонізацію спустошених війнами земель на Правобережжі та формування козацьких полків. Протягом 1702 – 1704 років разом з Самусем очолював повстання («друга Хмельниччина») на Київщині, Брацлавщині, Поділлі й Волині проти панування Польщі, був арештований у кінці липня 1704 р. за наказом Мазепи. Засланий до Тобольськ, звідки повернений за царським наказом і брав участь в Полтавській битві 1709 року у складі військ лівобережного гетьмана Івана Скоропадського. Помер власною смертю після та похований з почестями у Межигірському Спасо-Преображенському монастирі під Києвом.

Ключові дати для запам'ятання:

1700 – 1721 рр. – Північна війна

Листопад 1700 р. – облога Нарви московським військом (7 тис. укр. козаків)

1702 – 1704 рр. – повстання на Правобережній Україні під проводом Семена Палія.

1706 р. – таємне укладення Мазепою союзного договору з Карлом XII.

24 жовтня 1708 р. – перехід І.Мазепи з генеральною старшиною, полковниками та чотирма тисячами козаків на бік шведів.

12 листопада 1708 – зруйнування московським військом О.Меншикова Батурина

16 листопада 1708 – обрання гетьманом Івана Скоропадського

24 травня 1709 – зруйнування московитами Запорозької Січі

8 липня 1709 – Полтавська битва

1 вересня 1709 – смерть Івана Мазепи

Література:

Брайчевський М., Марочкін В. Іван Мазепа: правда і вигадки (Пolemічні нотатки) // Україна. 1990. № 6.

Верстюк В. Ф., Горобець В. М., Толочко О. П. Україна і Росія в історичній ретроспективі : Нариси в 3-х томах: Том 1.: Українські проекти в Російській імперії. Київ : Наук. думка, 2004. 510 с.

Горобець В. Влада та соціум Гетьманату. Дослідження з політичної і соціальної історії ранньомодерної України. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. 270 с.

Горобець В. М. Від союзу до інкорпорації: українсько-російські відносини другої половини XVII – першої чверті XVIII ст. Київ, 1995. 70 с.

Горобець В.М. До питання про еволюцію гетьманської влади в Україні у першій третині XVIII ст. // Укр. іст. журнал. 1993. № 2-3.

Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII – XVIII ст.: кордони, населення, право / О.Гуржій. – К., 1996.

Гуржій О.І., Чухліб Т.В. Гетьманська Україна. Київ : Альтернативи, 1999. 304 с.

Кентржинський Б. Мазепа. Київ : Темпора, 2013. 496 с.

Крупницький Б. Гетьман Мазепа та його доба / Б.Крупницький. – К., 2001.

Мицик Ю. Іван Мазепа. Київ, 2007. 72 с.

Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба. 2-е доп. вид. Нью-Йорк-Київ-Львів-Париж-Торонто, 2001. 464 с

Сергієнко Г.Я. Правобережна Україна: відродження козацької державності й визвольний рух проти панування Речі Посполитої (80 – 90-ті рр. XVII – поч. XVIII ст.) // Укр. іст. журнал. 1996. № 3.

Слісаренко О. М. Тінь Полтави. Монографія. Дніпро. 2016, 183 с

Смолій В. Іван Мазепа // Володарі гетьманської булави. Київ : Варта, 1995. С. 385-402.

Сокирко О. Участь найманого війська в «мазепинському» виступі на тлі подій Північної війни (осінь 1708 – літо 1709 рр.) // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII століття). Київ : Інститут історії України НАН України, 2002. Вип. 2. С. 281-291.

Станіславський В.В. Політичні відносини Запорозької Січі й Кримського ханства напередодні Полтавської битви // Укр. іст. журнал. 1998. № 1.

Степанков В. Проблема возз'єднання козацької України в контексті міжнародних відносин Центрально-Східної Європи (остання чверть XVII ст.) // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII століття). Київ, 2002. Вип. 2. С. 257-280.

Чухліб Т. В. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр. Київ : Інститут історії України НАНУ, 2003. 520 с

Тема 6 (2 год.): Перша українська політична еміграція. Боротьба за відродження незалежної Української держави в перші десятиліття XVIII ст.

План:

1. Мазепинці. Обставини формування та соціальний склад першої української політичної еміграції.
2. Вибори наступника гетьмана Івана Мазепи. Пилип Орлик – гетьман в еміграції.
3. «Пакти і Конституція законів і вольностей Війська Запорозького».
4. Похід на Правобережну Україну в 1711 р. Його результати.
5. Прутський мирний договір. «Українське питання» та його вирішення російською та турецькою дипломатією.
6. Запорозці після зруйнування Січі російськими військами у 1709 р. Олешківська Січ.

Методичні рекомендації до семінарського заняття:

Укладення українсько-шведського антимосковського союзу, а також поразка Івана Мазепи та шведського короля Карла XII в ході Полтавської битви призвели до того, що в 1708 – 1710 рр. в історії України виникли два гетьманські уряди, які претендували на право верховенства в Україні-Гетьманщині. По-перше, це промосковський уряд Івана Скоропадського, сформований московським керівництвом в 1708 р. відразу після «зради» І.Мазепи, на протигагу останньому. По-друге, український уряд в еміграції, який очолив Пилип Орлик і який репрезентував середовище «мазепинців» – української патріотично налаштованої політичної еліти, що ставила собі за завдання продовження справи гетьмана Івана Мазепи і як остаточну ціль – звільнення України з-під влади московського царя. З цього випливають два головних завдання, що виносяться на дане семінарське заняття. По-перше, перед студентами ставиться завдання розглянути процес подальшого розвитку української державної ідеї в післямазепинський період. При цьому, необхідно проаналізувати умови, в яких опинилися українські патріотичні сили після поразки Мазепи. Слід звернути увагу на роль запорожців на становлення опозиційних до Москви сил, а також на їх вплив на політичну програму новоствореного гетьманського уряду в еміграції, очолюваного Пилипом Орликом. Для цього необхідно докладно проаналізувати зміст Конституції Пилипа Орлика й дати їй оцінку. При цьому слід дати відповіді на наступні запитання: У чому полягали причини та суть відмінностей у статусі гетьманського уряду за Конституцією Пилипа Орлика від позицій попередніх українських гетьманів? На які зовнішньополітичні сили планував опертися гетьман в еміграції для досягнення поставленої мети? Чи були прихильники його ідей всередині України? У чому полягали причини невдачі справи уряду П.Орлика?

Важливим вбачається розгляд питань, які стосуються практичних спроб Пилипа Орлика відновити незалежну Українську державу. Зокрема, це походи 1711 р., а також спроби гетьмана добитися виконання російським керівництвом умов Прутського мирного договору, за яким Україна мала визнаватися незалежною державою.

Основні поняття:

Еміграція (лат. *emigratio* – виселення, переселення) – добровільне або вимушене переселення з батьківщини в іншу країну для тимчасового або постійного перебування (І.Мазепа і його прибічники стали першими українськими політичними емігрантами).

Конституція – основний закон держави, що визначає суспільний і державний лад, виборчу систему, принципи організації та діяльності державних органів, основні права та обов'язки громадян.

Персоналії:

Пилип Орлик (1672 – 1742) – український військовий, політичний і державний діяч. За гетьманування Івана Мазепи займав посаду генерального писаря й був найдовіренішою особою гетьмана. Після смерті Мазепи був обраний на посаду гетьмана Війська Запорозького. Був головою козацької держави у вигнанні (1710 – 1742). Один з упорядників першої у світі Конституції – Конституції Орлика – першого козацького суспільного договору.

Андрій Войнаровський (1680 – 1740) – племінник та спадкоємець гетьмана Івана Мазепи по материнській лінії, син шляхтича Яна Войнаровського. Виховувався при дворі Івана Мазепи. У 1708 р. разом із Мазепою та групою старшин перейшов на бік шведського короля Карла XII. Після поразки шведів у Полтавській битві 1709 року емігрував у Бендери (Молдова), а звідти до Німеччини. За наказом Петра I Войнаровського в 1716 році заарештував московський консул в Гамбурзі (Німеччина) і відправив до пetersбургу. Звідси його заслали у Якутськ, де він і помер у 1740 році.

Ключові дати для запам'ятання:

15 квітня 1710 р. – в Бендерах обрано гетьманом Пилипа Орлика. Прийнято угоду «Конституцію...»

1710 – 1713 рр. – московсько-турецька війна

весна 1711 р. – похід козаків П.Орлика в Україну. Облога Білої Церкви

22 липня 1711 р. – Прутський мирний договір між московією і Туреччиною

Література:

Апанович О. Гетьман України – емігрант Пилип Орлик / Апанович О. Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі. Київ : Либідь, 1993. С. 209-253.

Апанович О. Угода та Конституція Пилипа Орлика / Апанович О. Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі. Київ : Либідь, 1993. С. 277-286.

- Вовк О.Б.** Конституція Пилипа Орлика: оригінал та його історія // Архіви України. 2010. №3-4
- Горобець В.** Присмерк Гетьманщини: Україна в роки реформ Петра І. Київ : Інститут історії України НАН України, 1998. 326 с
- Гуржій О.І., Чухліб Т.В.** Гетьманська Україна. Київ : Альтернативи, 1999. 304 с.
- Кононенко В.** Політико-правові витоки "Договорів та постанов" 1710 р. // Україна в Центрально-Східній Європі. Київ : Інститут історії України НАНУ, 2013. С.297-322.
- Кресін О.В.** «Пакти й конституції законів і вольностей Запорозького Війська» 1710р. // Укр. іст. журнал. 2005. № 2. С.192-203.
- Кресін О.В.** Політико-правова спадщина української політичної еміграції першої половини XVIII століття. Київ, 2001.
- Кресіна І., Кресін О. Гетьман Пилип Орлик і його Конституція. Київ, 1993.
- Уляновський В.** Пилип Орлик // Володарі гетьманської булави. Київ : Варта, 1995. С. 419-498.
- Чухліб Т.** Ідеальна держава в Україні? Козацький проект 1710 року. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 104 с
- Шевчук В.О.** Козацька держава як ідея в системі суспільно-політичного мислення XVI-XVIII ст. Кн.1. Київ : Грамота, 2007. 720 с

Тема 7 (2 год.): Лівобережна Україна-Гетьманщина після Івана Мазепи (до сер. 20-х рр. XVIII ст.

План:

1. Обрання Івана Скоропадського гетьманом Лівобережної України. Решетилівські статті.
2. Політика Івана Скоропадського. Діяльність гетьманського уряду в умовах жорсткого контролю з боку царського уряду.
3. Наступ російського царату на автономні права Гетьманщини.
4. Створення та діяльність Першої Малоросійської колегії.
5. Боротьба козацької старшини за збереження Гетьманату після смерті Івана Скоропадського. Павло Полуботок.

Методичні рекомендації до семінарського заняття:

Завдання даного семінарського заняття полягає в тому, щоб розглянути й дати історичну оцінку діяльності гетьманського уряду Івана Скоропадського в умовах різкого посилення тиску Москви на всі сфери політичного та соціально-економічного життя України-Гетьманщини.

Студенти повинні з'ясувати умови, за яких відбулося обрання Скоропадського гетьманом. Чому саме кандидатура Івана Скоропадського була обрана Петром I на посаду гетьмана? Підписання нових «гетьманських статей» продемонструвало бажання царату встановити максимальний контроль над гетьманським урядом. Студенти мають проаналізувати зміст статей. У чому полягали обмеження українського суверенітету в порівнянні з часами Мазепи? У чому проявилася імперська політика Москви на даному етапі? Які важелі були задіяні для цілковитого підпорядкування України московській державі? На які сили всередині України спирався російський царат?

Розглядаючи основні напрямки політики гетьманського уряду Івана Скоропадського, студенти повинні визначити, чи здійснювало українське керівництво якісь заходи для обмеження впливу царату на українські справи?

Важливим питанням, на яке необхідно звернути особливу увагу є запровадження та діяльність Першої Малоросійської колегії. При цьому, необхідно порівняти настільки відрізнялися реальні завдання, які виконувала колегія з її декларативним призначенням.

Нарешті, ще однією особою, яка, безперечно, заслуговує на особливу увагу сучасників, є наказний гетьман Павло Полуботок. У чому полягала суть його конфлікту з керівництвом 1 Малоросійської колегії? Якими були вимоги старшинського угруповання, очолюваного Полуботком? Ліквідація Павла Полуботка стала симптоматичним проявом ще однієї характерної риси політики російського уряду стосовно підкорених народів. Фізичне знищення опозиційних лідерів стало одним з традиційних засобів проведення ідеї єдиної та неподільної.

Основні поняття:

Імперія – держава, що утворилася шляхом завоювань та включення до свого складу завойованих земель інших народів. Останні перебувають у підлеглому становищі і втрачають можливість самостійного розвитку. Імперії, як правило, проводять агресивну зовнішню політику.

Колонія – країна, яка втратила свою незалежність.

Малоросійський приказ – державна установа московської держави, створена в 1662 р., що відала питаннями взаємовідносин царського уряду з Гетьманщиною. Офіційно Малоросійський приказ підлягав Посольському приказу.

Малоросійська колегія – центральний орган московської колоніальної адміністрації в Лівобережній Україні у XVIII ст. Існували 1 Малоросійська колегія (1722 – 1727 рр.) та 2 Малоросійська колегія (1764 – 1787 рр.).

Резидент – приставлений при гетьмані царський представник для постійного контролю за діями гетьманського уряду. Вперше резидент був призначений при І.Скоропадському.

Персоналії:

Іван Скоропадський (1646 – 1722) – український військовий, політичний і державний діяч. Гетьман Війська Запорозького, керівник козацької держави на Лівобережній Україні (1708 – 1722). Генеральний бунчужний (1698 – 1699), генеральний осавул (1701 – 1706), стародубський полковник (1706 – 1708). Після переходу Мазепи на бік шведів, обраний гетьманом з волі московського царя Петра I. Безуспішно намагався протистояти московським планам ліквідації козацької автономії.

Павло Полуботок (1660 – 1724) – український військовий, політичний і державний діяч. Чернігівський полковник. Один з лідерів автономістської партії. Наказний гетьман, боровся за відновлення гетьманської влади у Гетьманщині у 1722 – 1724 рр. За наказом Петра I був ув'язнений у Петропавлівській фортеці, де і помер внаслідок тортур 29 грудня 1724 р.

Ключові дати для запам'ятання:

1708 – 1722 рр. – гетьманування Івана Скоропадського

1716 р. – на вимогу московського уряду 10 тис. укр. козаків вислано на будівництво каналу між Волгою і Доном

1720 р. – указ Петра I про заборону друку книг українською мовою

1 листопада 1721 р. – Петро I приймає титул імператора

19 лютого 1722 р. – указ про висилку 10 тис. козаків на будівництво Ладозького каналу і 10 тис. – Донського

12 квітня 1722 р. – указ про ліквідацію гетьманства і утворення Малоросійської колегії (діяла до 1727 р.)

1723 р. – депутація на чолі з П.Полуботком до царя. Ув'язнення Полуботка (помер в ув'язненні у 1724 р.)

Література:

Горобець В. М. Від союзу до інкорпорації: українсько-російські відносини другої половини XVII – першої чверті XVIII ст. Київ, 1995. 70 с.

Горобець В. Малоросійська колегія та фінансова реформа на Україні-Гетьманщині (1722-1727) // Середньовічна Україна. Київ, 1994. Вип. 1. С. 133-150.

Горобець В. Павло Полуботок. Київ : [б. в.], 2009. 64 с.

Горобець В. Присьмерк Гетьманщини: Україна в роки реформ Петра I. Київ : Інститут історії України НАН України, 1998. 326 с.

Гуржій О. Діяльність гетьмана І.Скоропадського в оцінці вітчизняних та зарубіжних істориків // Україна в Центрально-Східній Європі. Студії з історії XI – XVIII століть. Київ : Інститут історії України НАН України, 2000. Т. 1. С. 386-396.

Гуржій О. І. Політико-адміністративне й територіальне реформування Гетьманщини у XVIII ст.: причини, перебіг, наслідки. Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. 80 с

Гуржій О. Іван Скоропадський // Володарі гетьманської булави. Київ : Варта, 1995. С. 403-418.

Гуржій О. Політичний портрет гетьмана Івана Скоропадського // Національно-визвольна війна українського народу XVII століття: політика, ідеологія, військове мистецтво. Київ, 1998. С. 161-175.

Гуржій О.І., Чухліб Т.В. Гетьманська Україна. Київ : Альтернативи, 1999. 304 с.

Коваленко О. Павло Полуботок – політик і людина. – Чернігів, 1996.

Коваленко О. Павло Полуботок // Володарі гетьманської булави. Київ : Варта, 1995. С. 499-524.

Українська держава другої половини XVII-XVIII ст.: політика, суспільство, культура / Смолій В. (відп. ред.) та ін. Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. 671 с.

Тема 8 (2 год.): Україна-Гетьманщина в середині – другій половині XVIII ст.

План:

1. Відновлення гетьманства в Україні. Данило Апостол – останній козак.
2. «Рішительні пункти».
3. Реформи Д.Апостола.
4. Повернення запорожців та заснування Нової Січі.
5. Діяльність «Правління гетьманського уряду».
6. Відновлення гетьманату у 1750 р. Гетьман Кирило Розумовський, його діяльність.

Методичні рекомендації до семінарського заняття:

Дане семінарське заняття ставить своїм завданням розгляд останнього великого періоду існування Української козацької держави (Гетьманщини) у формі автономної частини російської імперії. Це був відрізок часу між двома жахливими наступами на національні права українського народу, що були пов'язані з діяльністю двох «великих» російських державотворців, фундаторів імперії – Петра I та Катерини II. У цей період, скориставшись калейдоскопічними змінами монархів на російському престолі, боротьбою різних петербурзьких політичних сил та палацових угруповань, українці спромоглися відродити та наповнити реальним змістом свою автономію. У цьому плані важливим стало гетьманування «останнього козака» Данила Апостола. Перед студентами ставиться завдання проаналізувати внутрішньо – та зовнішньополітичні заходи Д.Апостола. Яку головну мету він переслідував у стосунках з російським керівництвом? На що було спрямоване проведення генерального слідства про маєтки? Якими були наслідки цієї акції? Студенти повинні прослідкувати процес повернення запорожців на їх традиційні землі та визначити значення цієї події. У чому полягали характерні риси Нової Січі?

П'яте питання семінарського заняття передбачає розгляд періоду після смерті Данила Апостола, коли, скориставшись цим, царський уряд Анни Іоанівни, діяльність якого відрізнялася неприкритою реакційністю та українофобією, просто заборонив обрання нового гетьмана й призначив замість нього установу під назвою «Правління гетьманського уряду» у вигляді провідником російської імперської політики на українських землях.

Останнє питання стосується діяльності останнього українського гетьмана Кирила Розумовського. Які сторони його діяльності поєднують його з попередниками? Що нового з'явилося в політиці гетьманського уряду? Якими були стосунки гетьманського уряду з російською імперською владою за уряду Розумовського?

Основні поняття:

Нова Січ – остання із Запорізьких Січей, що існувала на українських землях у 1737 – 1775 рр. Відома також як Підпільненська, Покровська, Краснокутівська.

Українська лінія – система прикордонних укріплень, що існувала у 1730 – 1760-х рр. для оборони від кримських і ногайських татар. На її будівництві (1731 – 1740 рр.) щорічно працювали 20 тис. лівобережних козаків, 2 тис. слобідських козаків і 10 тис. посполитих.

Нова Сербія – адміністративно-територіальна одиниця в Україні, створена на поч. 50-х рр. XVIII ст. російським урядом з південно-західної частини Запоріжжя офіційно для оборони Південної України від нападів турків і татар, а фактично – для приборкання запорожців. Туди активно переселялися серби, волохи, болгари, хорвати.

Слов'яносербія – адміністративно-територіальна одиниця в Україні у 1750 – 60-х рр. Об'єднувала ряд поселень на берегах річок Лугані, Сіверського Донця, Бахмата (тер. сучасних Луганської та Донецької областей). Там були розміщені сербські військові переселенці, які мали нести військову службу і охороняти південний кордон Російської імперії.

«Команда у народної корогви» - спеціальна гетьманська охорона за Кирила Розумовського, одягнена в зелені гусарські мундири.

Гетьманська канцелярія – новостворена за Кирила Розумовського адміністративна установа, очолювана Тепловим, що відала всіма справами Гетьманщини.

Персоналії:

Данило Апостол (1654 – 1734) – український військовий, політичний і державний діяч. Гетьман Війська Запорозького, голова козацької держави на Лівобережній Україні (1727 – 1734). Двічі займав посаду миргородського полковника (1682 – 1686, 1693 – 1727). У 1708 р. супроводжував гетьмана Івана Мазепу до шведського табору, однак в останній момент перейшов на бік московського царя. У 1723 році був серед підписантів Коломацьких чолобитних до Петра I з проханням ліквідації Малоросійської колегії та відновлення козацьких прав і вольностей. У 1724 року арештований за наказом царя. Звільнений після смерті Петра I. 1 жовтня 1727 року обраний гетьманом. Провів адміністративну, судову і земельну реформи. Помер 1734 року у Великих Сорочинцях. Похований у збудованій ним Спасо-Преображенській церкві.

Кирило Розумовський (1728 – 1803) – український військовий, політичний і державний діяч. Останній гетьман Війська Запорозького, голова козацької держави у Лівобережній Україні (1750 – 1764). Граф російської імперії, генерал-фельдмаршал, президент російської Академії наук. К.Розумовський намагався перебудувати Гетьманщину на самостійну українську державу європейського типу. У 1764 р. Катерина II примусила К.Розумовського зректися гетьманства.

Ключові дати для запам'ятання:

30 червня 1727 рр. – на старшинській раді в Глухові гетьманом обрано Данила Апостола

1727 – 1734 рр. – роки гетьманування Д.Апостола

1729 – 1731 рр. – проведення в Гетьманщині ревізії земельних володінь – «генеральне слідство про маєтки»

1730 - 1740-ві рр. – здійснення кодифікації права в Гетьманщині, внаслідок якої було сформовано закони «Права, за якими судиться малоросійський народ»

січень 1734 р. – ліквідація гетьманства після смерті Д.Апостола. Утворення нової установи для управління справами Гетьманщини – «Правління гетьманського уряду»

березень 1734 р. – повернення запорожців на Дніпро та заснування Нової Січі

1735 – 1737 рр. – російсько-турецька війна за вихід до Азовського моря

1743 р. – підпорядкування Слобідської України військовій колегії та белгородському губернаторові

1750 – 1764 рр. – роки гетьманування Кирила Розумовського

1752 р. – утворення Нової Сербії

1753 р. – утворення в Слобідській Україні на території Бахмутської провінції Слов'яно-Сербії

20 грудня 1763 р. – запровадження кріпосного права в Україні

20 листопада 1764 р. – ліквідація гетьманського правління та утворення ІІ Малоросійської колегії

Література:

Будзиновський В. Наші гетьмани. Тернопіль : Ред.-вид. відділ упр. по пресі, 1990. 114 с.

Герасименко Н. Данило Апостол // Володарі гетьманської булави. Київ : Варта, 1995. С.525-534.

Горобець В. Розумовський Кирило // Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) [та ін.]. Київ : Парламентське видавництво, 2011. С. 642.

Гуржій О.І., Чухліб Т.В. Гетьманська Україна. Київ : Альтернативи, 1999. 304 с.

Кирило Григорович Розумовський : [життєпис] // Усі гетьмани України : легенди, міфи, біографії / О. П. Реєнт, І. А. Коляда. Харків : Фоліо, 2010. С. 355–373.

Машкін О. Останній зліт гетьманщини // Історія в школі. 2004. № 4.

Панашенко В. Кирило Розумовський // Володарі гетьманської булави. Київ : Варта, 1995. С. 535-554.

Пришляк В. «Коротка передишка часів Апостола»: Гетьманщина у 1727-1734 роках // Україна крізь віки: Збірник на пошану академіка НАН України

професора Валерія Смолія. Київ : Інститут історії України НАН України, 2010. С. 568-567.

Пришляк В. Козацький Гетьманат часів Данила Апостола: протиріччя між гетьманською та імперською системами влади // СОЦІУМ. Альманах соціальної історії. Вип. 9. Київ : Інститут історії України, 2010. С 159-173.

Путро О. І. Розумовський Кирило Григорович // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.] ; Інститут історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2012. Т. 9. С. 267.

Путро О.І. Гетьман Кирило Розумовський та його доба (з історії українського державотворення XVIII ст.) : монографія : (в 2 ч.). Київ : ДАКККіМ, 2008. Ч. 1. 2008. 239 с.

Путро О.І. Гетьман Кирило Розумовський та його доба (з історії українського державотворення XVIII ст.) : монографія : (в 2 ч.). Київ : ДАКККіМ, 2008. Ч. 2. 2008. 287 с.

Путро О.І. Гетьман України Кирило Розумовський (нові штрихи до соціально-політичного портрета) // Укр. іст. журнал. 2002. № 5.

Тема 9 (2 год.): Ліквідація Гетьманщини та рештків козацького устрою за Катерини II.

План:

1. Остаточна ліквідація гетьманату в Україні за правління Катерини II. Створення Другої Малоросійської колегії.
2. Діяльність П.Рум'янцева у Лівобережній Україні.
3. Зруйнування Запорозької Січі. Петро Калнишевський. Доля запорожців після ліквідації Січі.
4. Адміністративні та військові реформи Катерини II. Заселення Південної України. Жалувана грамота дворянству 1785 р.
5. Історичне значення української козацької держави – Гетьманщини. Історіографія проблеми.

Методичні рекомендації до семінарського заняття:

Ліквідація України-Гетьманщини як автономної частини Російської імперії відбулося за правління російської імператриці Катерини II. Українська автономія жодною мірою не вписувалася в систему максимально централізованої держави з єдиною жорсткою вертикаллю влади, яку прагнув створити імператорський уряд. Події середини – другої половини XVIII ст. логічно завершили процес наступу російського царизму на права та привілеї Української козацької держави, який розпочався з другої половини XVII ст.

Для розуміння цього трагічного для українського народу процесу студентам необхідно звернути увагу на те, які передумови склалися для ліквідації Гетьманщини на 60-ті рр. XVIII ст. У чому полягали причини різких дій царського уряду стосовно останнього українського гетьмана Кирила Розумовського? Які завдання поклалися на 2 Малоросійську колегію? Чому саме П.Румянцеву було доручено очолити цю установу?

Важливим питанням є остаточне зруйнування колиски українського козацтва – Запорозької Січі. При цьому, слід розглянути за яких обставин було здійснено цю акцію. Які були її причини? Чому лише на 1775 р. імперський російський уряд наважився на цей крок? Якою була подальша доля запорожців та їх останнього кошового отамана Петра Калнишевського? Які наслідки для України мала ліквідація Запорозької Січі?

У наступних питаннях студентам пропонується проаналізувати адміністративно-політичні та соціально-економічні заходи російського керівництва з метою остаточної уніфікації систем росії та України. Чому така імперська політика з боку росії не знайшла активного спротиву в середовищі українського населення, зокрема з боку національної еліти? Які наслідки для України мала імперська політика Катерини II?

Останнє питання семінарського заняття передбачає своєрідне узагальнення періоду української історії, пов'язаного з існуванням Української козацької держави – Лівобережної Гетьманщини. При цьому, студентам необхідно звернути увагу на історіографію даної проблеми (Хто з українських та зарубіжних істориків займався цими питаннями? Які проблеми викликали найбільшу дис-

кусію та отримали неоднозначну оцінку? Якою є позиція сучасних українських істориків, щодо дискусійних питань, пов'язаних з історією Гетьманщини?).

Основні поняття:

Централізація – зосередження влади в руках верховного уряду країни.

Новоросія – штучний термін, що виник у офіційних документах царської росії 1765 р. для означення території на півдні держави без чітких кордонів. Нині це землі України, Росії та Молдови.

Генерал-губернаторство – велика адміністративно-територіальна одиниця у російській імперії 1775 – 1917 рр., до якої входила одна або кілька губерній. Створювалися для боротьби з національно-визвольним рухом поневоєних народів. У генерал-губернаторствах фактично запроваджувався режим військової диктатури.

Губернія – вища адміністративно-територіальна одиниця російської імперії. Очолював губернатор, який здійснював адміністративне, судове та фінансове управління.

«Румянцевська ревізія» – генеральний опис на Лівобережній Україні, проведений II Малоросійською колегією

Дворянство – стан світських землевласників, які мали спадкові привілеї, разом з духовенством становили панівний клас у феодальному суспільстві.

Персоналії:

Петро Калнишевський (1690-1691 – 1803) – останній кошовий отаман Запорозької Січі. Обстоював права Запоріжжя. Намагався посилити свою владу і обмежував права старшин та козацької ради. Дбав про поширення хліборобства та торгівлі у запорозьких степах, тим самим перешкоджаючи планам росії щодо колонізації причорноморських степів та посилення російської присутності в Україні. Після зруйнування Січі військами генерал-поручника Петра Текелія був заарештований і на пропозицію Потьомкіна довічно засланий до Соловецького монастиря. Указом імператора росії Олександра I від 2 квітня 1801 року був помилуваний й отримав право на вільний вибір місця проживання. Через поважний вік (йому йшов 111 рік) та стан здоров'я залишився ченцем у монастирі, де й помер на 113 році життя 12 листопада (31 жовтня) 1803 р.

Петро Рум'янець-Задунайський (1725 – 1796), граф, російський державний діяч полководець, генерал-фельдмаршал. 1764 був призначений президентом Малоросійської колегії й генерал-губернатором Лівобережної України. За ініціативою Румянцева-Задунайського переведено реформи козацької служби, податкової системи (встановлення подушного податку), поштової справи, а також здійснено генеральну ревізію економічного стану населення Гетьманщини (Рум'янецьський перепис 1765 – 1769). За урядування Румян-

цева-Задунайського ліквідовано рештки української автономії (скасування Малоросійської Колегії й полкового устрою в 1781 – 1782, поділ Гетьманщини на три намісництва – Київське, Чернігівське й Новгород-Сіверське, поширення на Україну російської системи адміністрації й судівництва, ліквідація козацького війська й заміна його карабінерськими полками, поширення на Україну «Жалуваної грамоти» дворянству 1785 і городского «Уложенія» 1775, закріпачення українського селянства 1783 й секуляризація монастирських маєтків 1786).

Ключові дати для запам'ятання:

20 листопада 1764 – царський указ про ліквідацію гетьманства. Утворення ІІ Малоросійської колегії (функціонувала до 1786 р.)

1764 – утворення Новоросійської губернії (Нова Сербія, Новослобідський полк, Слов'яно-Сербія, частина земель Миргородського та Полтавського полків)

7 серпня 1765 – указ про ліквідацію полкового устрою Слобожанщини. Утворення Слобідсько-Української губернії

1765-1769 – «Румянцевська ревізія»

1768-1774 – російсько-турецька війна

24 лютого 1775 – утворення Азовської губернії

1775 – зруйнування Запорозької Січі

1775-1828 – роки існування Задунайської Січі

1780 – заснування Харківського намісництва

1781 – утворення Київського, Чернігівського та Новгород-Сіверського намісництв

1783 – утворення Катеринославського намісництва

13 травня 1783 – царський указ про закріпачення селян Лівобережної та Слобідської України

1783 – ліквідація козацьких полків та утворення регулярних полків російської армії

1 травня 1785 – видання «Грамоти на права вольності і переваги благородного російського дворянства»

Література:

Бачинська О. Політика Російської імперії щодо задунайського козацтва: стратегія, тактика, заходи // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII століття). Київ : Інститут історії України НАН України, 2004. Т. 4. С. 320-330.

Бачинська О. Перебування задунайських запорожців на службі в Османській імперії (кінець XVIII – 20-ті рр. XIX ст.) // Україна крізь віки: Збірник на пошану академіка НАН України професора Валерія Смолія. Київ : Інститут історії України НАН України, 2010. С. 674-688.

Гуржій О.І., Чухліб Т.В. Гетьманська Україна. Київ : Альтернативи, 1999. 304 с.

Когут З. Російський централізм і українська автономія. Ліквідація гетьманщини (1760 – 1830). Київ : Основи, 1996. 317 с..

Струкевич О. Україна-Гетьманщина та Російська імперія протягом 50-х – 80-х рр. XVIII століття (політико-адміністративний аспект проблеми). Київ : Ін-т історії України НАН України, 1996. 100 с.

Струкевич О. Припинення існування Української козацької держави у другій половині XVIII ст. (Хронологія та зміст процесу) // Український історичний збірник. Наукові праці аспірантів та молодих вчених. Київ, 1997. Вип. 1. С. 121-133.

Тема 10 (2 год.): Правобережна Україна в другій половині XVIII ст..

План:

1. Становище Правобережної України після поразки Національної революції. Причини розгортання національно-визвольної боротьби.
2. Гайдамацький рух.
3. Коліївщина. М. Залізняк. Опришківський рух.
4. Поділи Речі Посполитої та українські землі.
5. Зміни у політичному становищі правобережних і західноукраїнських земель.

Методичні рекомендації до семінарського заняття:

Після поразки Української національної революції 1648 – 1676 рр. на Правобережній Україні було ліквідовано українські державні інституції та козацький устрій. На всій території Правобережжя було відновлено владу польської шляхти. Цей процес супроводжувався відновленням дореволюційної моделі соціально-економічних відносин, яка ґрунтувалася на існуванні фільварково-панщинної системи та використанні праці феодально залежних селян-кріпаків. Це призвело до значного погіршення життя основної маси українського селянства. У кінцевому результаті таке становище стало основною причиною могутньої хвилі антипольських та антифеодальних повстань другої половини XVIII ст., яка відома як гайдамацький рух.

Для розуміння причин гайдамаччини необхідно розглянути весь комплекс міжнаціональних, соціальних та економічних відносин в Правобережній Україні другої половини XVIII ст. Студентам необхідно проаналізувати суперечності, які загострилися на цей період.

Наступні питання спрямовують студентів на дослідження ходу та результатів повстань, пов'язаних з гайдамацьким рухом. Особлива увага приділяється найпотужнішому та наймасовішому виступу селянства Правобережної України, який відомий як Коліївщина. При цьому, слід звернути увагу на постаті керівників повстання – Максима Залізняка та Івана Гонти. Студенти також мають проаналізувати роль керівництва росії у вказаних подіях.

Важливими подіями кінця XVIII ст., які були прямо пов'язані з територією Правобережної України були поділи Речі Посполитої. Для розуміння тогочасних процесів необхідно чітко знати обставини та умови названих політичних акцій, а також територіальних та політичних змін, що були викликані ними. Студенти мають визначити яким чином змінилося життя населення українських земель після поділів Речі Посполитої.

Основні поняття:

Правобережна Україна – історична назва частини України, яка після Андрусівського перемир'я між росією та Польщею відійшла до Польщі.

Поділля – землі в басейні Південного Бугу і лівобережного басейну Дніпра, які до XIV ст. називалися Пониззям. Нині – це територія Хмельницької та Вінницької областей.

Брацлавщина – східна частина Поділля з центром у м. Брацлав. Співпадає з межами Брацлавського воєводства. Нині Вінницька область.

Волинь – територія в басейні р. Прип'ять і верхів'їв Західного Бугу. Нині – Волинська область та північна частина Хмельницької області.

Гайдамаки (від тур. *hayda* – гнати, переслідувати) – учасники національно-визвольної боротьби українського народу проти польського гніту у XVIII ст. у Правобережній Україні (уперше згадуються в історичних документах у 1715-1717 рр.).

Холодний Яр – урочище в лісі неподалік Чигирини. У 1730-40 рр. це було одне з місць, де створювалися гайдамацькі загони. Саме тут відбулася організація Максимом Залізняка у 1767 р. загону повстанців.

Опришки (від лат. *oppressor* – знищувач, порушник) – учасники національно-визвольної боротьби в Галичині, на Буковині, Поділлі та Закарпатті проти польської, угорської та австрійської шляхти у XVI – першій половині XIX ст.

Персоналії:

Максим Залізняк (близько 1740 – 1768) – керівник гайдамацького повстання (1768 – 1769 рр.), відомого під назвою Коліївщина, козацький отаман, гетьман України. Залізняка разом з 73 гайдамаками, що вважалися царськими підданими, після придушення повстання було ув'язнено в Києво-Печерській фортеці. Наприкінці липня їх було засуджено на побиття батогами, таврування, виривання ніздрів і довічне заслання до копалин Нерчинську. 1 листопада 1768 року дорогою до Білгороду Залізняк здійснює втечу (разом з близько півсотнею ув'язнених, які роззброїли конвой), однак невдовзі був спійманий та відправлений на каторгу, де ймовірно помер.

Іван Гонта (1705 – 1768) – один з керівників Коліївщини. Гонта, який керував обороною Умані, приєднався до повстанців в червні 1768 р. після оточення міста козаками і селянами Максима Залізняка. В Умані повстанська Рада оголосила Гонту уманським полковником і князем. Після поразки повстання Гонта був засуджений особливим церковним трибуналом, що складався з трьох ченців і ксьондза. Після десятиденних тортур йому було винесено смертний вирок

Олекса Довбуш (1700 – 1745) – один з ватажків опришків в Карпатах. Особливо активно діяли опришки О. Довбуша в Коломийському повіті влітку і восени 1738 р. їх опорним центром стали околиці Яблунівського ключа. Головні удари Довбуш спрямовував на найбільш ненависних народів панів.

Ключові дати для запам'ятання:

1714 р. – перша відома в історичних джерелах згадка про гайдамаків.

1730 – 1745 рр. – діяльність Олекси Довбуша.

1734 р. – перше велике гайдамацьке повстання під керівництвом Верлана.

1750 р. – гайдамацьке повстання (О.Письменний, М.Сухий, П.Таран та ін.).

1768 р. – Коліївщина.

1772, 1793, 1795 рр. – поділи Речі Посполитої.

Література:

Гуржій О.І., Чухліб Т.В. Гетьманська Україна. Київ : Альтернативи, 1999. 304 с.

Смолій В.А. Коліївщина // Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка-Ком / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : В-во «Наукова думка», 2007.

Мірчук П.Ю. Коліївщина. Гайдамацьке повстання 1768 р. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 318 с.

Таїрова-Яковлева Т. Коліївщина. Великі ілюзії. Київ :..., 2019. 256 с.

Смолій В.А. Про деякі дискусійні питання історії Коліївщини // Укр. іст. журнал. 1993. № 10.

Цикра П.В. Гайдамацький рух на Правобережній Україні у 1740-1744 рр. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки. Кам'янець-Подільський, 2003. Т. 11. С. 104-110.

Тема 11 (4 год.): Кримське ханство в середині XVI – XVIII ст..

План:

1. Утворення Кримського ханства. Династія Гераїв. Особливості внутрішньої політики. Утвердження турецького протекторату над Кримом.
2. Зовнішня політика Криму в середині – другій половині XVI ст. Похід на Москву в 1571 р.
3. Протистояння, співпраця та взаємовпливи Криму та українського козацтва.
4. Роль Кримського ханства в ході Української революції XVII ст.
5. Політика Криму наприкінці XVII – на початку XVIII ст. Участь ханства в українській подіях.
6. Крим в подіях російсько-турецької війни 1735 – 1739 рр.
7. Анексія Криму Москвою. Наслідки для населення півострова.

Методичні рекомендації до семінарського заняття:

Перший пункт плану передбачає розгляд обставин утворення незалежного Кримського ханства в 1441 р. на чолі з Хаджі Гераєм, який поклав початок ханській династії Гераїв. Слід звернути увагу на внутрішній устрій та органи управління Кримського ханства. Насамкінець, питання передбачає розгляд обставин та наслідків отримання Кримом турецької протекції.

Другий пункт плану передбачає аналіз особливостей зовнішньої політики ханства в середині – другій половині XVI ст. Насамперед, стосунки з Річчю Посполитою та Москвою. Слід охарактеризувати причини, перебіг та результати походу на Москву в 1571 р.

Важливим аспектом історії Криму є взаємовідносини ханства з українським козацтвом: від протистояння до союзу. Власне останній став одним з важливих чинників Української революції XVII ст. У даному контексті слід проаналізувати роль Криму в подіях 1648–1676 рр., а також наприкінці XVII – на початку XVIII ст.

Останні пункти передбачають розгляд питань про роль Кримського ханства в подіях російсько-турецької війни 1735 – 1739 рр. та обставини й наслідки анексії Криму Москвою.

Основні поняття:

Кримське ханство, або **Кримський ханат** (самоназва — Кримський престол та Кипчацький степ) – станово-представницька історична кримськотатарська держава династії Гераїв. Існувала у 1441–1783 роках.

Ногайська орда (Мангитський юрт) – тюркське державне утворення, що виникло наприкінці XIV — на початку XV століття внаслідок розпаду Золотої Орди. Займала територію від Північного Прикаспію та Приуралля до Ками і від Волги до Іртиша.

Білгородська орда (Орда малих ногаїв, або Буджацька та Добруджська орда)— татарська орда (XV–XVIII), що перебувала у васальній залежності від Кримського ханства і Османської імперії. На чолі орди стояв мурза. Назву дістала від міста Білгорода (тепер – Білгород-Дністровський). Кочувала в південноукраїнських степах між гирлами Дністра і Дунаю.

Єдисанська орда, Очаківська орда — відгалуження Малої Ногайської орди, що займало південні степи між Дніпром (пониззям Дніпра), Південним Бугом і Дністром, від узбережжя Чорного моря (на північ) до річки Кодими, в деякі часи — до Саврані. Центром орди був Очаків, який з навколишньою місцевістю підпорядковувався безпосередньо Османській імперії. Решта території Єдисанської орди перебувала у васальній залежності від Кримського ханства. На чолі орди стояв каймакам або сераскер.

Джамбуйлуцька орда (Перекопська орда) – етнополітичне утворення татарських ногаїв на лівому березі Дніпра між Перекопом, Дніпром і річкою Бердою. Заснована в другій половині XVI століття. Походила із північно-кавказьких степів. Головним центром було місто-фортеця Перекоп, від якого орда іноді називалася Перекопською. На чолі стояв каймакам, рідше – сераскир. Джамбуйлуцька орда перебувала у васальній залежності від Кримського ханства.

Персоналії:

Ґераї – правляча династія кримських ханів. Своє походження династія виводила від Тоґа-Темюра (Тука-Тімур), молодшого сина Джучі, старшого сина Чингізхана. Власне ім'я Ґераї династія перейняла від імені монгольського племені кереїтів, яке в ході завоювань Чингізхана розселилося в Центральній Азії та Східній Європі.

Ґаджи I Ґераї, або **Хаджі I** (1397, Тракай – 1466, Бахчисарай) – кримськотатарський державний, політичний і військовий діяч. Засновник Кримського ханства, перший кримський хан (1427–1456, 1456–1466) з династії Ґераїв

Менґлі I, також **Менґлі Ґераї** (1445 – 1515) – кримськотатарський державний, політичний і військовий діяч. Кримський хан (1466, 1469–1475, 1478–1515) з династії Ґераїв. Син Хаджи I Ґерая, засновника Кримського ханства. 1478 року прийняв протекторат Османської імперії, під яким ханство перебувало до кінця XVIII століття

Іслям III Ґераї, іноді Аслан Ґераї (1604–1654) – кримськотатарський державний, політичний і військовий діяч. Кримський хан (1644–1654) з

династії Гераїв. Син Селямета I Герая. У 1648 році уклав воєнний союз з гетьманом України Богданом Хмельницьким, спрямований проти Речі Посполитої. Проте зацікавлений у тривалій війні і взаємному виснаженні України і Речі Посполитої, Іслям III неодноразово порушував союз.

Мехмед IV (1610–1674) – кримськотатарський державний, політичний і військовий діяч. Кримський хан (1641–1644, 1654–1666) з династії Гераїв. Допоміг військом гетьманові Івану Виговському під час російсько-української війни 1658–1659 років. У битві під Конотопом (1659 р.) 40 тисяч кримськотатарських вершників разом з 20 тисячами козаків, 4 тисячами польських найманців отримали рішучу перемогу над 100 тисячами московитів на чолі з Трубецьким.

Ключові дати для запам'ятання:

1441 р. – утворення внаслідок розколу Золотої Орди незалежного Кримського ханства.

1578 р. – Кримське ханство приймає протекторат Османської імперії.

1736 р. – знищення кримських міст Кезлева та Бахчисараю московським військом під командуванням Христофора Мініха й Петра Лассі. Міста були спалені, а мешканці перебиті.

1771 р. – окупація росією Криму

1774 р. – Кючук-Кайнарджійський мирний договір між росією та Туреччиною, згідно якого Кримський ханат було оголошено незалежним від Османської імперії. На престолі було затверджено проросійського правителя Шахіна Герая.

1783 р. – анексія Криму російською імперією.

2 лютого 1784 р. – наказ, згідно з яким створювалася Таврійська область, до складу якої увійшли Кримський півострів, Тамань і землі на північ від Перекопу аж до Катеринославського намісництва.

Література:

Брехуненко В. Дипломатія українського козацтва й Кримський ханат: невідомі сторінки укладення першого козацько-кримського договору 1624 р. // Україна дипломатична. Науковий щорічник. Вип. III. Київ, 2003. С. 356-378.

Галенко О. І. Про татарські набіги на українські землі // Український історичний журнал. 2003. №6.

Галенко О.І. Кримський ханат // Енциклопедія історії України: Т. 5: Кон - Кю / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : В-во «Наукова думка», 2008.

Крим від античності до сьогодення: Історичні студії / Відп. ред. В. Смолій. Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. 708 с.

Крим: шлях крізь віки. Історія у запитаннях і відповідях / Відп. ред. В.А. Смолій. Київ: Інститут історії України, 2014. 456 с

Крисаренко В. Історія Криму. Кримське ханство: навч. посіб. Київ : ЛТД «Твім інтер», 2000. 335 с.

Крисаченко В.С. Історія Криму. Кримське ханство : навч. посіб. Київ : Твім інтер, 2000. 333 с.

Лицарі Дикого Поля. Плугом і мушкетом: Український шлях до Чорного моря. Харків : КСД, 2016. 352 с.

Панашенко В.В. Кримське ханство у XV-XVIII ст. // Укр. іст. журнал. 1989. № 1.

Стороженко І. С. Воєнна доктрина Кримського ханства кінця XV – середини XVII ст. // Україна–Туреччина: минуле, сучасне та майбутнє: зб. наук. праць. Київ: Денеб, 2004. С. 95–103

Стороженко І. С. Кримське ханство кінця XV – середини XVII ст. як складова частина Великого Кордону України // Київська старовина. 2006. №5. С. 3–12.

ТЕМИ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ

Тема 1. (8 год.) Становлення українського козацтва в середині – другій половині XVI ст.

Студентам пропонується самостійно опрацювати тему, яка пов'язана зі становленням українського козацтва як окремого соціального стану. Цей процес був пов'язаний як з чисельним його зростанням, так і з різким збільшенням його ролі в житті українського суспільства. Студенти повинні дати характеристику козацтву як окремому стану. Ця характеристика має включати в себе відомості щодо причин, передумов та основних шляхів формування козацтва, основні періоди процесу формування козацького стану. Важливим аспектом усвідомлення даної проблеми має стати дослідження основних засад господарської діяльності козаків. Вони мають включити в себе розуміння таких основних понять як козацький хліб, ухорощування, зимівники, козацькі хутора. Важливо визначити особливості цілком нової системи господарювання, яка утвердилася на козацьких землях, яку сучасні історики (В.А.Смолій, В.С.Степанков та ін.) не без підстав порівнюють з буржуазним господарством фермерського типу (через поширення системи власності, яка нагадувала за своєю структурою приватну, а також через поширене використання вільнонайманої праці). Наступною складовою характеристики козацтва як окремого соціального стану має стати аналіз головних ідеологічних засад козацтва (відстоювання права на особисту свободу й волю, рівність, демократія). Разом з тим, необхідно визначити настільки вони суперечили усталеним ідеологічним основам суспільної організації Речі Посполитої. Останньою характеристикою козацтва має стати означення його як військового стану. Воно має включати в себе аналіз військової організації козацтва, характеристику своєрідної тактики ведення бойових дій.

Офіційне визнання козацтва як окремого соціального стану було пов'язане з оформленням козацького реєстру (1572, 1578 рр.). Щодо цієї проблеми студенти повинні звернути увагу, зокрема, на питання, що стосується причин, які штовхнули польське керівництво на створення реєстрового козацтва. У яких послугах козацтва був зацікавлений польський уряд? Крім цього, студенти мають проаналізувати розвиток стосунків між польським урядом і реєстровими козаками, а також між реєстровиками й основною масою козацтва, яка залишилася поза реєстром, а відтак – поза визнанням.

У ході підготовки даної теми студенти повинні звернути увагу на відомі військові акції, в яких активну участь брали козаки. Зокрема це стосується і молдавського походу козаків на чолі з Іваном Підковою.

Основні поняття:

Козацтво – збірна назва козаків в Україні і в порубіжних державах. 1) У XV – першій половині XVII ст. стан вільних хліборобів-воjákів, який проживав на українських землях у складі Польського королівства та Великого князівс-

тва Литовського. 2) Привілейований стан, що сформувався в роки Української національної революції XVII ст.

Козацьке право – сукупність звичаєвих норм (приписів), переважна більшість яких виникла в Запорізькій Січі.

Черкаси – назва українських козаків в офіційних актах Московської держави др. пол. XVI – XVII ст.

Городові козаки – частина українського козацтва, яка на відмінну від низового запорозького козацтва проживала не на Січі, а на волостях, або на городах. Як офіційна назва вживалася до козаків, вписаних до козацьких компутів (списків).

Реєстрові козаки – частина українського козацтва, зарахована урядом Речі Посполитої на військову службу і внесена до спеціального списку – реєстру (компуту).

Надвірні козаки – військові формування, що утримувалися польськими та українськими магнатами у XVI – XVIII ст.

Кварцяне військо – назва військових загонів, які вперше були створені в Речі Посполитій в 1562 р., утримувалися за рахунок т. зв. кварта – четвертої частини прибутків з королівських маєтків.

На розгляд студентів представлені наступні питання:

1. Причини та передумови формування українського козацтва.
2. Основні шляхи формування козацького стану.
3. Господарська діяльність козаків.
4. Козацька ідеологія.
5. Військова сторона діяльності українського козацтва.
6. Створення реєстрового козацтва. Значення.
7. Військові акції українського козацтва в другій половині XVI ст.

Основні дати для запам'ятання:

1492 р. – перша писемна згадка про українське козацтво.

1552 р. – будівництво першого укріпленого козацького поселення на о. Хортиця.

1572 р. – універсал короля Сигізмунда II Августа про формування першого козацького реєстру (300 чол.).

1577 р. – похід Івана Підкови в Молдавію.

1578 р. – страта Івана Підкови у Львові.

1578 р. – другий козацький реєстр (король Стефан Баторій)

Література:

Антонович В. Б. Коротка історія Козаччини. Київ : Україна, 2004. 304 с.

Бачинська О.А., Чухліб Т.В., Щербак В.О. Українське козацтво. Київ : Кристал Бук, 2015. 400 с.

- Брехуненко В.** Козаки на степовому кордоні Європи: Типологія козацьких спільнот XVI - першої половини XVII ст. Київ : ЗАТ «ВІПОЛ», 2011. 505 с.
- Голобуцький В.** Запорозьке козацтво. Київ : Вища школа, 1994. 537 с.
- Дашкевич Я.Р.** Козацтво на Великому кордоні // Укр. іст. журнал. 1990. № 12.
- Кашенко А.** Оповідання про славне військо запорізьке низове. Київ : Школа, 2011. 512 с.
- Лепявко С.** Формування світоглядних засад українського козацтва (поняття «козацького хліба» в останній третині XVI ст. // Україна в Центрально-Східній Європі. Студії з історії XI – XVIII століть. Київ : Інститут історії України НАН України, 2000. Т. 1. С. 143-158.
- Сас П.** Воєнний промисел запорозьких козаків (перша половина XVII ст.) // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII століття). Київ : Інститут історії України НАН України, 2007. Вип. 7. С. 167-196.
- Щербак В.О.** Українське козацтво. Формування соціального стану. Друга пол. XV – середина XVII ст. Київ : Вид. дім «KM Academia», 2001. 300 с.

Тема 2. (10 год.) Правобережна Україна після завершення Української національної революції (до кінця XVII ст.).

Вивчення даної теми має на меті ознайомлення студентів із основними напрямами суспільно-політичного розвитку правобережної України з середини 70-х – 90-х рр. XVII ст.

Після зречення гетьманства Петром Дорошенком завершується Українська національна революція 1548 – 1676 рр. Якщо на Лівобережній Україні козацька держава Україна-Гетьманщина у формі автономії Московської держави продовжувала існувати до 60-х рр. XVIII ст., то на Правобережжі розпочалося фактичне знищення українських державних інституцій, а також розгорілася гостра боротьба між сусідніми державами за володіння цими землями.

Відразу ініціатива була перехоплена турецьким урядом, який проголосив у 1677 р. створення Руського князівства під своєю протекцією. Його володарем було призначено Юрія Хмельницького, який став титулуватися як „князь сарматський Малої Росії-України і вождь Війська Запорізького” (1677 – 1681 рр.). Тут потрібно відзначити спробу Туреччини використати ім'я Хмельницького для утвердження своєї влади на Правобережній Україні. Слід звернути увагу на той факт, що хоча й Хмельниченко в черговий раз отримав булаву за допомогою Порти і фактично прибув до України в турецькому обозі, він намагався консолідувати навколо себе рештки правобережного козацтва, порозумітися з Запоріжжям, вимагав виведення польських військ з правобережних міст і чіткого визначення кордону Руського князівства з Польщею. Проте його спроби відновлення української державності виявилися невдалими. У 1681 р. Ю.Хмельницький був позбавлений влади. Студентам слід звернути увагу на причини які визначили такий результат. Чи були зацікавлені Польща, Москва чи навіть Стамбул у відновленні Української держави?

Наступна спроба Туреччини підпорядкувати своїй владі землі Правобережжя, зокрема Брацлавщину і Київщину, була пов'язана з іменем молдавського господаря Г.Дуки. Призначений ним наказний гетьман Я.Драгинич намагався відродити правобережні козацькі полки. Проте, через протидію Московського уряду та лівобережного гетьмана І.Самойловича ці спроби зазнали краху.

У свою чергу Польща також зробила ставку на лояльну собі частинну правобережного козацтва. У цьому плані студентам слід звернути увагу на діяльність наказного гетьмана Остапа Гоголя (1674 – 1678 рр.). Слід звернути увагу на те, що керівництво Речі Посполитої з метою отримання підтримки з боку козацтва у своєму протистоянні з Туреччиною і Московською державою сприяло відновленню козацького землеволодіння (універсал короля Яна Собеського від 1684 р. та сеймова конституція 1685 р. затверджували козацькі вольності, свободи і привілеї, а також дозволяли козакам заселяти територію київського Полісся). Відродження козацького устрою було пов'язане з діяльністю наказного гетьмана Андрія Могили.

Скориставшись сприятливими умовами (боротьба між Туреччиною, Польщею та Росією та намагання кожної з них заручитися підтримкою козацт-

ва) патріотично налаштована правобережна козацька старшина ініціює процес відродження української державності, який набув найбільшого розмаху в 90-х рр. XVII ст. Цей рух очолюють С.Палій, З.Іскра, Самусь, Абазин.

Проте, на що варто звернути увагу, польська еліта, заграючи з козацтвом, не ставила собі за мету відродження Української козацької держави навіть у вигляді автономії в складі Речі Посполитої. Тому відразу після укладення Карловицького миру з Туреччиною (1699 р.) Варшавським пацифікаційним сеймом була прийнята ухвала про ліквідацію козащини у Брацлавському та Київському воєводствах.

Відповідно до цього на розгляд студентів представлені наступні питання:

1. Яким було становище Правобережної України після завершення Української національної революції 1648 – 1676 рр.?
2. Чому керівництво Османської імперії зробило ставку у своїй боротьбі за вплив на Правобережній Україні саме на Юрія Хмельницького?
3. Якими були основні напрямки політики Ю.Хмельницького в останній період його гетьманства?
4. Якою була діяльність наказного гетьмана Я.Драгинича?
5. Чому польське керівництво у 80 – 90-х рр. XVII ст. підтримувало процес відродження правобережного козацтва?
6. Якими були основні напрямки діяльності наказних гетьманів О.Гоголя, А.Могили?
7. Охарактеризуйте діяльність С.Палія по відродженню української державності на Правобережжі.

Основні поняття:

„Приповідні листи” – розпорядження, видані польським королем Яном Собеським у 1685 р., які давали право набирати козацькі полки на Правобережній Україні.

Паліївщина – назва національно-визвольного повстання на Правобережній Україні в 1702 – 1704 рр. під керівництвом полковника Семена Палія, яка зустрічається в історичній літературі; територія, звільнена С.Палієм від польської шляхти.

Основні дати для запам’ятання:

1677 – 1681 рр. – гетьманування Ю.Хмельницького на Правобережній Україні.

Червень 1677 р. – перший чигиринський похід.

Червень 1678 р. – другий чигиринський похід.

1674 – 1678 рр. – перебування О.Гоголя на посаді наказного гетьмана.

1685 р. – сеймова постанова про відновлення козащини на території Південної Київщини.

1699 р. – Карловицький мир між Польщею та Туреччиною.

Література:

- Герасименко Н.** Остап Гоголь – гетьман // Київська старовина. 1994. № 2.
- Крикун М.** Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України в XV-XVIII ст. Київ, 1993. 184 с.
- Смолій В., Степанков В.** Правобережна Україна у другій половині XVII—XVIII ст.: проблема державотворення. Київ, 1993. 71 с.
- Смолій В., Степанков В., Горобець В., Чухліб Т.** Дипломатія на «межі світу»: міжнародні відносини та зовнішня політика Української держави (XVII ст. – 1750-ті рр.). Посібник для університетів. Київ : Вид-во «AMENHOTEP» 2016. 320 с.
- Станіславський В.** Нові дані з історії політичної діяльності правобережного гетьмана Андрія Могили // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII століття). Київ : Інститут історії України НАНУ, 2002. Вип. 2. С. 366-378.
- Степанков В.** Боротьба України і Польщі проти експансії Османської імперії у 1672–1676 рр. // Україна і Польща в період феодалізму. Збірник наукових праць. Київ : Наукова думка, 1991.
- Чухліб Т. В.** Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр. Київ : Інститут історії України НАНУ, 2003. 520 с.
- Чухліб Т. В.** Гетьмани Правобережної України в історії Центрально-Східної Європи (1663-1713). Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2004. 285 с.
- Чухліб Т. В.** Український гетьманат: Проблеми міжнародного утвердження. Київ : Наш час, 2007. 160 с.
- Чухліб Т.** Гетьман С. Куницький у боротьбі Правобережної України та Речі Посполитої проти Османської імперії (1683-84 рр.) // Україна в Центрально-Східній Європі: Студії з історії XI–XVIII століть. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2000. Вип. 1. С. 314-332.
- Чухліб Т.** Гетьман Юрій Хмельницький та його наступники у турецьких планах завоювання Центрально-Східної Європи (1676-1699 рр.) // Січеславський альманах. 2005. № 1. С. 110-118.
- Чухліб Т.** Козаки і монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648–1721 рр. 3-тє вид., випр. і доповн. Київ : Видавництво імені Олени Теліги, 2009. 616 с.
- Чухліб Т.** Козаки та яничари. Україна у християнсько-мусульманських війнах 1500–1700 років. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. 456 с

Тема 3. (10 год.) Західноукраїнські землі в другій половині XVII – XVIII ст.

Вивчення даної теми має на меті ознайомлення студентів із суспільно-політичним, економічним та культурним життям західноукраїнських земель (Галичини, Закарпаття та Буковини) в другій половині XVII – XVIII ст.

Насамперед студенти мають проаналізувати соціально-економічний розвиток регіону. Зокрема, особливості розвитку сільського господарства (тут потрібно звернути увагу на категорії залежних селян, які переважали в Західній Україні), становище міст та міського населення, розвиток ремесла та торгівлі. Які причини призвели до економічного занепаду регіону? Яким було становище православного населення? У чому проявлявся процес колонізації українського населення?

Велике значення для усвідомлення особливостей суспільно-політичної ситуації в Західній Україні має аналіз міжконфесійних відносин в цьому регіоні. Зокрема, тут потрібно звернути увагу на особливості стосунків католицької, греко-католицької та православної церков. Чому після поразки Національної революції різко погіршали становище Української православної церкви? Яким було становище греко-католицької церкви? Які чинники сприяли посиленню її позицій наприкінці XVII – на початку XVIII ст.? Щодо останнього питання, то тут необхідно виділити роль таких визначних церковних діячів як митрополити Лев II Кишка та Анастасій Шептицький.

Наступне питання стосується становища Закарпаття, яке починаючи з кінця XVII ст. перебувало в складі Австрійської імперії Габсбургів. Студентам необхідно визначити особливості австрійського панування на українських землях. Чому в цей час активізується антифеодальний та національно-визвольний рух? Його піком стало повстання 1703 – 1711 рр., яке охопило все Закарпаття. Студентам слід звернути увагу на його хід та результати. Який характер носило повстання? Якою була роль угорського князя Ференца Ракоці II? У чому полягали причини поразки повстання?

Як і в Галичині, для розуміння особливостей суспільно-політичних процесів в Закарпатті особливу увагу слід звернути на характеристику релігійного життя в регіоні. У цьому плані слід виділити боротьбу керівництва української греко-католицької церкви проти намагання католиків викоренити східнослов'янський обряд в греко-католицькому богослужінні. У чому полягала роль єпископа Йосифа де Камеліса?

Насамкінець, завершення вивчення даної теми полягає у дослідженні особливостей суспільно-політичного, економічного та культурного розвитку Північної Буковини. А також увага студентів має бути приділена обставинам виникнення та суті „Королівства Галичини та Лодомерії”. У чому полягали особливості адміністративного управління цим утворенням? Якою була система місцевого самоврядування?

Основні поняття:

Галичина – обширна територія західноукраїнських та польських земель. Центр Східної Галичини – Львів.

Буковина – історична територія. Сьогодні південна Буковина – частинна Румунії, Північна Буковина – територія Чернівецької області України.

Закарпаття – сучасна Закарпатська область України. А також землі заселені русинами-українцями у теперішній Словаччині й Румунії.

Відповідно до цього на розгляд студентів представлені наступні питання:

1. Особливості соціально-економічного розвитку Галичини в другій половині XVII ст.
2. Міжконфесійна боротьба та становище української греко-католицької церкви в Галичині.
3. Становище Закарпаття під владою Габсбургів.
4. Причини, хід та наслідки антигабсбурзького повстання в Закарпатті 1703 – 1711 років. Князь Ференц Ракоці II.
5. Соціально-економічний розвиток Закарпаття в XVIII ст.
6. Становище греко-католицької церкви Закарпаття.
7. Суспільно-політичний та економічний розвиток Північної Буковини.
8. Утворення та суть „Королівства Галичини та Лодомерії”.

Основні дати для запам’ятання:

1690 – 1706 рр. – роки перебування Йосифа де Камеліса на посаді мукачівського греко-католицького єпископа.

1703 – 1711 рр. – антигабсбурзьке повстання в Закарпатті.

Травень 1711 р. – Самарський мир.

1772 р. – утворення „Королівства Галичини та Лодомерії”

1774 р. – Буковина відійшла під владу Австрії.

1787 р. – Північну Буковину включено до складу „Королівства Галичини та Лодомерії”.

Література:

Ісаєвич Д. Я. Королівство Галіції і Лодомерії // Енциклопедія історії України : у 10 т. Київ : Наукова думка, 2009. Т. 5 : Кон – Кю. С. 172.

Настасяк І. Організація управління Галичиною і Буковиною у складі Австрії (1772—1848). Київ : Атіка, 2006. 160 с.

Ракоці Ференц II // Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник. Випуск 6. Біографічна частина: Н–Я / Відп. ред. М. М. Варварцев. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2016. С. 141-147.

Пап С. Історія Закарпаття. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2001. 446 с.

Тема 4. (10 год.) Національно-культурний розвиток України в другій половині XVII – XVIII ст.

Українська національна революція XVII ст. стала надзвичайно багатогранним процесом, який охопив практично всі галузі суспільного, політичного, економічного та культурного життя України. Попри корінні зміни в політиці, економіці, відбулися суттєві зрушення і в культурному житті, які проявилися в розвитку освіти і науки, літератури тощо.

Дана тема, що винесена на самостійне опрацювання студентів, передбачає характеристику основних рис розвитку української культури в другій половині XVII ст. Зокрема, студентам необхідно звернути увагу на те, який вплив на культурне життя України мали події Української національної революції XVII ст. Важливо, в цьому плані, відзначити значення ліквідації на значній території України магнатсько-шляхетського феодального гніту й кріпосного права, а також звільнення українського народу від національно-релігійного гніту Польщі. Яким чином ці фактори сприяли піднесенню національної свідомості українців? Яким чином це проявилось в різних сферах економічного, політичного та культурного життя? Як це відобразилося в тогочасній українській літературі та мистецтві?

Особливістю культурних процесів в Україні другої половини XVII – XVIII ст. було те, що на Лівобережній Гетьманщині та на Правобережжі вони відбувалися в різних умовах. При цьому, не була порушена єдність національної культури. У той же час для з'ясування умов розвитку культури в різних частинах України необхідно прослідкувати зовнішні впливи на неї та їх наслідки. Зокрема, слід звернути увагу на процеси русифікації населення Лівобережної України в умовах її перебування в складі Російської імперії, а також подібні явища в Правобережній Україні.

Важливою складовою культурного розвитку України другої половини XVII – XVIII ст. була освіта. На її рівень мали вплив, по-перше, загальне культурне піднесення кінця XVI – першої половини XVII ст., а також події Національної революції середини XVII ст. У цей період в Україні сформувалася система освіти, яка включала в себе початкові школи. Що діяли при церквах та монастирях, а також канцеляріях місцевих адміністративних установ. Середню освіту надавали колегіуми. Зокрема, основним осередком суспільно-культурного життя був Києво-Могилянський колегіум. У 1701 р. його було перетворено в академію – навчальний заклад, що надавав вищу освіту. Студентам слід звернути увагу на роль Києво-Могилянської академії в національно-культурному розвитку України XVIII ст. Чи відповідала освіта, яку надавала академія рівню вищої європейської освіти? У чому полягали особливості вищої освіти в Україні? Хто з визначних діячів України викладав і здобував освіту в стінах академії?

З розвитком світи тісно пов'язане книгодрукування. Студентам слід з'ясувати особливості українського книгодрукування другої половини XVII – XVIII ст. У чому полягали основні відмінності з періодом кінця XVI – першої пол. XVII ст.

Розглядаючи розвиток науки в Україні в другій половині XVII – XVIII ст., студентам слід звернути увагу на творчість С.Яворського, Г.Кониського, Г.Сковороди, Г.Полетики та ін.

У другій половині XVII – XVIII ст. подальшого розвитку набула література, яка характеризувалася розмаїттям жанрів і тематики. У цей час з'являються твори І.Гізеля, Л.Барановича, С.Полоцького, С.Яворського, Ф.Прокоповича. Під час розгляду даного питання студентам слід звернути увагу на вплив гуманістичних ідей західноєвропейського відродження на українську літературу.

Говорячи про музичне життя в Україні, слід відзначити, що саме в другій половині XVII – XVIII ст. відбувається становлення професійної української музики. Найвідомішим композитором другої половини XVII ст. був М.Дилецький – видатний теоретик партерного співу, автор багатьох партерних творів. Особливістю української музичної культури було те, що вона ґрунтувалася на народних традиціях, які зберігалися в святах, обрядах, іграх.

В українському образотворчому мистецтві та архітектурі в другій половині XVII – XVIII ст. переважав стиль бароко, який ще називали „козацьке бароко”. Стиль, що був запозичений в Італії, в Україні набув своєрідних мистецьких рис та національного колориту.

Відповідно до цього на розгляд студентів представлені наступні питання:

1. Загальні особливості розвитку української культури в другій половині XVII – XVIII ст.
2. Освіта України в другій половині XVII – XVIII ст.
3. Роль і місце Києво-Могилянської академії у розвитку освіти, науки і культури України.
4. Книгодрукування в Україні другої половини XVII – XVIII ст..
5. Розвиток науки в Україні. Творчість Григорія Сковороди.
6. Характерні риси розвитку української літератури й усної народної творчості в другій половині XVII – XVIII ст.
7. Якими були особливості музичного життя в Україні в другій половині XVII – XVIII ст.?
8. Основні риси українського образотворчого мистецтва та архітектури другої половини XVII – XVIII ст.

Основні дати для запам'ятання.

1661 р. – відкриття Львівського університету.

1694 р. – Києво-Могилянський колегіум отримав царську грамоту на самоврядування.

1701 р. – Києво-Могилянський колегіум отримав статус академії.

1707 р. – в Лубнах відкрито першу в Україні аптеку.

1737 р. – відкрито Переяславський колегіум.

1720 р. – царський указ про заборону друку й діловодства українською мовою.

1722 – 1794 рр. – роки життя Григорія Сковороди.

1725 – 1784 рр. – роки життя Григорія Полетики.

Література:

Волошин М., Волошин Р. Становлення національної школи. – Дрогобич, 1993.

Історія Української культури. – К., 2002.

Кузь В., Руденко Ю., Губко О. Українська козацька педагогіка і духовність. – Умань, 1995.

Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т. Історія української школи та педагогіки. – К., 2003.

Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури. – К., 1993.

Огієнко І. Українська культура. – К., 1918.

Українська культура: історія і сучасність: Навч. посібник. – Львів, 1994.

Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича. – К., 1993.

Тема 5. (10 год.) Історіографія історії України другої половини XVII – XVIII ст.

Спроби наукового осмислення комплексу подій другої половини XVI - XVIII ст. започатковуються майже по їх слідах. Між тим, створюваний протягом не одного століття історіографічний образ української історії виявився далеко не адекватним своєму реальному прототипу. По суті, її вибудова у різний час суворо регламентувалася певною панівною загальною концепцією, яка практично не залишала для науковців можливостей відступу за чітко визначені межі оціночних координат. В історіографічній традиції сусідів України, здавалося, було зроблене все можливе, щоб звести цілий ряд неординарних і типологічно складних явищ в українській історії до тривіальних регіональних конфліктів, локалізованих східними кресами Речі Посполитої, представити українську історію у вигляді якогось провінційного відображення лподдій чи то польських, чи то російських. Відповідно українська історіографія, намагаючись все ж таки наблизитися до суті проблеми, постійно відчувала себе в «прокрустовому ложі» моральних зобов'язань перед суспільством і поза своєю волею впадала в іншу крайність – героїзацію національного історичного процесу.

Загалом, студенти повинні проаналізувати оцінки в українській та зарубіжній історіографії різних періодів, які стосувалися власне подій середини XVI – XVIII ст., визначити відмінності в трактуванні подій української історії вченими Польщі, Росії та українськими дослідниками, визначити природу цих відмінностей. Також слід окреслити окремі наукові школи в історіографії, назвати їх представників та їх основні праці, що стосуються досліджуваного періоду.

Особливо слід звернути увагу на наукову спадщину М.Костомарова, В.Антоновича, Д.Яворницького, М.Грушевського, В.Липинського. Серед істориків періоду існування Радянського Союзу студенти мають назвати В.Голобуцького, О.Апанович, К.Стецюк та ін.. При цьому слід проаналізувати їх основні праці.

В сучасній українській історіографії сформувалася ціла наукова школа, яка власне займається питаннями історії України періоду з середини XVI – до кінця XVIII ст. Серед них В.Смолій та В.Степанков, Т.Чухліб, В.Горобець, Ю.Мицик, В.Брехуненко та ін. Студенти мають назвати їх основні праці, що стосуються власне проблем вказаного історичного періоду, проаналізувати основні ідеї, які сьогодні й визначають напрями розвитку української історичної науки.

Окрім української історіографії в полі зору студентів мають перебувати основні досягнення представників російської та польської історичних наук. Які ідеї визначали напрями їх розвитку в різні періоди? Які дослідники і які

основні праці є визначальними для оцінки російської та польської історіографії?

Відповідно до цього на розгляд студентів представлені наступні питання:

1. Козацькі літописи як перші історичні праці та джерела з історії України XVII ст.
2. Українське козацтво в українській та зарубіжній історіографії.
3. „Історія Русів” – перший український історико-політичний трактат. Його роль в дослідженні історії України сер. XVII – XVIII ст.
4. Д.Бантиш-Каменський, М.Маркевич, їх роль в дослідженні історії України середини XVI – XVIII ст..
5. Роль М.Костомарова, В. Антоновича, Д.Яворницького в дослідженні історії України періоду XVI – XVII ст.
6. М.Грушевський та В.Липинський і їх внесок в дослідження історії України другої половини XVI – XVIII ст.
7. Радянська історіографія про події Української національної революції XVII ст.
8. Сучасна українська історіографія про події Української національної революції XVII ст. Основні дискусійні питання.
9. Події середини XVI – XVIII ст.. в оцінці істориків української діаспори.
10. Події української історії середини XVI – XVIII ст.. в російській історіографії.
11. Події української історії середини XVI – XVIII ст.. в польській історіографії.

Основні дати для запам’ятання.

Кінець XVIII ст. – поява історико-політичного трактату невідомого автора «Історія Русів».

1822 р. – з’явилася робота Д.Бантиша-Каменського «История Малой России».

Друга половина XIX ст. – існування народницької школи в українській історіографії.

1866 - 1934 рр. – роки життя М.Грушевського.

1954 р. – святкування 300-річчя Переяславської ради. Поява сумнозвісних Тез ЦК КПРС.

1992 р. – поява нової концепції Національно-визвольної війни українського народу В.Смоля та В.Степанкова.

Література:

Смолий В.А. Революція XVII століття: нові підходи до вивчення в українській історіографії 90-х рр.. XX ст. // Наукові праці Кам’янець-Подільського державного педагогічного університету. – Т.7 (9). - Кам’янець-Подільський, 2001. – С.120-126.

Степанков В.С. Українська історіографія 90-х рр. XX ст. про сутність національної революції 1648-1676 рр., її типологію та хронологічні межі // Наукові

праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. – Т.7 (9). - Кам'янець-Подільський, 2001. – С.135-143.

Ржеутський В.В. Концепція української революції XVII ст. у працях І.Крипякевича // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. – Т.7 (9). - Кам'янець-Подільський, 2001. – С.155-163.

ПОРІВНЯЛЬНА ТАБЛИЦЯ ОСНОВНИХ ПОДІЙ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ З СЕРЕДИНИ XVI ДО КІНЦЯ XVIII ст.

№ п/п	Історія України	Всесвітня історія
1.	1569 р. – Люблінська унія. Українські землі в складі шести воєводств (Руського, Подільського, Волинського, Брацлавського, Київського та Чернігівського) були включені до складу Польського королівства, яке стало складовою частиною Речі Посполитої.	1558-1583 р. – Лівонська війна. Московська держава намагалася, розгромивши Лівонський орден та його союзників просунути до Балтійського моря. 1566-1609 рр. – Нідерландська революція та утворення незалежної від Іспанії Голландії. 1562-1598 рр. – громадянські (релігійні) війни у Франції. Завершилися утвердженням на престолі династії Бурбонів. Королем став Генріх IV. 1558-1603 рр. – в Англії правила Єлизавета I. 1533-1584 рр. – правління Івана IV Грозного в Московській державі 1564-1577 рр. – опричнина в Московській державі, яка завершила становлення самодержавства..
2.	1596 р. – Берестейська церковна унія. Утворення Української греко-католицької церкви.	1594-1610 рр. – правління Генріха IV у Франції. 1598 р. – московським царем обрано Бориса Годунова. 1598-1613 рр. – Смутні часи в Московській державі.
3.	1616-1622 рр. – гетьманування Петра Конашевича-Сагайдачного. Українське козацтво стає виразником інтересів українського народу. Це проявилось у захисті інтересів Української православної церкви.	1618-1648 рр. – Тридцятилітня війна. 1610-1643 рр. – правління у Франції Людовіка XIII, становлення абсолютизму. 1620-1621 рр. – Польсько-турецька (Хотинська) війна
4.	1625-1638 рр. – низка козацько-селянських повстань проти польсько-шляхетського панування.	1624-1642 рр. – діяльність кардинала Ришельє на посаді першого міністра Франції.
5.	1648-1676 рр. – Українська національна революція. Утворення Української козацької держави. Її засновником виступив Великий український гетьман Богдан Хмельницький (1648-1657 рр.).	1648 р. – завершення Тридцятилітньої війни. Послаблення Габсбурзької імперії, посилення впливу Франції, поглиблення роздробленості Німеччини у результаті Вестфальського миру. 1643-1715 р. – правління Людовіка XIV у Франції. Розквіт абсолютної монархії. 1640-1688 рр. – Буржуазна революція в Англії. Завершилася становленням конституційної монархії.
6.	1663-1687 рр. – становлення Лівобережної Гетьманщини у формі автономної складової Московської держави.	1667-1671 рр. – повстання під проводом Степана Разіна (Московська держава)

	<p>1667 р. – Андрусівським договір між Московською державою та Річчю Посполитою. Україну поділено по Дніпру між цими державами.</p> <p>1686 р. – Вічний мир між Московською державою та Річчю Посполитою. Юридично закріплено рішення Андрусівського договору.</p>	
7.	<p>1687-1709 рр. – гетьманування Івана Мазепи. Спроба відновлення незалежності України-Гетьманщини за допомогою союзу з Швецією.</p>	<p>1689-1725 рр. – правління Петра I в Росії.</p> <p>1700-1721 рр. – Північна війна. Росія вступила у війну проти Швеції за вихід до Балтійського моря.</p>
8.	<p>1709-1764 рр. – інтенсивний наступ російського царизму на українську автономію в період правління Петра I та Катерини II.</p> <p>1775 р – зруйнування Запорозької Січі.</p>	<p>1725-1741 рр. – епоха дворцєвих переворотів в Росії.</p> <p>1741-1761 рр. – правління Єлизавети Петрівни в Росії.</p> <p>1756-1763 рр. – Семилітня війна.</p> <p>1762-1796 рр. – правління Катерини II в Росії.</p> <p>1775-1783 рр. – війна за незалежність США</p> <p>1789-1799 рр. – Велика французька революція.</p>

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА РЕВОЛЮЦІЯ СЕРЕДИНИ XVII ст. (ОСНОВНІ ПЕРІОДИ ТА ПОДІЇ)*

N п/п	Хронологічні межі періоду	Зміст	Головні військово-політичні події
1	лютий 1648 р. - червень 1652 р.	Період найбільшого розмаху національно-визвольної та соціальної боротьби. Відбувається становлення державних інституцій та оформлення національної державної ідеї. Формується політична еліта. Успішно завершується селянська війна.	<p>4 лютого 1648 р. - Б.Хмельницький за підтримки запорожців оволодів Січчю і був обраний гетьманом, що означало початок повстання.</p> <p>16 травня і 26 травня 1648 р. - перші битви військ Б.Хмельницького з поляками біля р. Жовті Води і під Корсунем, у результаті було розбито польське військо, що знаходилося в Україні, в полон потрапили гетьмани Потоцький і Калиновський.</p> <p>Червень 1648 р. - захоплення українським військом Києва і Київщини.</p> <p>Липень - серпень 1648 р. похід на Поділля (26 - 28 липня - перемога під Старокостянтиновом над 10 - 12 тис. військом І.Вишневецького, 10 серпня - взято м. Бар, з др. пол. серпня до поч. грудня - облога Кам'янець-Подільського), як наслідок - поширення національно-визвольної боротьби на землі Поділля.</p> <p>21 - 23 вересня 1648 р. - перемога над польськими військами під Пилявцями, що означало остаточне перехоплення воєнної ініціативи Б.Хмельницьким і створило сприятливі умови для визволення Західного регіону.</p> <p>Жовтень - грудень 1648 р. - Західний похід українського війська (8 - 26 жовтня - облога Львова, 6 - 21 листопада - облога Замостя). У цей період активно відбувається формування українських державних інституцій в Західному регіоні.</p> <p>Липень - серпень 1649 р. – Збаразько-Зборівська кампанія українських військ (10 липня - 6 серпня - облога Збаража, 15 - 17 серпня - битва з польськими військами, очолюваними королем Яном Казимиром під Зборовим і штурм міста). Укладення перемир'я між королем і ханом врятувало поляків від остаточного розгрому.</p> <p>18 серпня 1649 р. - Зборівське перемир'я - Польща погодилася на надання Україні автономії в межах трьох воєводств.</p> <p>Серпень 1649 - лютий 1651 рр. - період тимчасового перемир'я, під час якого сторони</p>

* Періодизація подається за Смолієм В.А. та Степанковим В.С.

			<p>готувалися до вирішальних битв. Український уряд активно здійснював формування держави, йшло активне покозачення селянства, відбувалася заміна старої фільварково-панщинної системи господарства козацьким господарством (фермерського типу).</p> <p>19 лютого 1651 р. - польська армія, порушивши умови перемир'я вторглася в межі Брацлавщини.</p> <p>28 червня - 10 липня 1651 р. - битва під Берестечком. Через зраду хана українські війська зазнали поразки.</p> <p>28 вересня 1651 р. - Білоцерківський договір. Обмеження території держави лише Київським воєводством і підпорядкування гетьмана владі коронного гетьмана зводило нанівець автономію України.</p> <p>1 - 2 червня 1652 р. - Батозька битва, яка завершилася повною поразкою польських військ гетьмана М.Каліновського. Загибло близько 8 тис. жовнірів. Наслідком перемоги стало масове антипольське повстання. Україна фактично виборола незалежність, було завершено формування органів влади.</p>
2	червень 1652 р. - серпень 1657 р.	<p>Погіршення економічного і геополітичного становища козацької України. Уряд здійснює активні пошуки союзників на міжнародній арені з метою розгрому Речі Посполитої. У політичному розвитку встановлюється монархічна форма правління у вигляді спадкового гетьманату.</p>	<p>Лютий - січень 1653 р. - новий наступ польських військ (знищено десятки міст і сіл Брацлавщини)</p> <p>Весна 1653 р. - формується антиукраїнська коаліція Речі Посполитої, Валахії, Трансільванії і Молдавії.</p> <p>Жовтень - грудень 1653 р. - Жванецька кампанія, під час якої відбувалася спроба Б.Хмельницького під Жванцем розгромити польську армію Яна Казимира, що вторглася в межі України. Проте чергова зрада хана (уклав угоду з Польщею і погодився на окупацію нею всієї України) не дала змоги Хмельницькому реалізувати свої плани. Україна опинилася перед загрозою повної ліквідації держави.</p> <p>18 січня 1654 р. - Переяславська рада. Ухвалені рішення про прийняття протекції московського царя.</p> <p>Березень 1654 р. - підписані Березневі статті - договір про військово-політичний союз між Росією й Україною.</p> <p>11 липня - грудень 1655 р. - похід українсько-російських військ на Галичину (29 вересня - поч. листопада - облога Львова, 14 - 15 листопада і 20 - 21 листопада бої з татарами під Заложцями і Озерною, 22 листопада - укладення з ханом договору про нейтралітет).</p>

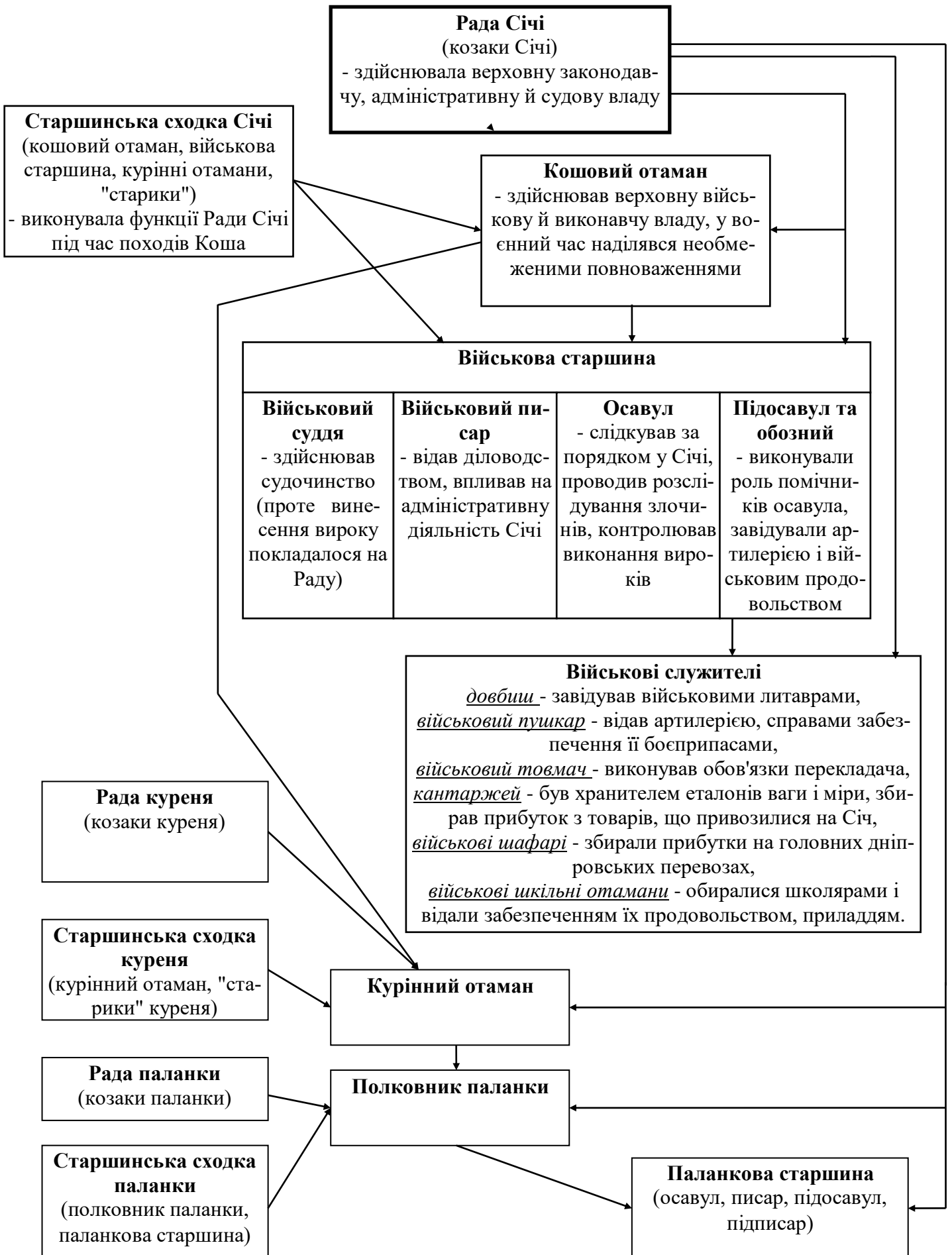
			Через незгодженість дій українських і російських військ і схильність російського керівництва до перемир'я з Польщею, похід бажаних результатів не дав. 6 серпня 1657 р. - смерть Б.Хмельницького.
3	вересень 1657 р - червень 1663 р	Різке загострення соціально-політичної боротьби, що вилилося в розгортання громадянської війни й призвело до розколу держави.	<p>Початок вересня 1657 р. - рішенням наради полковників генерального писаря Івана Виговського було призначено виконуючим обов'язки гетьмана до повноліття сина Б.Хмельницького Юрія.</p> <p>27 жовтня 1657 р. - на старшинській раді в Корсуні І.Виговського було обрано повновладним гетьманом, що означало усунення династії Хмельницьких від влади і ліквідацію попередньої форми правління.</p> <p>Кінець 1657 р. - виступ опозиції Івану Виговському, очолюваної полтавським полковником М.Пушкарем і кошовим Я.Барабашем.</p> <p>10 червня 1658 р. - розгром І.Виговським опозиції під Полтавою. Унаслідок каральної операції загинуло бл. 50 тис. осіб. Ці події ознаменували розгорання громадянської війни в Україні.</p> <p>16 вересня 1658 р. Гадяцька угода з Польщею, яка передбачала входження України до складу Речі Посполитою на правах Князівства Руського.</p> <p>8 - 9 липня 1659 р. - перемога українсько-польських військ під командуванням І.Виговського над російською армією А.Трубецького під Конотопом.</p> <p>24 вересня 1659 р. - опозиційні до Виговського сили, невдоволені укладенням Гадяцького договору з Польщею і намаганням гетьмана відновити шляхетське землеволодіння домагаються зречення Виговського і на раді біля Фастова обирають гетьманом Юрія Хмельницького.</p> <p>27 жовтня 1659 р. - ухвалення нового Переяславського договору між Росією й Україною, який суттєво обмежував повноваження гетьмана.</p> <p>Вересень - жовтень 1660 р. Чуднівська кампанія московських військ проти поляків зазнала краху (14 жовтня - 4 листопада - після тривалих боїв відбулася капітуляція полків Ю.Хмельницького під Слободищами, а військ воєводи В.Шереметьєва - під Чудновим).</p> <p>17 жовтня 1660 р. - Чуднівська (Слободищенська) угода між Ю.Хмельницьким і Польщею, яка повторювала умови Гадяцької уго-</p>

			<p>ди 1658 р., за виключенням положення про Руське князівство. Україна знову здійснила поворот в бік Польщі.</p> <p>1661 - 1662 рр. - спроби Ю.Хмельницького поширити свою владу на Лівобережжя, яке не визнало угоду з Польщею і залишилося у сфері впливу Москви. Ці події стали продовженням громадянської війни.</p> <p>11 - 12 січня 1663 р. - на козацькій раді в Чигирині гетьманом України було обрано П.Тетерю, який займав антимосковську позицію.</p> <p>27 - 28 червня 1663 р. - Ніжинська рада. За сприяння Москви гетьманом Лівобережжя обрано І.Брюховецького, що означало фактичний розкол козацької України на два гетьманства.</p>
4	липень 1663 р.- червень 1668 р.	Український уряд здійснює відчайдушні спроби відновити єдність держави. Відбувається загострення геополітичної ситуації навколо козацької України, головною її ознакою стає прагнення польського й російського урядів поділити Україну між собою	<p>Вересень 1663 р. - лютий 1664 р. - похід польсько-татарських військ під керівництвом короля Яна Казимира на Лівобережну Україну. Гетьман П.Тетеря також взяв участь в поході, сподіваючись таким чином відновити єдність козацької України. Опір населення Лівобережжя, викликаний свавільною поведінкою поляків і татар став головною причиною невдачі цієї військової кампанії.</p> <p>Лютий 1664 р. - червень 1665 р. - народне повстання на Правобережній Україні проти польсько-шляхетського панування і правління П.Тетері. Його наслідком стало усунення Тетері від влади. Найтрагічнішим результатом воєнних дій на Правобережжі стало спустошення цього регіону.</p> <p>Серпень 1665 р. - гетьманом України стає П.Дорошенко.</p> <p>Вересень 1665 р. - гетьман Лівобережної України І.Брюховецький підписує "Московські статті", у яких передбачалося введення московських воєвод у всі значні лівобережні міста, передачу російським чиновникам збір податків на території України, повне підпорядкування гетьмана московському керівництву.</p> <p>Січень 1667 р. - Андрусівський договір між Росією та Польщею, який передбачав поділ козацької України між цими двома державами.</p> <p>6 - 19 жовтня 1667 р. - облога військами П.Дорошенка та союзними татарами польського війська Я.Собеського у Підгайцях. Проте нерозважливі дії запорожців на чолі з І.Сірком, які напали на Крим, змусили татар</p>

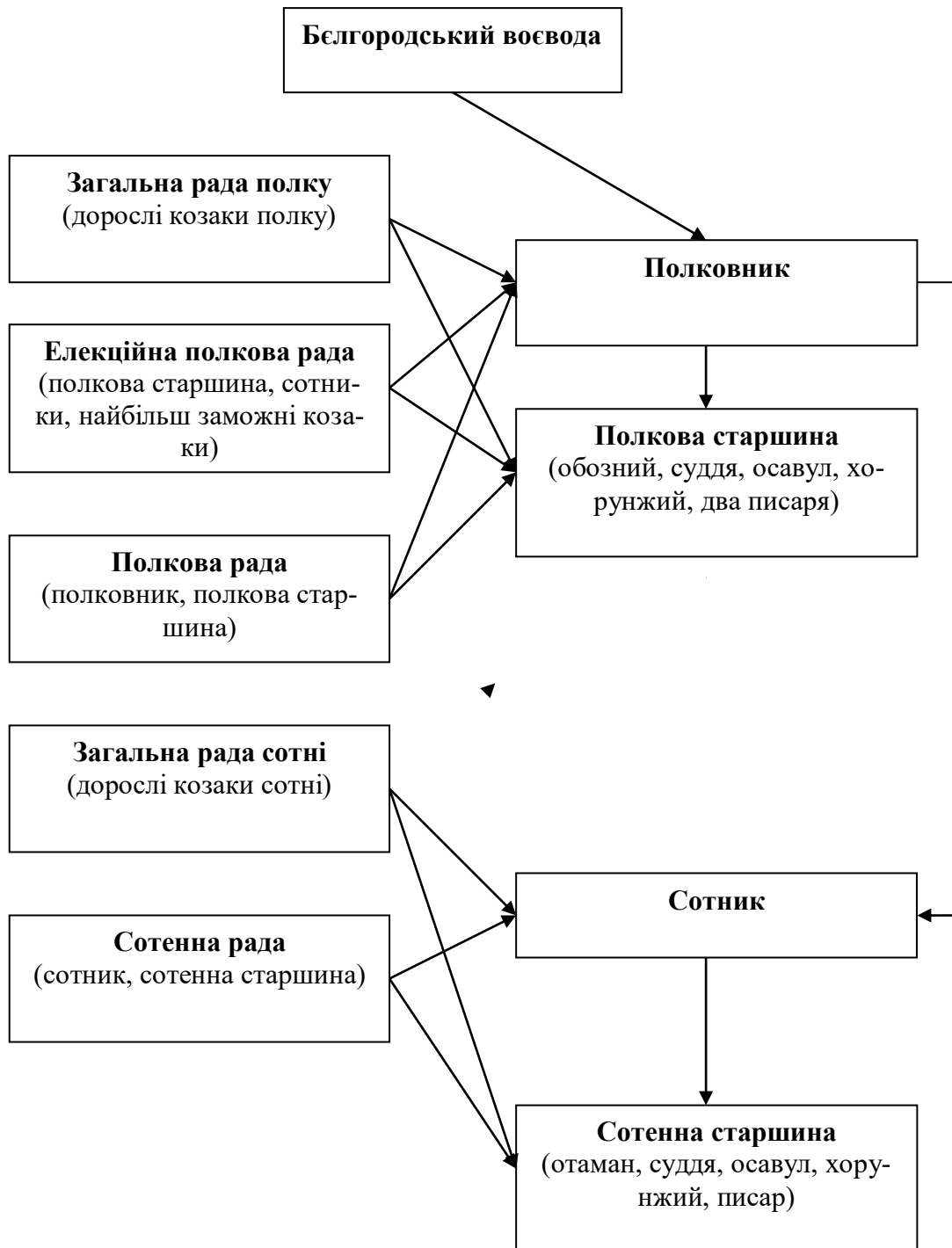
			<p>піти на замирення з поляками і П.Дорошенко втратив можливість, завдавши поразки полякам, визволити Західний регіон України.</p> <p>17 червня 1668 р. - усунувши від влади на Лівобережжі І.Брюховецького, П.Дорошенко був обраний гетьманом возз'єднаної козацької України.</p>
5	липень 1668 р. - вересень 1676 р.	Нове загострення політичної боротьби в державі, посилюється втручання іноземних держав у внутрішні справи козацької України, ліквідовано державні інституції на Правобережжі	<p>18 липня 1668 р. - отримавши звістку про вторгнення польських військ на Брацлавщину, П.Дорошенко покидає Лівобережну Україну і з військом направляється на Правобережжя. За відсутності гетьмана лівобережна старшина очолювана наказним гетьманом Д.Многогрішним переходить на бік Росії. Козацька Україна знову втрачає свою цілісність.</p> <p>Березень 1669 р. - Зважаючи на протидію об'єднанню України з боку Росії, Польщі та Криму, П.Дорошенко приймає турецьку пропозицію.</p> <p>Березень 1669 р. - у Глухові відбувається козацька рада, на якій гетьманом Лівобережної України було обрано Д.Многогрішного і підписано нові статті з Росією (Глухівські).</p> <p>Серпень 1671 р. - Наступ польської армії на Україну. Уже до кінця жовтня їй вдалося захопити майже всю Брацлавщину.</p> <p>Поч. червня 1672 р. - 100 -120 тис. турецька армія виконуючи зобов'язання надавати допомогу українському уряду виступила в похід проти поляків. Розпочалася польсько-турецька війна.</p> <p>28 серпня 1672 р. - взяття турками Кам'янця-Подільського</p> <p>18 жовтня 1672 р. - Бучацький мирний договір між Туреччиною і Польщею. За ним Польща визнавала незалежність Української держави (влада П.Дорошенка поширювалася на Правобережжя, окрім Подільського воєводства, яке відійшло до Туреччини і Західного регіону, який залишався у межах Польщі).</p> <p>Поч. 1674 р. - війська лівобережного гетьмана І.Самойловича та російського воєводи Г.Ромодановського вторглися на Правобережну Україну і до поч. березня оволоділи її основними містами. І.Самойловича було проголошено гетьманом обох сторін Дніпра.</p> <p>Середина липня 1674 р. - кримська орда, а слідом турецька армія під керівництвом султана Мегме-да IV вторглися на Правобережжя. Неспроможні організувати опір Самой-</p>

			<p>лович і Ромодановський відступили на Лівобережжя, залишивши правий берег напризволяще. Наслідком війни стало жахливе спустошення Правобережжя і винищення українського населення.</p> <p>Вересень 1676 р. - П.Дорошенко, втративши союзників і зневірившись у перспективності подальшої боротьби віддав гетьманські клейноди І.Самойловичу. Ця акція стала завершальним моментом Української Національної революції, свідченням її поразки.</p>
--	--	--	--

ОРГАНІЗАЦІЯ ВЛАДИ НА ЗАПОРОЖЖІ (ДРУГА ПОЛОВИНА XVII - XVIII СТ.)

ОРГАНІЗАЦІЯ КОЗАЦЬКОГО УСТРОЮ СЛОБОЖАНЩИНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА XVII – XVIII СТ.)

КОЗАЦЬКІ СІЧІ (XVI - XIX СТ.)

N п/п	Назва, роки існування	Місце перебування	Основні події, пов'язані з участю січового товариства
1	Перша Січ - Хортицький замок, заснована Д.Байдою-Вишневецьким (1556 - 1557 рр.)	о. Хортиця	- у 1556 р. козаки під керівництвом Д.Вишневецького разом з московським загоном здійснили походи на Очаків та Іслам-Кермен; - 1557 р. - замок зруйновано переважаючим турецько-татарським військом
2	Томаківська Січ (70-ті роки XVI ст. – 1593 р.)	о. Томаківка	- протягом 80-х рр. XVI ст. здійснюють напади на шляхетські маєтки; - у 1591 - 1593 рр. беруть участь у першому козацькому повстанні під керівництвом К. Косинського; - напр. 1593 р. Січ зруйнована 80-тис. татарською армією.
3	Базавлуцька Січ (1593 - 1638 рр.)	о. Базавлук	- 1594 р. запорожці на чолі з гетьманом Г.Лободою разом з військом С.Наливайка здійснили похід проти турок; - 1594 - 1596 рр. - брали участь у повстанні під керівництвом С.Наливайка; - майже щороку здійснювали морські походи до Очакова, Акермана, Килії, Ізмаїлу, Гезлева, Кафи та ін. турецьких замків; - у 1620 - 1621 рр. у складі 40-тисячного козацького війська під керівництвом П.Сагайдачного брали участь у Хотинській війні; - 1625 р. - похід запорожців на чолі з Марком Жмайлом на Волость, який закінчився укладенням Куруківської угоди з Польщею; - у 1630, 1635 рр. брали участь у виступах Т.Федоровича (Трясила) та Івана Сулими, а в 1637 - 1638 рр. - в козацько-селянському повстанні під керівництвом Павла Бута; - серпень 1638 р. Січ було зруйновано польськими військами М.Потоцького.
4	Микитинська Січ (1639 - 1652 рр.)	місцевість Микитинський Ріг	- у 1640 р. разом з донськими козаками брали участь в обороні Азова від турецьких військ; - 1644 р. 400 січовиків брали участь у поході коронного гетьмана С.Конецпольського на Крим; - напр. січня 1648 р. Січ переходить до рук прихильників Б.Хмельницького, останнього обирають гетьманом, що означувало початок Національно-визвольної війни; - у 1648 - 1652 рр. - січовики брали активну участь у всіх військових операціях гетьмана, Січ відіграла провідну роль на початковому етапі державотворення; - у лютому 1650 р. - частина запорожців під

			керівництвом Я.Худолія повстала проти Б.Хмельницького, але вже в березні - повстання було придушене; - у 1652 р. через відмову кримського хана Іслам-Гірея від союзу з Хмельницьким, що створило небезпеку для Січі, її було перенесено у гирло р. Чортомлик.
5	Чортомлицька Січ (1652 - 1709 рр.)	гирло р. Чортомлик	- за Б.Хмельницького Січ відіграла роль прикордонної фортеці, січовики брали участь у походах гетьмана, відзначились у битвах під Жванцем (1653 р.), Городком (1655 р.), під час облоги Львова (1655 р.), активно здійснювали походи проти Порти, Криму та ногайських орд; - напр. 1657 - 1658 рр. - запорожці на чолі з кошовим Я.Барабашем, разом з полтавським полковником М.Пушкарем зорганізували опозицію гетьману І.Виговському, що стало початком громадянської війни 1658 - 1663 рр.; - у червні 1663 р. підтримка січовиками І.Брюховецького призвела до обрання його лівобережним гетьманом, що зумовило розкол козацької України; - з 60-х рр. - по 1680 р. з невеликими перервами на посаду кошового отамана обирався І.Сірко (15 раз). З його іменем пов'язана участь січовиків в успішних походах проти військ Османської імперії, Кримського ханства та ногайських орд; - у 1687 і 1689 рр. запорожці брали участь в Кримських походах російсько-українських військ, в 1695 - 1698 рр. - в Азовсько-Дніпровській кампанії, а в 1700 - 1701 рр. загін запорожців брав участь у бойових діях проти шведів; - у березні 1709 р. тис. запорожців на чолі з кошовим К.Гордієнком підтримала І.Мазепу і приєдналася до шведського війська. В покарання за це (12 травня 1709 р.) Січ була зруйнована переважаючими російськими військами полковника П.Яковлева.
6	Кам'янська Січ (1709 - 1711, 1730 - 1734 рр.)	у пониззі Дніпра, на мисі між річками Козацьке Річище й Кам'янкою	- у 1710 р. запорожці на чолі з кошовим Я.Богушем уклали договір з гетьманом Пилипом Орликом (Бендерська Конституція); - восени 1710 р. Січ опинилася в епіцентрі подій російсько-турецької війни, частина запорожців на початку 1711 р. бере участь у поході хана Девлет-Гірея на Слобожанщину, а 6 тис. загін, очолюваний К.Гордієнком перебував у складі військ П.Орлика діяв на Правобережжі; - у 1711 р. через наступ російських військ запорожці змушені були перебратися в глиб кримської території.

			<ul style="list-style-type: none"> - у 1730 р. запорожці повернулися в район Кам'янки, виступаючи під протекторатом Криму; - у 1734 р. зважаючи на дозвіл Петербургу повернутися на свої землі, не бажаючи виконувати наказ Бахчисараю виступити в Польщу під керівництвом хана для війни проти Росії, запорожці покинули Кам'янську Січ.
7	Олешківська Січ (1711 - 1728 рр.)	в урочищі Олешки (сучасне м. Олешки, Херсонської обл.)	<ul style="list-style-type: none"> - 1711 -1712 рр. - змушені були брати участь у воєнних діях хана проти кабардинських черкесів, а також в діях орди проти Росії (липень 1713 р.); - у 1728 р. через нестерпні умови перебування, та безправність становища, козаки, в надії на можливість повернення на Запорожжя, покинули Олешки.
8	Нова Січ (1734 - 1775 рр.)	на р. Підпільній (в районі нинішнього с. Покровського, Нікопольського р-ну)	<ul style="list-style-type: none"> - відразу з 1734 р. запорожці опинилися в епіцентрі прикордонних сутичок Росії, Туреччини й Криму; - в ході російсько-турецької війни 1735 - 1739 рр. відзначилися при взятті Очакова (1737 р.), у Дністровому поході (1738 р.), поході на Крим і Хотин (1739 р.); - у 1768 - 1774 р. січовики (більше 13 тис. чол.) входили до складу діючої російської армії, зокрема у 1771 р. штурмували Перекоп, здійснювали рейд під Очаків, здобули Кафу; - по завершенню війни 4 червня 1775 р. російське військо, очолюване генералом П.Текелієм захопив Січ, а 3 серпня 1775 р. вийшов царський маніфест про ліквідацію Запорозької Січі. Останнього кошового отамана П.Кальнишевського було ув'язнено в Соловецькому монастирі, де він пробув до глибокої старості.
9	Задунайська Січ (1775 - 1828 рр.)	у 1775 р. - в межиріччі Південного Бугу і Дністра - пізніше в районі Очакова, 1777 р. - на р. Тилігул 1791-1794 рр. - в дельті Дунаю на о. святого Георгія у с. Катирлез, 1795-1803 р.- урочище Сеймени на правому боці Дунаю між Гірсовом і Браїлою, після 1803 р.	<ul style="list-style-type: none"> - у ході російсько-турецької війни 1787 - 1791 рр. виступали в союзі з турецькими військами проти російської армії і Чорноморського козацького війська, гребна флотилія задунайців брала участь у боях за Кінбурнську косу, у 1788 р. здійснили рейд на Поділля; - у 1799 р. брали участь у війні султана з воєначальником Пазван-огли, що підняв заколот; - після переговорів з російським командуванням 20 лютого 1807 р. було створене Усть-Дунайське Буджацьке військо під керівництвом кошового І.Підлісецького (1387 козаків, 25 % з них були задунайцями). Воно взяло участь у війні проти Туреччини. Проте невдовзі військо було ліквідоване і частина козаків влилася до Чорноморського війська, а інша - відійшла за Дунай; - з 1809 р. - задунайці брали участь у бойових

		знову у с. Катирлез	діях проти Росії, змушені були придушувати антитурецькі повстання в на Балканах; - травень 1828 р. задунайці перейшли на бік Росії і присягнули царю Миколі I.
--	--	---------------------	---

УГОДИ ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО З УРЯДАМИ СУСІДНІХ ДЕРЖАВ В XVII – XVIII ст.

Назва угоди, ким, де і коли укладена	Обставини за яких було укладено угоду	Зміст угоди
<p>Угода між козацькою старшиною і польською комісією, очолюваною білоцерківським староостою Янушем Острозьким (15 жовтня 1614 р.)</p>	<p>Вимоги турецького султана до польського короля „знищити запорожців”, погрози агресії з боку Туреччини. Для тиску на козаків на Правобережну Україну було введено кварцяне військо.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Обмежувалися козацькі права, реєстр визначався в 1 тис. чоловік; • Реєстрове козацтво зобов’язувалося нести сторожову службу і жити лише на Запорозжжі; • Старший над козаками мав призначитися від імені короля коронним гетьманом; • Щорічна платня визначалася в 10 тис. злотих; • В королівських та приватних маєностях козаки могли мешкати лише з дозволу їх володарів; • Трахтемировський монастир призначався виключно для облаштування шпиталю; • Заборонялося приймати на Січі свавільних людей і організовувати експедиції проти сусідніх держав
<p>Угода між козаками, очолюваними Петром Конашевичем-Сагайдачним й польськими комісарами в урочищі Суха Вільшанка (під Білою Церквою) (28 жовтня 1617 р.)</p>	<p>Ускладнення зовнішньополітичної ситуації, коли для походу на Москву королеви-чці Владиславу необхідна була військова сила. Станіслав Жолкевський отримав доручення короля створити реєстровий козацький полк.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Загалом, повторення пунктів угоди 1614 р. • Козаки, що не були внесені до реєстру і прибули на Запоріжжя за останні три роки, мали повернутися під владу шляхти; • Заборона походів на турецькі володіння; • Водночас, польська сторона пішла на деякі поступки визнавши право козаків обирати собі гетьмана
<p>Угода між старшиною, очолюваною гетьманом Петром Конашевичем-Сагайдачним і польськими комісарами на р. Роставиці (17 жовтня 1619 р.)</p>	<p>Масове покаяння мешканців Подніпрянщини, виникла небезпека нового козацького повстання</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Визначення козацького реєстру в 3 тис. чоловік, які мали право проживати лише в королівських землях; • погодилися виплатити платню в сумі 40 тис. злотих за рік; • Заборона походів на турецькі володіння, козацькі човни на Січі мали бути знищені.
<p>Куруківська угода між козаками, очолюваними гетьманом Михайлом Дорошенком і польськими комісарами (6 листопада 1625 р.)</p>	<p>Виступ козаків на чолі з гетьманом Марком Жмайлом, битва в урочищі Ведмежі Лози, поблизу м. Крилова 29 жовтня – 1 листопада 1625 р.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Козацький реєстр збільшено до 6 тис. чоловік(6 козацьких полків - Білоцерківський, Канівський, Корсунський, Черкаський, Чигиринський і Переяславський); • Щорічна платня встановлювалася в 60 тис. злотих;

		<ul style="list-style-type: none"> • 1 тис. реєстровців постійно мала знаходитися на Запоріжжі; • Нереєстрові козаки змушені повернутися до своїх панів; • Козакам заборонялося здійснювати морські походи на тур. володіння.
Переяславська угода між козаками та польськими урядовцями (8 червня 1630 р.)	Повстання під проводом Тараса Федоровича (Трясила), битва між повстанцями та шляхетським військом під Переяславом. Зацікавленість польської сторони у військовій підтримці з боку козаків через закінчення терміну дії Деулінського перемир'я з Москвою.	<ul style="list-style-type: none"> • Козацький реєстр збільшено до 8 тис. чоловік; • Усі покозачені селяни й міщани мали вернутися у підданство до своїх панів; • Заборонено морські походи на турецькі володіння.
Ухвала козацькою радою в урочищі Маслов Став пунктів „Ординації війська запорозького реєстрового” (4 грудня 1638 р.)	Поразка найпотужнішого козацького повстання під проводом Павла Бута (Павлюка), а потім Якова Остряниці та Дмитра Гуні, що тривало в 1637 – 1638 рр., припинення	<ul style="list-style-type: none"> • Скасовувалися всі раніше гарантовані права й привілеї козацтва, зокрема козацьке самоврядування, ліквідовано виборність гетьманів і полковників; • Замість гетьмана польським урядом призначався комісар, якому козаки мали передати клейноди та гармати; • Усі старшини до полковників мали походити виключно з шляхетського стану; • Сотники і отамани мали обиратися лише з числа козаків заслужених, вірних Речі Посполитій; • Резиденцією комісара було визначено Трахтемирівський монастир. При комісарі створювався особливий полк з підвищеною платнею для попередження будь-якого свавілля; • Козацький реєстр обмежувався до 6 тис. чоловік; • Усі, хто залишився поза реєстром переходили до стану посполитих. • Козаки мали право селитися лише в 3 старостах (Черкаському, Чигиринському, Корсунському);
Договір Б.Хмельницького з кримським ханом (лютий 1648 р.)	Початок національно-визвольної війни, необхідність отримати союзника в боротьбі проти Польщі	<ul style="list-style-type: none"> • Надання взаємної допомоги проти ворогів; • Заборонялося татарам завдавати шкоди українському населенню, зокрема брати ясир

<p>Перемир'я між Б.Хмельницьким та польською урядовою комісією очолюваною А.Кисілем, в Переяславі (20-26 лютого 1649 р.)</p>	<p>Антипольське повстання охопило територію Подільського та Волинського воєводств, Хмельницьким вироблено основні засади державної ідеї. У цей час гетьман вперше відправив посольство до Москви з клопотанням про прийняття Війська Запорозького під протекцію царя.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Визначено територію підвладну гетьману Війська Запорозького (до р. Горині та Прип'яті на Волині і до м. Кам'янець на Поділлі); • Через лінію розмежування не мали права переходити ні польсько-литовські. Ні українські війська; • До скликання нової комісії шляхті й магнатам заборонялося повертатися до маєтків, що розташовувалися на території козацької України.
<p>Договір Б.Хмельницького з турецьким султаном (лютий 1649 р.)</p>	<p>Османська імперія виказує зацікавленість в українських подіях, проявляє бажання взяти Військо запорозьке під протекторат.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Козакам дозволялося вільно плавати на Чорному морі й торгувати без мита в турецьких володіннях.
<p>Зборівський мирний договір між Б.Хмельницьким та польським королем Яном Казимиром (18 серпня 1649 р.)</p>	<p>Збаразько-зборівська кампанія, вимога кримсько-татарського керівництва про укладення миру з Польщею</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Козацька Україна отримала автономію в межах Київського, Чернігівського та Брацлавського воєводств; • Козацький реєстр обмежено до 40 тис. чоловік; • Шляхта отримала право повертатися до своїх маєтків; • Питання щодо ліквідації унії й повернення православної церкви її майна відкладалося до рішення сейму.
<p>Білоцерківський договір між Б.Хмельницьким і Польщею (28 вересня 1651 р.)</p>	<p>Поразка українського війська під Берестечком 18-30 червня 1651 р., поразка полків М.Небаби від литовських військ під Ріпками 26 червня 1651 р.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Територія козацької України визначалася лише в межах Київського воєводства; • Козацький реєстр обмежено до 20 тис. чоловік; • Козаки могли проживати лише в королівських маєтках Київського воєводства; • Усі, хто залишився поза реєстром мали повернутися до своїх панів; • Шляхті й урядникам дозволено повертатися до своїх маєтків; • Гетьман мав підлягати владі коронних гетьманів.
<p>Переяславсько-московський договір між урядом козацької України та Московською державою (березневі статті)</p>	<p>Ускладнення військово-політичної ситуації в Україні на кінець 1653 р., ненадійність кримського хана, невдала спроба укладення</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Встановлювався військово-політичний союз з ризами протекторату між козацькою Україною та Москвою; • Зберігались політично-правова система, соціальна структура, армія ко-

<p>(18 січня – 6 квітня 1654 р.)</p>	<p>ня союзу з Туреччиною</p>	<p>зацької України;</p> <ul style="list-style-type: none"> • Зберігалися всі права та привілеї станів, повна незалежність гетьманського уряду в проведенні внутрішньої політики; • Чисельність війська – 60 тис. осіб; • У Києві мав перебувати московський воєвода з кількатисячним загоном. Він не мав права втручатися у внутрішні справи України. • Гетьманський уряд мав погоджувати з Москвою свою політику щодо Туреччини та Криму.
<p>Угода Б.Хмельницького з трансільванським князем Дьєрдем II Ракоці (Переяслав, 18 жовтня 1656 р.)</p>	<p>Загострення стосунків з Москвою, яка розпочала в серпні 1656 р. сепаратні переговори з Польщею, пошук нового союзника для боротьби з Польщею</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Взаємне зобов'язання виступити проти Польщі; • Князь Трансільванії визнавав західноукраїнські землі складовою Української козацької держави.
<p>Українсько-шведський договір, укладений гетьманом І.Виговським (Корсунь, поч. жовтня 1657 р.)</p>	<p>Завершення тривалих українсько-шведських переговорів, пошук гетьманським урядом противаги московському впливові.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Утворення українсько-шведського військового союзу (У випадку війни з Московською державою Україна залишається нейтральною) • Шведський король визнає незалежність Війська Запорозького та зобов'язується надавати військову допомогу. • Україна визнається в її етнічних межах. • Передбачалося спільне обрання польського короля. • Польсько-шведський мир можливий лише за умови визнання незалежності України в її етнічних межах. • Гетьманський уряд може найняти в Швеції скільки потрібно офіцерів і вояків, а також майстрів і ремісників. • Вільний розвиток торгівлі між Україною та Швецією.
<p>Гадяцький договір І.Виговського з Польщею (16 вересня 1658 р.)</p>	<p>Намагання Москви урізати права та повноваження гетьманського уряду, підтримка з її боку анти гетьманської опозиції, активізація пропольських сил в уряді Виговського.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Україна входить на федеративних засадах до складу Речі Посполитої як Князівство Руське; • Територія Князівства визначається землями Київського, Чернігівського та Брацлавського воєводств; • Руське князівство очолював гетьман, який водночас був київським воєводою і першим сенатором; • Влада гетьмана була пожиттєва, а

		<p>після його смерті новий гетьман мав обиратися з чотирьох претендентів і затверджуватися польським королем;</p> <ul style="list-style-type: none"> • Встановлювалися органи влади за польським зразком, відновлювалися дореволюційні суд і судочинство, а також адміністративний устрій; • Сенаторські посади могли обіймати лише православні; • Українське військо становить 30 тис. козаків та 10 тис. найманців; • У соціально-економічній сфері відновлювалися феодальне землеволодіння, кріпацтво, всі селянські повинності. Лише козаки зберігали всі права та вольності; • Скасовується унія і православна церква зрівнюється в правах з католицькою; • Дозволялося відкриття двох академій, ряду середніх шкіл та друкарень
<p>Переяславська угода між Ю.Хмельницьким та московським урядом (27 жовтня 1659 р.)</p>	<p>Прихід до влади Ю.Хмельницького, зростання промосковських настроїв через несприйняття гадяцької угоди з Польщею</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Козацька Україна отримувала статус автономії в складі Московії; • Заборонено переобирати гетьмана без дозволу царя, новообраний гетьман мав бути затверджений в Москві, де отримував клейноди; • Гетьман не мав права призначати й звільняти полковників, карати смертю старшин, виступати в похід без царського дозволу, проводити самостійну зовнішню політику; • Козацький реєстр визначався в 60 тис., за ними зберігалися всі права та вольності; • Московські воєводи із залогами мали розташовуватися в Києві, Чернігові, Ніжині, Переяславі, Брацлаві, Умані; • Українські підрозділи мали бути виведені з Білорусі; • Київська митрополія мала бути підпорядкована Московському патріархату.
<p>Слободищенська угода між Ю.Хмельницьким та поляками (27 жовтня 1660 р.)</p>	<p>Розгром українсько-московського війська під Чудновим, оточення полків Ю.Хмельницького під Слободищами</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Підтвердження статей Гадяцької угоди, за виключенням пунктів про князівство Руське; • Гетьман мав порвати стосунки з Москвою та надати два полки Польщі для звільнення українських міст від московських залог;

		<ul style="list-style-type: none"> • Заборонялися напади на порубіжні кримські міста й села, водночас дозволявся вільний прохід татарських військ через територію України; • Польським підрозділам дозволялося розташовуватися на зимовий постій в українських містах і селах.
Батуринські статті між лівобережним гетьманом І.Брюховецьким та московським урядом (27 листопада 1663 р.)	Прихід до влади на лівобережжі Івана Брюховецького, його намагання заручитися підтримкою Москви, початок походу військ польського короля Яна Казимира та гетьмана П.Тетері на Лівобережжя.	<ul style="list-style-type: none"> • Підтверджувалися статті Переяславської угоди 1659 р.; • Передбачалося утримання московських залог коштом українського населення; • Впорядкування козацького реєстру й повернення московським поміщикам втікачів; • Українським купцям заборонялося ввозити й продавати в Росії горілку й тютюн, а також збіжжя в Правобережну Україну.
Московські статті між лівобережним гетьманом І.Брюховецьким та московським урядом (21 жовтня 1665 р.)	Посилення впливу Москви на Лівобережжі після утворення там окремого гетьманства, відкрито промосковська політика уряду Брюховецького	<ul style="list-style-type: none"> • Обмеження адміністративно-територіальної автономії лівобережного Гетьманату; • Обрання гетьмана могло відбуватися лише за присутності царського представника; • Царські воєводи мали бути розташовані в Києві, Чернігові, Ніжині, Переяславі, Острі, Каневі, Полтаві, Новгороді-Сіверському, Кременчуці, Батурині, Глухові, Сосниці, Стародубі, Прилуках, Лубнах, Гадячі, Кодаку, Запорожжі; • Усі податки і збори на території України йшли до царської скарбниці, їх надходження мали контролювати воєводи; • Усе некозацьке населення міст і сіл підпорядковувалося воєводам.
Глухівські статті між лівобережним гетьманом Д.Многогрішним та московським урядом (13 березня 1669 р.)	Обрання на раді в Новгороді-Сіверському лівобережним гетьманом Д.Многогрішного (1668 р.)	<ul style="list-style-type: none"> • Фактично відновлювався правовий статус України згідно Переяславських статей 1659 р. • Царські воєводи залишалися в Києві, Чернігові, Ніжині, Переяславі, Острі, вони не мали права втручатися у внутрішні справи Гетьманщини; • Збір податків до царської скарбниці залишався прерогативою українських органів влади; • Козацький реєстр встановлювався в 30 тис. чоловік; • Заборона проведення самостійної

		<p>зовнішньої політики;</p> <ul style="list-style-type: none"> • Заборона переходу селян в козацький стан.
Визнання козацькою радою в Корсуні угоди правобережного гетьмана П.Дорошенка з Туреччиною (20-22 березня 1669 р.)	Пошук гетьманом П.Дорошенком союзника задля продовження боротьби з Польщею та реалізації програми об'єднання України	<ul style="list-style-type: none"> • Прийняття козацькою Україною турецької протекції; • Турецька сторона обіцяла повернути захоплені татарами ясири; • Підтверджувалися козацькі права та вольності.
Угода М.Ханенка з польським урядом (Острог, вересень 1670 р.)	Намагання Речі Посполитої послабити П.Дорошенка, внести розкол в середовище козацтва, посилити пропольську партію	<ul style="list-style-type: none"> • Польща визнала Ханенка гетьманом Правобережної України; • Гарантія збереження „прав та вольностей” Війська Запорозького; • Амністія учасникам антипольської боротьби; • Повернення шляхти й урядовців до своїх маєтків; • Збереження прав православної церкви.
Конотопські статті між лівобережним гетьманом І.Самойловичем та московським урядом (27 червня 1672 р.)	Усунення від влади Д.Многогрішного та обрання гетьманом І.Самойловича	<ul style="list-style-type: none"> • Підтвердження дії Глухівських статей 1669 р.; • Заборонялися зносини з правобережним гетьманом П.Дорошенком та надання йому допомоги.
Коломацькі статті між лівобережним гетьманом І.Мазепою та московським урядом (р. Коломак, 4 серпня 1687 р.)	Усунення від влади І.Самойловича та обрання гетьманом І.Мазепи	<ul style="list-style-type: none"> • Посилювалася влада царя на українських землях, гетьман не мав права усувати старшину з посад без згоди царя, старшина не могла самочинно обирати гетьмана; • Царські воєводи залишалися в Києві, Чернігові, Ніжині, Переяславі, Острі; • Козацький реєстр встановлювався в 30 тис. чоловік; • Гарантувалося збереження прав та привілеїв козацтва; • Визнання Мазепою умов Вічного миру між Москвою та Польщею.
Договір між запорозьким писарем Петриком (Петром Іваненком) та кримським ханом (травень 1692 р.)	Зростання антимазепинських настроїв серед біднішого козацтва і січовиків, виникнення опозиції в середовищі старшини	<ul style="list-style-type: none"> • Оголошено про перехід Лівобережжя під владу Туреччини; • Хан визнав Петрика гетьманом; • Домовленість про спільну боротьбу проти Москви й Польщі;
Договір І.Мазепи з шведським королем Карлом XII та польським королем С.Лещинським (початок 1708 р.)	Плани російського царя Петра I ліквідувати українську автономію	<ul style="list-style-type: none"> • Договір з Швецією передбачав виключно військове співробітництво • Щодо угоди з польською стороною, то говорилося про перехід України під владу польського короля на правах Великого князівства Литовсько-

		<p>го;</p> <ul style="list-style-type: none"> • Мазепа одержував Полоцьке і Вітебське воєводства і титул князя.
<p>Решетилівські статті – договірні умови між І.Скоропадським та Петром І (табір в Решетилівці, 27 липня 1709 р.)</p>	<p>Поразка українсько-шведських військ під Полтавою, спроба І.Скоропадського добитися від Петра І підтвердження прав Гетьманщини, декларованих маніфестом від 1 листопада 1708 р.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Гетьманський уряд здійснював судову та адміністративну владу; • Московським урядовцям, крім президентів колегій, заборонялося втручатися у справи адміністративного управління; • Козацьке військо до кінця 1709 р. звільнялося від участі у військових походах; • Українська армія під час походів підпорядковувалася московському командуванню; • Козацькому війську відмовлено у поверненні артилерії; • При гетьмані запроваджувалася посада міністра-резидента, який мав спостерігати за його діяльністю; • Встановлювався контроль за збиранням податків, витратами на утримання гетьманської адміністрації, війська.
<p>„Решительные пункты”, надіслані гетьману Д.Апостолу російським урядом (1728 р.)</p>	<p>Намагання Д.Апостола відновити практику побудови українсько-російських відносин на договірній основі</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Гетьман не мав права вести дипломатичні переговори; • Генеральну старшину і полковників затверджував цар; • Для контролю за гетьманськими фінансами вводилися посади двох підскарбіїв (росіянин та українець); • Мито за товари, які ввозилися в Україну мало йти до царської скарбниці. • Право надання земельних володінь на території Гетьманщини переходило до компетенції царя.

МІЖДЕРЖАВНІ УГОДИ XVI – XVIII ст., ЩО СТОСУВАЛИСЯ УКРАЇНИ

Назва угоди, ким, де і коли укладена	Обставини за яких було укладено угоду	Зміст угоди
Люблінська унія між Польським королівством і Великим князівством Литовським (1569 р.)	Зацікавленість литовської та українсько-білоруської шляхти в об'єднанні з Польщею, погіршення становища Литви на зовнішньополітичній арені, викликане невдалою Лівонською війною.	<ul style="list-style-type: none"> • Утворення федеративної польсько-литовської держави – Речі Посполитої; • Приєднання до Корони Польської Підляшшя, Волині, Київщини та Брацлавщини.
Деулінське перемир'я між Річчю Посполитою й Москвою (11 грудня 1618 р.)	Похід польського королевича Владислава та запорозького гетьмана П.Конашевича-Сагайдачного на Москву.	<ul style="list-style-type: none"> • Між Москвою та Річчю Посполитою укладено перемир'я на 14,5 р. • До Речі Посполитої відійшла Чернігово-Сіверщина.
Мирний договір між Річчю Посполитою й Туреччиною (Хотин, 9 жовтня 1621 р.)	Завершення Хотинської війни 1620-1621 рр., поразка турків в Хотинській битві в серпні-вересні 1621 р.	<ul style="list-style-type: none"> • Припинення війни і встановлення кордону по р. Дністер; • Хотин переходив у володіння молдавського господаря; • Річ Посполита зобов'язувалася утримувати козаків від походів на татарські й турецькі володіння; • Туреччина мала утримувати своїх васалів від нападів на територію Речі Посполитої.
Полянський мирний договір між Річчю Посполитою й Москвою (24 червня 1634 р.)	Завершення московсько-польської війни 1632-1634 рр., що велася за Чернігово-Сіверську та Смоленську землі	<ul style="list-style-type: none"> • Підтверджувалися умови Деулінського перемир'я 1618 р. • До Речі Посполитої відійшли Смоленщина та Чернігово-Сіверщина • Утворено Чернігівське воєводство.
Кам'янецький мирний договір між кримським ханом та польським королем Яном Казимиром (15 грудня 1653 р.)	Двомісячна облога українсько-кримськими військами Жванця	<ul style="list-style-type: none"> • Припинення воєнних дій між Польщею й Кримом; • Домовленість про спільний кримсько-польський похід на Москву; • Повернення в Крим ханського війська з дозволом взяти ясир на українських землях; • Передбачалася окупація польськими військами козацької України та повернення шляхти до своїх маєтків; • Мала бути створена спеціальна комісія для нагляду за розташуванням на теренах України жовнірів, створення сприятливих умов для повернення

		шляхти й забезпечення виконання на їх користь повинностей з боку селян.
Договір між Річчю Посполитою й Кримським ханством (20 липня 1654 р.)	Укладення українсько-московського військово-політичного союзу у січні-березні 1654 р.	<ul style="list-style-type: none"> • Передбачалося ведення спільних воєнних дій проти козацької України та Москви.
Віленська угода між Річчю Посполитою й Москвою (3 листопада 1656 р.)	Завершення московсько-польської війни 1654-1656 рр., загострення стосунків між московським керівництвом та гетьманським урядом Б.Хмельницького	<ul style="list-style-type: none"> • Перемир'я між Польщею й Москвою; • Обговорювалося питання про встановлення державних кордонів між обома державами; • Передбачалося обрання московського царя на польський трон; • Спільні воєнні дії проти Швеції та її союзників; • Не було чітко визначено позиції сторін щодо Війська Запорозького.
Угода між Швецією й Трансільванією в Радноті (6 грудня 1656 р.)	Володарі Швеції і Трансільванії, зацікавленні в отриманні військової допомоги з боку України, водночас прагнули не допустити входження до її складу Волині, Західного Поділля, Галичини і Холмщини.	<ul style="list-style-type: none"> • Створення антипольського військового союзу; • Передбачався відхід під владу Трансільванії українських земель – Руського та Белзького воєводств.
Угода між Річчю Посполитою й Священною Римською імперією (27 травня 1657 р.)		<ul style="list-style-type: none"> • Імператор Священної Римської імперії зобов'язувався надати військову допомогу Польщі й виступити посередником у переговорах з Богданом Хмельницьким.
Андрусівське перемир'я між Річчю Посполитою та Москвою (9 лютого 1667 р.)	Завершення російсько-польської війни, яка відновилася в 1660 р. Неспроможність жодної з сторін цілковито опанувати козацьку Україну.	<ul style="list-style-type: none"> • Перемир'я на 13,5 років; • Лівобережна Україна залишалася в складі Московської держави, а правобережна, за винятком Києва – в складі Речі Посполитої; • Запорожжя перебувало під контролем і управлінням обох держав.
Бучацький мирний договір між Польщею й Туреччиною (28 жовтня 1672 р.)	Завершення війни Петра Дорошенка й Туреччини проти Польщі (1671-1672 рр.), взяття козацькотурецьким військом Кам'янця	<ul style="list-style-type: none"> • Поділля відійшло до Туреччини; • На Брацлавщині й Київщині зберігалася влада гетьмана Петра Дорошенка під турецьким протекторатом; • Польща сплачувала Туреччині контрибуцію та щорічну данину в сумі 22 тис. злотих.

<p>Журавненський мирний договір між Річчю Посполитою й Туреччиною (27 жовтня 1676 р.)</p>	<p>.Завершення польсько-турецької війни 1671-1676 рр.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Скасовувалася щорічна данина в сумі 22 тис. злотих, яку Польща сплачувала Туреччині згідно умов Бучацького договору; • Туреччина зберігала за собою Поділля й частинну Правобережної України; • Значна частина Пр. України (за винятком колишніх Білоцерківського та Паволоцького полків) визнавалася під владою П.Дорошенка.
<p>Бахчисарайський мирний договір між Московою, Туреччиною та Кримським ханством (23 січня 1681 р.)</p>	<p>Завершення війн 70-х рр. XVII ст. між Туреччиною та Кримом з одного боку та Московою з другого за володіння Правобережною Україною.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Перемир'я на 20 років; • Встановлення кордону по Дніпру. Туреччина отримувала Пн. Київщину, Брацлавщину і Поділля, Лівобережжя з Києвом відходило до Московської держави; • Досягнуто домовленість про нейтралітет та незаселення території між Бугом та Дністром строком на 20 р.; • Козаки отримували право на рибну ловлю, добування солі та вільне плавання по Дніпру до Чорного моря, а татари на кочування й полювання в степу по обидві сторони Дніпра.
<p>„Трактат про вічний мир” між Річчю Посполитою та Московською державою (Москва, 16 травня 1686 р.)</p>	<p>Подальше зближення Москви та Польщі, розуміння необхідності юридичного закріплення поділу України.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Юридично оформлено поділ України між Московою та Польщею (Правобережжя – за Польщею, Лівобережжя – за Московою); • Польща відмовлялася від претензій на Київ, за що отримувала 146 тис. карбованців; • Брацлавщина та Пн. Київщина ставали нейтральною, незаселеною територією • Поділля залишалося у складі Туреччини; • Москва і Польща домовилися про створення антитурецького союзу та зобов'язалися взяти участь у спільному поході на Крим.
<p>Карловицький мирний договір між Польщею й Туреччиною (26 січня 1699 р.)</p>	<p>Воєнні поразки Османської імперії, зокрема під Віднем у 1683 р., необхідність укладення мирного договору між державами „Священної ліги” (Австрія, Венеція, Москва та Польща) та Туреччиною</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Значна частина Поділля з Кам'янцем та Правобережна Україна відійшли до Польщі; • За Московою залишався Азов, здобутий під час Азовських походів 1695-1696 рр.

Перший поділ Польщі, угода між Росією та Австрією (5 серпня 1772 р.)	Глибока криза і занепад Речі Посполитої.	<ul style="list-style-type: none"> • До Росії приєднано Східну Білорусь, Австрія отримала Галичину;
Куючук-Кайнарджийський мирний договір між Туреччиною та Росією (21 липня 1774 р.)	Завершення російсько-турецької війни 1768-1774 рр., поразка Туреччини.	<ul style="list-style-type: none"> • До Росії відійшли землі між Дніпром і Південним Бугом, Азов, фортеці Кінбурн, Керч. • Туреччина визнала незалежність Кримського ханства; • Молдавія та Волощина отримували автономію і фактично потрапляли під протекторат Росії.
Ясський мирний договір між Туреччиною та Росією (8 січня 1792 р.)	Завершення російсько-турецької війни 1787-1791 рр.	<ul style="list-style-type: none"> • Підтверджено умови Куючук-Кайнарджийського мирного договору; • Підтверджено приєднання Криму та Кубані до Росії; • Туреччина відмовлялася від претензій на Грузію; • Росія повертала Туреччині Молдову і Волощину; • До складу Російської імперії відходили українські землі між Пд. Бугом та Дністром
Другий поділ Польщі, царський маніфест (6 квітня 1793 р.)	Глибока криза і занепад Речі Посполитої.	<ul style="list-style-type: none"> • До Росії приєднано Правобережну Україну та частину Західної Білорусі.
Третій поділ Польщі, угода між Росією, Австрією та Прусією (жовтень 1795 р.)	Глибока криза і занепад Речі Посполитої.	<ul style="list-style-type: none"> • Росія одержала Західну Волинь, західну Білорусію, Литву і Курляндію; • До Австрії відійшли землі Малої Польщі (міста Люблін і Краків); • До Прусії – Велика Польща з Варшавою.

**ПИТАННЯ ДЛЯ ЕКЗАМЕНУ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ СЕРЕДИНИ XVI –
XVIII ст. ДЛЯ СТУДЕНТІВ ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ
(за результатами 3-4 семестрів)**

1. Політичний та соціально-економічний розвиток українських земель у середині XVI ст. Основні стани українського суспільства на середину XVI ст. Їх місце в суспільно-політичному та економічному житті.
2. Становлення української шляхти. Її роль в суспільно-політичному житті України. Князь В.К.Острозький. Його місце в політичному та культурному житті українських земель.
3. Передумови та суть Люблінської унії. Її наслідки для українських земель.
4. Причини утворення й джерела формування українського козацтва. Господарська діяльність та військова організація козацтва. Утворення реєстрового козацтва.
5. Виникнення Запорозької Січі. Особливості політичної та військової організації Січі. Основні етапи в історії Запорозької Січі.
6. Повстання 1591-1593 рр. під проводом К.Косинського. Його значення.
7. Козацько-селянське повстання проти польсько-шляхетського панування під керівництвом С.Наливайка. Його наслідки.
8. Гетьман П.Конашевич-Сагайдачний, його політична, військова та просвітницька діяльність. Морські походи козаків. Участь українського козацтва у Хотинській війні 1620-1621 рр.
9. Польсько-козацький збройний конфлікт 1625 р. Куруківська угода.
10. Повстання під проводом Т.Федоровича (Трясила). Зміст Переяславської угоди 1630 р.
11. Національно-визвольне повстання 1637-1638 рр. під керівництвом П.Бута (Павлюка), Я.Остряниці та Д.Гуні. Ординація Війська запорозького 1638 р. Її наслідки для українського козацтва.
12. Становище православної церкви в другій половині XVI – на початку XVII ст. Православні братства.
13. Церковний собор в Бересті 1596 р., утворення Української греко-католицької церкви. Суть та головні учасники полеміки між греко-католицьким та православним духовенством після Берестейської унії.
14. Відновлення вищої православної ієрархії в Україні. Й.Борецький. Митрополит П.Могила. Його роль в історії України.
15. Умови і стан розвитку української культури в другій половині XVI – на початку XVII ст. Розвиток українського шкільництва в другій половині XVI – на початку XVII ст. Острозька академія. Братські школи. Києво-Могилянський колегіум.
16. Причини та передумови, рушійні сили та періодизація Української національної революції середини XVII ст. Богдан Хмельницький – визначний український військовий та державний діяч.
17. Початок Національної революції середини XVII ст. Перші битви на Жовтих Водах та під Корсунем. Перемога українських військ під Пилявця-

ми. Її значення. Західний похід українських військ Б.Хмельницького восени 1648 р. Його наслідки.

18. Збаразько-зборівська кампанія. Зборівський договір 1649 р.
19. Берестецька битва. Білоцерківський мирний договір 1651 р. Його наслідки. Батозька битва. Завершення селянської війни, її результати.
20. Зміст політики гетьмана Б.Хмельницького щодо Молдавії. Перший та другий молдавські походи. Їх наслідки.
21. Розвиток української державної ідеї Б.Хмельницьким. Утворення Української козацької держави – Гетьманату. Органи державної влади та адміністративно-територіальний устрій. Фінансова система. Судочинство.
22. Соціально-економічний устрій козацької України за правління Богдана Хмельницького. Українська армія. Сподвижники Великого гетьмана.
23. Місце козацької України в міжнародних відносинах тогочасної Європи. Зовнішня політика Українського гетьманату.
24. Українсько-московська міждержавна угода 1654 р., її причини, зміст та наслідки для України.
25. Перебіг воєнних дій проти Польщі в 1654-1657 рр. Українсько-російське протистояння за Білорусію в середині 50-х рр. XVII ст.
26. Віленське російсько-польське перемир'я 1656 р. Його наслідки для України. Українська держава в останні роки життя Богдана Хмельницького.
27. Гетьман Іван Виговський, його внутрішня і зовнішня політика. Громадянська війна в Україні в 1657-1658 рр. Її наслідки. Гадяцька угода 1658 р. Російсько-українська війна 1658-1659 рр.
28. Гетьманування Юрія Хмельницького 1659-1662 рр. Переяславська угода 1659 р. Слободищенський трактат 1660 р.
29. Гетьман Павло Тетеря та його діяльність. Похід польсько-татарських військ на лівобережну Україну в 1663-1664 рр. Участь в ньому полків правобережного гетьмана П.Тетері. Його результати.
30. Боротьба за владу на Лівобережній Україні. Ніжинська „чорна” рада 1663 р., її наслідки для Української держави.
31. Гетьманування Івана Брюховецького на Лівобережній Україні. Антимосковське повстання на Лівобережній Україні в 1668 р. його наслідки.
32. Боротьба гетьмана П.Дорошенка за відновлення єдності Української держави. Підгаєцька кампанія (осінь 1667 р.). Її результати. Андрусівське перемир'я 1667 р., його наслідки для України.
33. Причини укладення та суть військово-політичного союзу П.Дорошенка з Туреччиною. Польсько-турецька війна 1671-1672 рр. Бучацький договір 1672 р. Його наслідки для України.
34. Гетьман Дем'ян Многогрішний. Глухівські статті 1669 р.
35. Гетьманування Івана Самойловича. Конотопські статті 1672 р. Боротьба за Чигирин. Наслідки для Правобережної України.
36. Останнє гетьманування Юрія Хмельницького. Бахчисарайський мир. Його наслідки для України.

37. „Вічний мир” між Польщею та Московською державою. Його зміст та наслідки для України.
38. Запорозька Січ у другій половині XVII ст. Кошовий отаман Іван Сірко. Політика московського уряду щодо Запорожжя.
39. Українська колонізація Слобожанщини. Заснування слобідських міст. Адміністративний поділ та система управління
40. Адміністративно-територіальний устрій Лівобережної Гетьманщини. Органи влади. Соціальні стани Лівобережної Гетьманщини. Землеволодіння.
41. Становище української церкви наприкінці XVII – XVIII ст. Підпорядкування Київської митрополії Московському патріархатові.
42. Прихід до влади Івана Мазепи. Коломацькі статті 1687 р. особливості українсько-російських стосунків періоду гетьманування Івана Мазепи.
43. Зовнішня та внутрішня політика Івана Мазепи. Його кроки в соціально-економічній сфері. Причини та наслідки повстання Петра Іваненка (Петрика).
44. Відродження козацького устрою на Правобережній Україні. Семен Палій. Національно-визвольне повстання 1702-1704 рр.
45. Становище Гетьманщини в умовах Північної війни 1700-1721 рр.
46. Становлення українсько-шведського союзу. Угоди І.Мазепи з польським королем С.Лещинським.
47. Воєнно-політичні акції Росії проти українців після укладення українсько-шведського союзу 1708 р. Полтавська битва 1709 р., її наслідки для України.
48. Пилип Орлик – гетьман в еміграції. „Пакти і Конституція законів і вольностей Війська Запорозького”. Похід українських військ очолюваних П.Орликом на Правобережну Україну в 1711 р.
49. Правління гетьмана Івана Скоропадського в Україні-Гетьманщині. Наступ царату на автономні права Гетьманщини за правління російського царя Петра І.
50. Створення та діяльність Першої Малоросійської колегії. Боротьба козацької старшини за відновлення гетьманату. Павло Полуботок.
51. Відновлення гетьманства в Україні. Правління Данила Апостола (1727-1734 рр.). „Решительные пункты” 1728 р.
52. Діяльність „Правління гетьманського уряду”.
53. Відновлення гетьманату у 1750 р. Гетьман Кирило Розумовський, його діяльність.
54. Створення Другої Малоросійської колегії. Діяльність П.Рум’янцева на Лівобережній Україні.
55. Остаточна ліквідація гетьманату в Україні за правління Катерини II. Адміністративні та військові реформи Катерини II. Заселення Південної України.

56. Зруйнування Запорозької Січі. Петро Кальнишевський. Доля запорожців після ліквідації Січі. Запорожці на території Російської імперії. Задунайська Січ.
57. Соціально-економічний та національно-релігійний розвиток Правобережної України наприкінці XVII – XVIII ст. Причини розгортання національно-визвольної боротьби на Правобережній Україні у XVIII ст.
58. Гайдамацький рух. Його витoki та особливості. Повстання під проводом Верлана 1734 р. Гайдамацьке повстання 1750 р.
59. Коліївщина. М.Залізник. І.Гонта.
60. Поділи Речі Посполитої та українські землі. Зміни у політичному становищі правобережних і західноукраїнських земель.
61. Літопис Самійла Величка – джерело з історії України XVII ст.
62. Літопис Григорія Грабянки.
63. Літопис Самовидця.
64. Хроніка Феодосія Софоновича.
65. Українське козацтво в українській та зарубіжній історіографії.
66. Українське козацтво у свідченнях сучасників. Г.-Л. Де Боплан та його робота „Опис України”. Її значення як джерела з історії України.
67. Оцінка Люблінської унії в історіографії.
68. Переяславська рада в українській та зарубіжній історіографії.
69. Постать Богдана Хмельницького в історіографії.
70. Постать Івана Виговського в історіографії.
71. Оцінка Гадяцької угоди 1658 р. в історіографії.
72. Юрій Хмельницький в українській та зарубіжній історіографії.
73. Оцінка діяльності гетьмана Павла Тетері в українській та зарубіжній історіографії.
74. Петро Дорошенко в історіографії.
75. Постать Івана Мазепи в українській та зарубіжній історіографії.
76. Історія Лівобережної Гетьманщини в історіографії. Оцінка лівобережних гетьманів.
77. „Історія Русів” – перший український історико-політичний трактат. Його роль в дослідженні історії України сер. XVII – XVIII ст.
78. Д.Бантиш-Каменський, М.Маркевич, їх роль в дослідженні історії України середини XVI – XVIII ст..
79. Роль М.Костомарова в дослідженні історії України періоду Національної революції XVII ст.
80. В.Антонович, його роль в дослідженні історії України другої половини XVI – XVIII ст.
81. Роль Д.Яворницького у вивченні історії українського козацтва.
82. М.Грушевський, його внесок в дослідження історії України другої половини XVI – XVIII ст.
83. В.Липинський – засновник державницької школи в українській історіографії, його основні праці з історії України XVII ст.

84. Події української історії середини XVI – XVIII ст.. в російській історіографії XIX ст.
85. Події української історії середини XVI – XVIII ст.. в польській історіографії XVIII – XIX ст.
86. Радянська історіографія про події Української національної революції XVII ст.
87. Події української історії середини XVI – XVIII ст.. в сучасній російській історіографії.
88. Сучасна українська історіографія про події Української національної революції XVII ст. Основні дискусійні питання.
89. Події середини XVI – XVIII ст.. в оцінці істориків української діаспори.
90. Оцінка подій української історії середини XVI – XVIII ст.. в сучасній польській історіографії.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Верстюк В.Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодення. Хронологічний довідник / В.Ф.Верстюк, О.М.Дзюба, В.Ф.Репринцев. – К., 1995.
2. Горобець В. Політичний устрій українських земель другої половини XVII – XVIII століть: Гетьманщина, Запоріжжя, Слобожанщина, Правобережна Україна (спроба структурно-функціонального аналізу) / В.Горобець. – К., 2000.
3. Гуржій О.І. Гетьманська Україна / О.І.Гуржій, Т.В.Чухліб. – К., 1999.
4. Довідник з історії України (А – Я): Посібник для середньо освітніх навчальних закладів / За заг. ред. І.Підкови, Р.Шуста. – К., 2001.
5. Історія України / В.Ф.Верстюк, О.В.Гарань, О.І.Гуржій та ін. Під ред. В.А.Смолія. – К., 1997.
6. Історія України: Курс лекцій у двох книгах. – К., 1992.
7. Козацькі січі (нарис з історії українського козацтва XVI – XIX ст.) / В.Смолій (відповідальний редактор). – К.; Запоріжжя, 1998.
8. Смолій В.А. Богдан Хмельницький. Хроніка життя та діяльності / В.А.Смолій, В.С.Степанков. – К., 1994.
9. Смолій В.А. Українська державна ідея XVII – XVIII ст.: проблеми формування, еволюції, реалізації / В.А.Смолій, В.С.Степанков. – К., 1997.
10. Смолій В.А. Українська національна революція XVII ст. (1648 – 1676 рр.) / В.А.Смолій, В.С.Степанков. – К., 1999.
11. Щербак В. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV – середина XVII ст.. – К., 2000.
12. <http://uk.wikipedia.org>